

Fotolia

Fotolia

Fotolia

Fotolia

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.

Model wczesnej interwencji i adaptacji zawodowej P II.

Program zapobiegania przemocy i agresji młodzieży szczególnego ryzyka w oparciu o nowoczesne formy i metody wsparcia indywidualnego i środowiskowego, uwzględniający młodzież opuszczającą placówki opiekuńczo-wychowawcze i rodziny zastępcze.

(P II. zawierający K1-K10)

Autor:
dr hab. Leon Szot

Recenzja:
prof. dr hab. Józef Matulnik
prof. dr hab. Mirosław Kalinowski

Opracowanie stylistyczne:
Magdalena Król

Projekt okładki:
Magdalena Król

ISBN: 978-83-64161-08-7

Lider projektu:
Fundacja Polskiej Akademii Nauk Oddział w Lublinie
„Nauka i Rozwój Lubelszczyzny”

Partnerzy:
Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Fundacja ADYS

Wydawca:

Drukarnia „ER-ART PLUS” Eliza Kwiatkowska-Dziewa
20-403 Lublin, ul. Radzikowska 27-29

Druk i oprawa:
Drukarnia „ER-ART PLUS”

Spis treści

- K1.:** Praktyczny przewodnik metodologiczny (Practical Methodology) dotyczący przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu młodzieży przejawiającej zachowania agresywne (ZIP2) | **11**
1. Podstawy metodologiczne ZIP2 | **13**
 2. Teoretyczne uzasadnienie poszukiwania czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi | **13**
 3. Model metodologiczny stanowiący podstawę do konstruowania innowacyjnego programu zapobiegania przemocy i agresji u młodzieży szczególnego ryzyka (ZIP2) | **20**
- K2.:** **Metodologia badawcza oraz raporty diagnostyczne w temacie (Research & Knowledge)** | **25**
1. Dane statystyczne dotyczące przejawów agresji w populacji nastolatków jako czynnik uzasadniający tworzenie modelu wczesnej interwencji i adaptacji zawodowej wobec młodzieży szczególnego ryzyka (ZIP2) | **27**
 2. Wyniki badań dotyczące zachowań agresywnych młodzieży na terenie Polski (w tym na terenie Województwa Mazowieckiego) jako czynnik uzasadniający tworzenie modelu wczesnej interwencji i adaptacji zawodowej wobec młodzieży szczególnego ryzyka (ZIP2) | **30**
 3. Charakterystyka badań na użytek tworzenia eksperymentalnej wersji zintegrowanych pr gramów interwencyjnych (ZIP1-3) | **33**
 - 3.1. Cele badań stanowiących podstawę eksperymentalnych wersji ZIP1-3 | **33**
 - 3.2. Narzędzia wykorzystane w badaniach wstępnych na użytek tworzenia eksperymentalnych wersji ZIP1-3 | **35**
 - 3.2.1. Narzędzia do badania odbiorców programów ZIP1-3 | **35**
 - 3.2.2. Narzędzia do badania użytkowników programów ZIP1-3 | **37**
 - 3.3. Charakterystyka osób badanych na potrzeby tworzenia ZIP1-3 | **38**
 - 3.3.1. Charakterystyka odbiorców programów ZIP1-3 | **38**
 - 3.3.2. Charakterystyka użytkowników programów ZIP1-3 | **38**
 - 3.4. Wnioski z badań wstępnych – nasilenie zachowań agresywnych w populacji młodzieży z terenu Województwa Mazowieckiego | **39**

3.5. Wnioski z badań wstępnych – czynniki chroniące młodzież przed przejawianiem zachowań agresywnych zawarte w eksperymentalnej wersji ZIP2 | 44

3.6. Wnioski z badań wstępnych na użytek ZIP2 – czynniki kształtujące kapitał zawodowy użytkowników | 48

4. Charakterystyka badania diagnostycznego na etapie testowania eksperymentalnych modeli zintegrowanych programów interwencyjnych (ZIP1-3) | 50

4.1. Cel badania diagnostycznego na etapie testowania ZIP1-3 | 50

4.2. Narzędzie wykorzystane w badaniu diagnostycznym na etapie testowania ZIP1-3 | 50

4.3. Charakterystyka osób badanych na etapie testowania ZIP1-3 | 52

4.4. Wnioski z badań diagnostycznych na etapie testowania ZIP1-3 | 52

K3.: Metodologia analityczna procesów w temacie (Diagnosis & Analysis) | 55

3.1. Procesy służące pozyskiwaniu zasobów przez użytkowników w programie ZIP2 | 57

3.2. Procesy służące pozyskiwaniu zasobów odbiorców w programie ZIP2 | 59

3.3. Procesy zachodzące w czynnikach ochraniających młodzież przed preferowaniem zachowań agresywnych pod wpływem oddziaływań w programie ZIP2 | 63

K 4.: Podręcznik metodologiczny i praktyczny planowania i określenia strategii interwencji i profilaktyki w temacie (Planning & Strategy) | 71

1. Diagnozowanie czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi wyodrębnionymi na podstawie analiz empirycznych | 73

1.1. Czynniki chroniące wyodrębnione w badaniach prowadzonych na użytek tworzenia eksperymentalnej wersji programu ZIP2 | 73

1.2. Czynniki chroniące wyodrębnione w *Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej* na użytek testowania zintegrowanych programów ZIP1-3 | 74

2. Profilaktyka rówieśnicza jako strategia działań grupowych służąca wzmocnieniu czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnym | 75

3. Poradnictwo indywidualne jako metoda służąca wzmocnieniu czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi | 78

4. Metody działań ukierunkowane na redukcję różnych przejawów agresji | 79

4.1. Techniki służące redukcji agresji reaktywnej | 79

4.2. Techniki ukierunkowane na redukcję agresji wrogiej | 82

4.3. Techniki związane z redukowaniem agresji instrumentalnej | 84

4.4. Holistyczne programy działań ukierunkowane na redukcję różnych form agresji | 87

K5.: Zestaw wszystkich potencjalnych instrumentów do użycia w ramach programu i co najmniej jeden konkretny instrument pilotażowy (Programs & Instruments) | 89

5.1. Wprowadzenie do ZIP2 – modelu zintegrowanych innowacyjnych programów w zakresie zapobiegania agresji wśród młodzieży w wieku 15 - 19 lat | 91

5.1.1. Założenia ZIP | 91

5.1.2. Cele ZIP2 | 92

5.1.3. Istota oddziaływań w ZIP2 | 93

5.2. Rodzaje narzędzi wykorzystywanych w zintegrowanym innowacyjnym programie w zakresie zapobiegania agresji wśród młodzieży w wieku 15 - 19 lat | 94

5.2.1. Diagnozowanie czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi za pomocą znormalizowanej metody (narzędzie 1.) | 94

5.2.2. Szkolenia dla użytkowników w zakresie poradnictwa indywidualnego dla odbiorców ZIP2 (narzędzie 2.) | 95

5.2.3. Szkolenia dla liderów młodzieżowych realizujących program ZIP2 na poziomie działań grupowych (narzędzie 3.) | 97

5.2.4. Warsztaty integracyjne dla użytkowników i liderów młodzieżowych realizujących wspólne działania w ramach ZIP2 (narzędzie 4.) | 98

5.2.5. Warsztaty zadaniowe dla użytkowników i liderów młodzieżowych: konstruowanie autorskich programów w zakresie przeciwdziałania agresji na poziomie działań grupowych (narzędzie 5.) | 99

5.2.6. Przykłady autorskich programów profilaktycznych służących zapobieganiu agresji na poziomie działań grupowych w stosunku do odbiorców ZIP2 | 100

5.2.7. Superwizja dla użytkowników w zakresie tworzenia diagnozy czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi (narzędzie 6.) | 110

5.2.8. Superwizja dla użytkowników w zakresie realizacji poradnictwa indywidualnego w stosunku do odbiorców programu ZIP2 (narzędzie 7.) | 110

5.2.9. Superwizja dla użytkowników w zakresie koordynowania autorskich programów zapobiegania agresji w populacji młodzieży (narzędzie 8.) | 110

5.2.10. Superwizja dla liderów rówieśniczych w zakresie realizacji programów zapobiegania agresji w populacji młodzieży (narzędzie 9.) | 111

5.2.11. Ewaluacja działań w programach autorskich ZIP2 za pomocą znormalizowanej metody (narzędzie 10.) | 111

5.3. Sposób wdrażania ZIP2 | 112

5.3.1. Sposób wdrażania ZIP2 na poziomie użytkowników | 112

- 5.3.2. Sposób wdrażania ZIP2 na poziomie liderów młodzieżowych | 113
- 5.3.3. Sposób wdrażania ZIP2 na poziomie zainicjowania współpracy między użytkownikami i liderami młodzieżowymi | 113
- 5.3.4. Sposób wdrażania ZIP2 na poziomie odbiorców | 114
- 5.4. Model testowania ZIP2 | 115
- K 6.: Podręcznik procedury implementacji i szkoleniowo-doradczy (Implementation Procedures) | 117**
- 6.1. Metodologia implementacji ZIP2 | 119
- 6.2. Procedura szkoleniowo-doradcza w ZIP2 | 122
- 6.2.1. Szkolenia dotyczące diagnozowania czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi | 123
- 6.2.2. Szkolenia w zakresie poradnictwa indywidualnego | 123
- 6.2.3. Szkolenia w zakresie działań grupowych | 126
- 6.2.4. Szkolenia dotyczące ewaluacji działań zrealizowanych w ZIP2 | 127
- 6.2.5. Wykorzystywanie procedury doradczej w trakcie realizacji programu ZIP2 | 127
- K 7.: Podręcznik dla współpracy interesariuszy i instytucji (Institutional Cooperation) | 129**
- 7.1. Współpraca oparta na modelu propagowania promocji zdrowia | 131
- 7.2. Cele współpracy interesariuszy/instytucji w ZIP2 | 132
- 7.3. Znaczenie współpracy pionowej i poziomej w ZIP2 | 134
- 7.4. Znaczenie współpracy interesariuszy i instytucji przy realizacji ZIP2 – wnioski z badań fokusowych | 136
- 7.4.1. Znaczenie współpracy w opinii funkcjonariuszy Straży Ochrony Kolei | 136
- 7.4.2. Znaczenie współpracy w opinii Strażników Miejskich | 136
- 7.4.3. Znaczenie współpracy w opinii funkcjonariuszy Policji | 136
- 7.4.4. Znaczenie współpracy w opinii nauczycieli | 137
- 7.4.5. Znaczenie współpracy w opinii kuratorów i pracowników socjalnych | 138
- K 8.: Podręcznik i metodologia ewaluacji efektywności programu ZIP2 (Evaluations of Efficiency) | 139**
- 8.1. Dobór zagadnień do oceny ewaluacyjnej | 141
- 8.2. Opis schematu ewaluacji programu ZIP2 | 142
- 8.3. Opis ewaluacyjnego narzędzia pomiarowego | 144
- 8.4. Charakterystyka badanych osób | 145
- 8.5. Analiza wyników ewaluacji programu ZIP2 | 145
- 8.6. Wnioski z przeprowadzonej ewaluacji | 148
- K 9.: Przewodnik potencjału rozgłosu, promocji i włączenia w główny nurt polityki wraz ze strategią upowszechniania (Publicity & Mainstreaming) | 149**
- 9.1. Włączanie programu ZIP2 w główny nurt polityki społecznej – uzasadnienie wynikające z norm prawa międzynarodowego | 151
- 9.2. Włączanie programu ZIP2 w główny nurt polityki społecznej – uzasadnienie wynikające z norm prawa polskiego | 151
- 9.3. Aktualny stan profilaktyki zachowań agresywnych w populacji młodzieży | 153
- 9.4. Propozycje wprowadzania ZIP2 na poziomie makrospołecznym | 153
- 9.5. Propozycje wprowadzania ZIP2 na poziomie mikrospołecznym | 155
- 9.6. Parafia jako miejsce sprzyjające rozpowszechnianiu i promocji ZIP2 | 156
- K 10.: Praktyczny przewodnik określający zastosowania, sposób wdrażania i stosowania programu (Success & Usage) | 161**
- 10.1. Sposób wdrażania ZIP2 na poziomie angażowania użytkowników | 163
- 10.2. Sposób wdrażania ZIP2 na poziomie angażowania odbiorców | 164
- 10.3. Bariery utrudniające stosowanie programu ZIP2 interesariuszy i instytucje | 165
- 10.3.1. Bariery dostrzegane przez funkcjonariuszy Straży Ochrony Kolei | 165
- 10.3.2. Bariery dostrzegane przez Strażników Miejskich | 165
- 10.3.3. Bariery dostrzegane przez funkcjonariuszy Policji | 166
- 10.3.4. Bariery dostrzegane przez nauczycieli | 167
- 10.3.5. Bariery dostrzegane przez kuratorów i pracowników socjalnych | 168

K1.: Praktyczny przewodnik metodologiczny
(*Practical Metodology*) dotyczący przeciwdziałania
wykluczeniu społecznemu młodzieży przejawiającej
zachowania agresywne (*ZIP2*)

1. Podstawy metodologiczne ZIP2

Bazę metodologiczną do zintegrowanego innowacyjnego programu w obszarze zapobiegania zachowaniom agresywnym młodzieży – w tym młodzieży opuszczającej placówki opiekuńczo-wychowawcze i rodziny zastępcze – będą stanowiły trzy koncepcje: hierarchii potrzeb, strategii zaradczych oraz pozyskiwania zasobów psychospołecznych, które powinny doprowadzić do przekształcenia strategii nieakceptowanych społecznie (zachowań agresywnych) w postępowanie zgodne z obowiązującymi normami.

Pierwszy rodzaj bazy teoretycznej w ZIP2 będzie stanowiła teoria potrzeb A. Masłowa – przede wszystkim z uwagi na to, że potrzeby spełniają funkcje regulacyjne w postępowaniu człowieka. Należy zatem podkreślić, że potrzeba jest czynnikiem uruchamiającym przejawianie zachowań agresywnych.

Bazę teoretyczną do redukowania zachowań agresywnych młodzieży będzie stanowiła również koncepcja zachowania zasobów S. Hobfolla. Wykorzystując przedstawione założenia teoretyczne można stwierdzić, że zachowania agresywne stanowią efekt specyficznej dystrybucji czterech kategorii dóbr: a) zasobów materialnych, b) zasobów osobistych, c) zasobów stanu, d) zasobów energii.

Wymienione powyżej rodzaje zasobów decydują o sposobie i jakości przystosowania człowieka do otaczającego świata, szczególne znaczenie w analizowanym względzie posiadają podmiotowe zasoby zarządzające dystrybucją innego rodzaju kapitału psychospołecznego, dzięki czemu jednostka może decydować o własnym życiu. Można sformułować konkluzję, że przejawianie agresji będzie szczególnie prawdopodobne wtedy, młoda osoba będzie doświadczała w obszarze podmiotowych zasobów zarządzających następujących prawidłowości:

- nie będzie dysponowała odpowiednim ich poziomem
- będzie odczuwała straty duże w tym wymiarze
- nie będzie spostrzegała zysków w podmiotowych zasobach zarządzających.

2. Teoretyczne uzasadnienie poszukiwania czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi

Zawartość praktycznego przewodnika metodologicznego ZIP2 będzie obejmowała krótką charakterystykę następujących czynników, które według literatury przedmiotu powinny w znacznym stopniu chronić młodzież w wieku 15-19 lat przed aktami agresji:

1. poczucie kontroli osobistej
2. poczucie własnej skuteczności
3. samokontrola emocjonalna
4. standardy wewnętrzne

5. mechanizmy obronne
6. samoocena
7. poczucie tożsamości
8. odporność psychologiczna
9. nadzieja
10. poczucie koherencji.

Ad 1. Wysoki poziom poczucia kontroli jako zasób chroniący młodzież przed zachowaniami agresywnymi

Istotnym zasobem chroniącym przed zachowaniami agresywnymi jest poczucie kontroli. Poczucie wewnętrznej kontroli polega na dostrzeganiu związku pomiędzy działaniem własnym a zaistniałymi efektami podejmowanych aktywności. Osoby z poczuciem wewnętrznej kontroli cechują się¹:

- ➔ większym zaangażowaniem w aktywność celową,
- ➔ niezależnością sądów,
- ➔ konstruktywnymi strategiami zaradczymi w sytuacjach trudnych,
- ➔ wyższym poziomem samoakceptacji,
- ➔ niższym poziomem lęku,
- ➔ rzadszym stosowaniem aktów agresji.

Przedstawione zależności wynikają z faktu, że wewnętrzne umiejscowienie kontroli w stosunku do zewnątrzsterowności łączącej się z przekonaniem, że osoba nie ma wpływu na zachodzące zdarzenia, częściej przypisują sobie odpowiedzialność za skutki własnych działań.

Znaczenie poczucia kontroli jako zasobu decydującego o zachowaniach wynika również z tego, że człowiek do budowania poczucia bezpieczeństwa w różnych sytuacjach życiowych potrzebuje doświadczać kontroli nad zachodzącymi zdarzeniami. Dlatego jako szczególnie stresujące jednostka ludzka odbiera takie sytuacje, nad którymi traci kontrolę. Można wyróżnić następujące rodzaje kontroli²:

- ➔ kontrolę behawioralną, czyli przekonanie o możliwości kontrolowania negatywnych skutków sytuacji
- ➔ kontrolę poznawczą – dysponowanie strategią poznawczą mogącą ograniczyć negatywne skutki stresującej sytuacji. Oznacza to przekonanie dotyczące możliwości przerwania sytuacji, ograniczenia szans na ponowne jej wystąpienie, zmniejszenia skutków lub czasu jej oddziaływania.

Ad 2. Wysoki poziom poczucia własnej skuteczności jako zasób chroniący młodzież przed zachowaniami agresywnymi

Poziom odczuwanej samoskuteczności jest ważnym czynnikiem, który determinująco wpływa na wiele aspektów zachowania osoby ludzkiej, w tym również na częstotliwość zachowań agresywnych – szczególnie w sytuacji wystąpienia stresu³. Pojęcie samoskuteczności odnosi się do sytuacji, w których jednost-

1 R. Poprawa. (1996). *Zasoby w radzeniu sobie ze stresem*. W: G. Dolińska-Zygmunt (red.), *Elementy psychologii zdrowia*. Wrocław: Wyd. UWr., s. 101-136.

2 G. Bishop (2000). *Psychologia zdrowia*. Wrocław: Wydawnictwo Astrum, s. 220.

3 Tamże, s. 225.

ka spostrzega, że posiada wystarczające umiejętności do tego, aby wykonać określone zadanie. Poczucie własnej skuteczności składa się z dwóch elementów: 1) ze sposobu spostrzegania własnej kompetencji; 2) z przekonania, że to właśnie tego rodzaju kompetencje w sposób decydujący wpływają na wykonanie podjętego przez nią działania. Poziom poczucia własnej skuteczności zależy również od tego, czy został osiągnięty założony przez osobę cel⁴. Analiza poczucia własnej skuteczności jako czynnika chroniącego młodzież przed zachowaniami agresywnymi wynika z faktu, że jest to centralny mechanizm osobowościowy, który wpływa regulacyjnie na następujące obszary funkcjonowania młodej osoby⁵:

- ➔ wybór podejmowanej aktywności
- ➔ wysiłek i uporczywość wykonania zadania
- ➔ wzorce myślenia
- ➔ doświadczane stany emocjonalne
- ➔ radzenie sobie z przeszkodami i porażkami
- ➔ poziom stresu, jaki osoba jest w stanie wytrzymać.

Ad 3. Wysoki poziom samokontroli emocjonalnej jako zasób chroniący młodzież przed zachowaniami agresywnymi

Efektywne zapobieganie agresji wiąże się w istotny sposób z jakością samokontroli emocjonalnej. Niska samokontrola występuje wtedy, gdy jednostka nie jest zdolna do panowania nad impulsami wywołanymi przez pobudzenie mechanizmów popędowo-emocjonalnych – np. w sytuacji sfrustrowanych potrzeb i/lub w sytuacji doświadczania stresu. Działania jednostki posiadającej niską samokontrolę są nieadekwatne do rzeczywistości – przede wszystkim z powodu działania czynników emocjonalno-motywacyjnych⁶.

Osoby z wysoką samokontrolą emocjonalną cechują się dojrzałością emocjonalną, polegającą przede wszystkim na zdolności do opanowania pierwotnych impulsów, czyli przede wszystkim na dopasowaniu formy i siły reakcji emocjonalnej do okoliczności zewnętrznych oraz na dużej tolerancji na opóźnienie w obszarze gratyfikacji potrzeb⁷.

Kontrola emocjonalna agresji decyduje także o pojawieniu się tzw. „emocji kontrolnych” – przede wszystkim wstydu i poczucia winy, które powstają w trakcie procesu socjalizacji na bazie reakcji lękowych⁸. Emocja kontrolna w postaci poczucia winy powstrzymuje jednostkę przed agresją dzięki temu, że jest antycypowana odpowiedzialność za doprowadzenie poprzez własne działanie do określonych szkód⁹. Samopotępanie się za akty agresji czy też odczuwanie wyrzutów sumienia to bardzo silne bariery hamujące pojawianie się agresji.

Ad 4. Wysoki poziom standardów wewnętrznych jako zasób chroniący młodzież przed zachowaniami agresywnymi

4 J. Strelau, D. Doliński. *Psychologia*. Gdańsk: GWP, s. 771.

5 L. Pervin, O. John (2002). *Osobowość. Teoria i badania*. Kraków: Wydawnictwo UJ, s. 478-483.

6 J. Reykowski. (1973). *Osobowościowe i sytuacyjne przesłanki agresji*. Warszawa: PWN, s. 3.

7 Bartkiewicz, jw. s. 41.

8 A. Frączyk, B. Malak. (1980). *Socjalizacyjne uwarunkowania emocjonalno – osobowościowych i podkulturowych regulatorów zachowania społecznego*. W: A. Frączyk, B. Malak (red): *Z zagadnień psychologii socjalizacji*. Warszawa: Wyd. WSPS, s. 42.

9 A. Frączyk, M. Kofta (1977). *Frustracja i stres psychologiczny*. W: T. Tomaszewski (red): *Psychologia*. Warszawa: PWN, s. 21.

Posiadanie standardów wewnętrznych o prospołecznym charakterze może powstrzymać człowieka od zachowań agresywnych nawet w chwili odczuwania silnej złości. Wspomniane standardy regulują zachowanie i nie dopuszczają do uruchomienia przez emocje odpowiadających im programów działań. Można zatem stwierdzić, że dzięki standardom wewnętrznym, które stanowią rodzaj samokontroli poznawczej, ludzie sterują własnymi reakcjami w taki sposób, aby nie wykraczały one poza akceptowane standardy społeczne i nie utrudniały relacji interpersonalnych¹⁰. Znaczenie analizowanego czynnika w zapobieganiu zachowaniom agresywnym wynika m.in. z istnienia nieodzownych elementów procesu wartościowania, do których należy zaliczyć przede wszystkim¹¹:

- ➔ wolny wybór dokonany spośród alternatywnych możliwości działań
- ➔ wybór dokonany po rozważeniu konsekwencji każdej z przewidywanych możliwości
- ➔ poczucie zadowolenia z wyboru
- ➔ gotowość do ujawniania i porównywania tego wyboru z wyborami innych ludzi
- ➔ akceptowanie tego wyboru przez innych ludzi
- ➔ realizowanie wartości poprzez podjęcie działań zgodnych ze standardami wewnętrznymi
- ➔ utrwalenie wzorców postępowania zgodnych ze standardami wewnętrznymi i obowiązującymi normami.

Ad 5. Niski poziom mechanizmów obronnych jako zasób chroniący młodzież przed zachowaniami agresywnymi

Ważnym czynnikiem chroniącym przed aktami agresji jest niski poziom mechanizmów obronnych, które sprawiają, że osoba stosująca przemoc odczuwa wyrzuty sumienia za to, co zrobiła. Dlatego przed agresywnym postępowaniem chroni niskie natężenie takich mechanizmów, jak¹²:

- ➔ lekceważenie i/lub łagodne ocenianie aktów agresji
- ➔ usprawiedliwianie agresji za pomocą wyższych wartości, szlachetnych celów, idei sprawiedliwości
- ➔ pomniejszanie własnej odpowiedzialności za akty przemocy – np. posłuszeństwem wobec autorytetu
- ➔ rozpraszanie odpowiedzialności za agresję – np. w wyniku działań zbiorowych
- ➔ dehumanizacja ofiary – m.in. poprzez pozbawianie jej cech i wartości ludzkich.

Należy podkreślić, że mechanizmy obronne zaczynają dominować w fazie rozstroju i/lub destrukcji organizmu, ponieważ są one nastawione na zmniejszenie obciążenia psychicznego jednostki bez oddziaływania na sytuację zewnętrzną. Reakcje te zmierzają przede wszystkim do tego, aby zmniejszyć zasięg działania zagrażających bodźców. Mechanizmy obronne uruchamiane zbyt wcześnie (tj. przed dokonaniem analizy sytuacji i przed wykorzystaniem dostępnych sposobów usunięcia przeszkód), stosowane nawykowo w sposób mało elastyczny, prowadzą często do zaburzeń zachowania, w tym również do nawykowego stosowania zachowań agresywnych. Trzeba też dodać, że ich występowanie obniża poziom tolerowanego przez jednostkę napięcia psychicznego, ale jednocześnie nie pozwala na efektywne rozwiązanie zaistniałego problemu.

¹⁰ E. Dubiel. (2006). *Opieka postpenitencjarna wobec osadzonych*. W: Z. Jasiński, D. Widlak (red.). *Wybrane problemy profilaktyki i resocjalizacji na tle porównawczym*. Opole: Wyd. UO, s. 123-144.

¹¹ P. Oleś. (1984). *Z zagadnień „psychologii wartości”*. *Roczniki Filozoficzne*, z. 4, s. 67-93.

¹² Frączyk, Kofta, jw. s. 21-23.

Ad 6. Pozytywna samoocena jako zasób chroniący młodzież przed zachowaniami agresywnymi

Związek między samooceną a zachowaniami agresywnymi wynika z faktu, że osoby charakteryzujące się wysokim poziomem samoakceptacji oceniają siebie jako:

- ➔ otwarte
- ➔ zdecydowane
- ➔ aktywne
- ➔ skuteczne.

Osoby o niskim poziomie poczucia własnej wartości wytwarzają negatywny obraz siebie, a stresujące wydarzenia są przez nie postrzegane jako stanowiące duże zagrożenie. Wysoka samoakceptacja rzadziej wiąże się z odczuciem porażki w sytuacji negatywnych efektów działań, osoby takie są bardziej pewne siebie, otwarte i rzadziej stosują zachowania agresywne jako strategię radzenia sobie z problemami¹³.

Analiza literatury przedmiotu wskazuje, że popełnianie czynów nieetycznych – w tym również aktów agresji – jest łatwiejsze u osób z niską samooceną. Przedstawiona zależność wynika z faktu, że akty agresji nie stanowią dysonansu w kontekście istniejącej samooceny o niekorzystnym charakterze. Zauważono również, że osoby z niską samooceną, odczuwają słabszą potrzebę przypisywania negatywnych cech swym ofiarom, ponieważ zadawanie im cierpienia również nie obniża samooceny. Dlatego „niska samoocena może być ważnym źródłem zachowań o charakterze przemocowym czy okrutnym, ponieważ poczucie iż jest się człowiekiem nikczemnym, będzie skłaniać do nikczemnych czynów”. Należy również podkreślić, że pobyt w warunkach izolacyjnych w znacznym stopniu obniża poziom samoakceptacji u młodych osób, które poprzez przejawy zachowań agresywnych weszły w konflikt z normami prawa karnego¹⁴.

W obrazie siebie młodzieży preferującej zachowania antyspołeczne, w tym również agresywne, dominują takie elementy świadczące o niskiej samoocenie, jak¹⁵:

- ➔ niekorzystne wyobrażenie o swojej umiejętności postępowania z ludźmi,
- ➔ pesymistyczna ocena możliwości osiągnięcia sukcesu osobistego,
- ➔ duże nasilenie obaw dotyczących codziennych sytuacji życiowych,
- ➔ lęk przed przyszłością.

Wśród osób agresywnych zaznaczają się również znaczne różnice pomiędzy „ja realnym” i „ja idealnym”. Rozbieżność tego typu może wskazywać, że akty agresji stanowią rodzaj obrony własnego „ja” są często motywowane przez chęć zwiększenia poziomu własnej wartości – np. brak akceptacji własnych cech fizycznych może stanowić źródło motywacji do podejmowania czynów agresywnych po to, aby podwyższyć własną wartość w wymiarze fizycznym. Przedstawiona zależność jest określana jako mechanizmami kompensacji, który polega na tym, że akt przemocy służy dowartościowaniu jednostki i/lub poprawie niekorzystnego mniemania o sobie¹⁶.

¹³ C. Sheridan, S. Radmacher (1998). *Psychologia zdrowia. Wyzwanie dla biomedycznego modelu zdrowia*. (Tłum. z j. ang. A. Dodziuk i in.). Warszawa: PTP, s. 205-239.

¹⁴ W. Poznaniak. (1980). *Wpływ samoakceptacji na ocenę i postawę moralną przestępców i nieprzestępców*. *Kwartalnik Pedagogiczny* nr 1, s. 104-121.

¹⁵ W. Poznaniak. (1982). *Zaburzenia w społecznieniu u przestępców. Analiza niektórych mechanizmów psychologicznych*. Poznań: Wyd. UAM, s. 30.

¹⁶ Tamże, s. 128-129.

Ad 7. Wysoki poziom pozytywnej tożsamości jako zasób chroniący młodzież przed zachowaniami agresywnymi

Niski poziom zachowań agresywnych u młodych osób w istotny sposób współwystępuje z istnieniem pozytywnej tożsamości, którą charakteryzują takie elementy, jak¹⁷:

- prawidłowa krystalizacja osobowości,
- podporządkowanie obowiązującym normom społecznym,
- pozytywne relacje interpersonalne,
- trzy składniki obrazu siebie – poczucie jedności „ja”, doświadczanie ciągłości w czasie obrazu „ja” oraz świadomość wzajemności między własną koncepcją „ja” i spostrzeganiem „ja” przez innych.

Należy również podkreślić, że w okresie adolescencji może dochodzić do różnych problemów w obszarze kształtowania tożsamości młodego człowieka, które w konsekwencji mogą skutkować wysokim ryzykiem zachowań agresywnych. Do czynników sprzyjających zachowaniom agresywnym w grupie młodzieży należy zaliczyć¹⁸:

- rozproszenie tożsamości – problemy z podejmowaniem decyzji i zobowiązań w ważnych kwestiach życiowych, m. in. takich jak religijność czy wybór przyszłego zawodu;
- odroczenie tożsamości – jest to stan kryzysu, w którym jednostka zastanawia się nad cenionymi przez siebie wartościami, ale jednocześnie ma trudności w podejmowaniu trwałych zobowiązań, które z nich wynikają;
- przyjęcie tożsamości negatywnej – tego rodzaju identyfikacja charakteryzuje się doświadczaniem depersonalizacji, dezorganizacją w funkcjonowaniu osobowości oraz dużym nasileniem dewiacyjnych zachowań.

Ad 8. Wysoki poziom psychologicznej odporności jako zasób chroniący młodzież przed zachowaniami agresywnymi

Rzadsze stosowanie aktów agresji zaznacza się u osób o odpornej osobowości, które charakteryzują się trzema głównymi cechami¹⁹:

1. zaangażowaniem, polegającym na zdolności do uwierzenia, że to kim się jest i co się robi, jest prawdziwe, ważne i ciekawe
2. poczuciem kontroli, czyli przekonaniem o możliwościach kontroli negatywnych skutków sytuacji i posiadaniu w tym celu odpowiedniej strategii poznawczej
3. traktowaniem sytuacji w kategorii wyzwania – takie osoby przewidują zmiany, a stresujące sytuacje odbierają jako możliwość rozwoju osobowego.

W koncepcji stresu psychologicznego podkreśla się fakt, że wystąpienie stresowego napięcia psychicznego stanowi efekt transakcji możliwości zaradczych człowieka z bodźcami napływającymi z otoczenia. Efektem spostrzeganej transakcji może być ocena typu: a) krzywda/strata, b) zagrożenie, c) wyzwanie. Jeśli jednostka posiada odpowiednie zasoby odpornościowe, to zazwyczaj ocenia zaistniałą sytuację w kategoriach wyzwania. Przedstawiony mechanizm przekonuje zatem, że odporność psychologiczna jest ściśle

17 A. Birch, T. Malim. (2005). *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęctwa do dorosłości*. Warszawa: PWN, s. 112.

18 Tamże, s. 212-213.

19 Sheridan, Radmacher, jw. s. 226.

związana z posiadaniem przez jednostkę informacji o²⁰: a) indywidualnych i społecznych zasobach, które może wykorzystać w procesie zaradczym, b) stopniu dostosowania jednego lub kilku rodzajów radzenia sobie do wymagań zaistniałej sytuacji trudnej, c) możliwości powstania nowych problemów jako produktu ubocznego działań zaradczych.

Ad 9. Wysoki poziom nadziei jako zasób chroniący młodzież przed zachowaniami agresywnymi

Nadzieja stanowi podstawę rozwoju jednostki, ponieważ przywraca ludziom pogodę ducha, wiarę w wartość dobra i radość przebywania pośród innych. Czynniki ten odgrywa również ważną rolę w życiu człowieka, który doświadcza różnego rodzaju trudności. Największymi „wrogami” osób przeżywających różnego typu problemy są takie stany psychiczne, jak²¹:

- przekonanie o niemożności zmiany własnego położenia,
- lęk przed zmianą swojego położenia,
- obawa przed zmianą miejsca pobytu,
- lęk przed przyjęciem odpowiedzialności za swoje życie.

Dlatego w programach resocjalizacyjnych – w tym również wobec młodzieży agresywnej wychodzącej z ośrodków wychowawczych/poprawczych – należy wzbudzać proces nadziei na osiągnięcie sukcesu w skomplikowanym świecie społecznym²². W tym miejscu należy wyraźnie podkreślić wyniki badań empirycznych, które wskazują, że pozytywne oczekiwania wobec własnych działań w przyszłości pozwalają zachować ludziom znacznie lepsze subiektywne samopoczucie w obliczu różnych stresujących wydarzeń życiowych. Jednocześnie przedstawiona prawidłowość uzasadnia stwierdzenie, że nadzieja stanowi ważny predyktor konstruktywnego radzenia sobie z problemami życiowymi, co redukuje ryzyko występowania agresji reaktywnej i agresji wrogiej w różnych sytuacjach życiowych²³.

Ad 10. Wysoki poziom koherencji jako zasób chroniący młodzież przed zachowaniami agresywnymi

Na częstotliwość występowania agresji w istotny sposób wpływa również poczucie koherencji, które jest definiowane jako „globalna orientacja życiową człowieka wyrażająca stopień w jakim człowiek ten ma jednocześnie trwałe i dynamiczne poczucie pewności, powodujące, że napływające informacje są ustrukturalizowane, wytłumaczalne, a zasoby odpornościowe są wystarczające do sprostania wymaganiom środowiska, które są dla niego wyzwaniem do wysiłku i zaangażowania”²⁴. Na podstawie danych empirycznych można stwierdzić, że rezygnacji z zachowań agresywnych na rzecz postępowania zgodnego z istniejącymi normami społecznymi sprzyja wysoki poziom czynników konstytuujących poziom koherencji, czyli²⁵:

- poczucia zrozumiałości,

20 R. Lazarus (1986). *Paradygmat stresu i radzenia sobie*. *Nowiny Psychologiczne* 3-4, s. 22

21 J. Górniewicz. (2000). *Nadzieja w życiu osób powracających do społeczeństwa*. W: J. Górniewicz, H. Kędzińska (red.). *Systemowa pomoc rodzinie w procesie resocjalizacji i readaptacji społecznej*. Olsztyn: Wyd. UWM, s. 55-57.

22 Tamże, s. 58.

23 Poprawa, jw. s. 120.

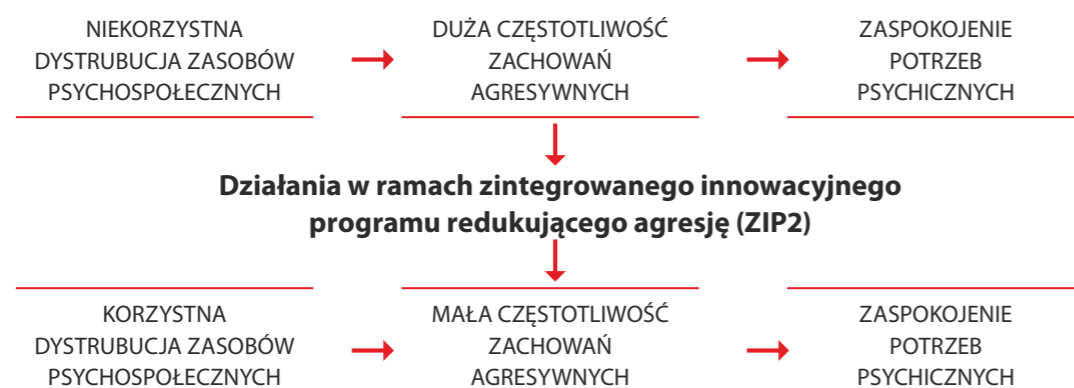
24 A. Antonovsky. (1995). *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia*. Warszawa: Fundacja IPN, s. 34

25 A. Szymanowska. (2003). *Więzienie i co dalej*. Warszawa: Wyd. Akademickie „ZAK”, s. 55-57.

- poczucia zaradności
- i sensowności.

3. Model metodologiczny stanowiący podstawę do konstruowania innowacyjnego programu zapobiegania przemocy i agresji u młodzieży szczególnego ryzyka (ZIP2)

Konstrukcja zintegrowanego innowacyjnego programu ukierunkowanego na redukcję zachowań agresywnych w populacji młodzieży szczególnego ryzyka będzie bazowała na następującym modelu metodologicznym:

W tym miejscu należy zdefiniować zachowania agresywne. Aktualnie przyjmuje się, że agresja odnosi się do bardzo szerokiej kategorii czynności, których wspólną cechą jest to, że są one ukierunkowane na spowodowanie cierpienia (przykrości) lub szkody, bądź też przyczyniają się do zniszczenia tego, co inni uznają za wartościowe. Agresja obejmuje więc zarówno atak fizyczny jak i słowny, zarówno gesty, jak i akty symboliczne, a jej przedmiotem mogą być ludzie, zwierzęta, przedmioty fizyczne, idee, poglądy, normy²⁶.

Wyjaśniając pojęcie agresji należy również zwrócić uwagę na definiowanie przemocy. Przemoc to wszystkie nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniają się do fizycznej lub psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji²⁷. W definicjach psychologicznych przemoc może być definiowana w różnorodny sposób. Jednak do zaistnienia tego zjawiska ważne jest wystąpienie następujących cech konstytuujących²⁸:

- intencjonalność zachowania
- naruszenie praw i dóbr drugiego człowieka
- wywoływanie szkody
- niskie możliwości obrony ze strony ofiary.

Na gruncie kryminologii przemoc jest rozumiana jako „rzeczywiste użycie siły fizycznej wobec człowieka lub groźbę jej użycia, jeśli zamiar sprawcy obejmuje spowodowanie szkód fizycznych w postaci śmierci lub uszkodzenia ciała, bez względu na to, czy działanie sprawcy stanowiło cel sam w sobie, czy też

²⁶ B. Hołyst, (2004). Psychologia kryminalistyczna. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, s. 269.

²⁷ I. Pospiszyl, (1994). Przemoc w rodzinie. Warszawa: WSiP, s. 14.

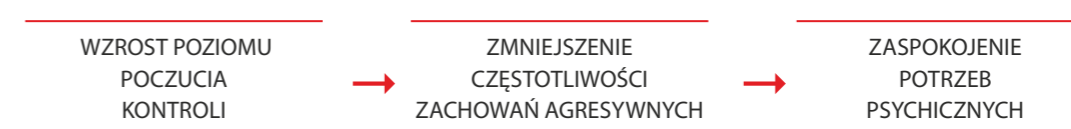
²⁸ K. Linowski, (2003). Leczenie przemocy w zakładzie karnym. Ostrowiec Świętokrzyski: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wyższej Szkoły Biznesu i Przedsiębiorczości, s. 36.

miało charakter instrumentalny²⁹.

Ustosunkowując się do różnicy w rozumieniu pojęcia przemocy na gruncie psychologii i kryminologii należy zwrócić uwagę na fakt, że w psychologicznych definicjach przemoc nie jest rozumiana wyłącznie jako działania wywierające skutki w sferze fizycznej, ale także może być skierowana na psychikę (np. może polegać na groźbie użycia siły). W ramach szerokiej definicji przemocy mieszczą się również działania odnoszące się do przedmiotów (np. wandalizm, czy też niszczenie mienia).

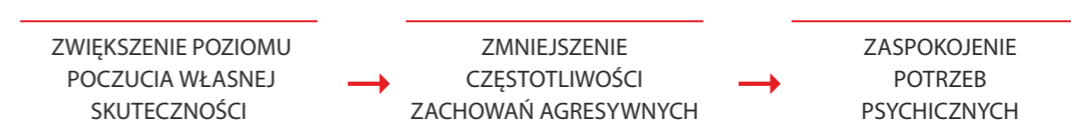
Uzupełniając ogólny model metodologiczny dla konstruowania programu zapobiegania przemocy i agresji u młodzieży szczególnego ryzyka (ZIP2) o czynniki ochraniające przed wykluczeniem społecznym należy zwrócić uwagę na następujące mechanizmy, które mogą w istotny sposób zredukować ryzyko agresji wśród adolescentów:

Mechanizm 1.: uzasadniający wykorzystanie mechanizmów osobowościowych opracowanych na gruncie literatury przedmiotu jako czynników ochraniających przed zachowaniami agresywnymi u młodzieży:

Zwiększenie nasilenia wewnętrznego poczucia kontroli w ramach ZIP2 wynika z faktu, że osoba wewnętrznie kontrolowana częściej przypisuje sobie odpowiedzialność za negatywne skutki własnych działań (w tym zachowań agresywnych) oraz z prawidłowości, że częściej doświadcza kontrolowania sytuacji, w jakiej się znalazła.

Mechanizm 2.: uzasadniający wykorzystanie mechanizmów osobowościowych opracowanych na gruncie literatury przedmiotu jako czynników ochraniających przed zachowaniami agresywnymi u młodzieży:

Duże natężenie poczucia własnej skuteczności jest czynnikiem chroniącym młode osoby przed aktami agresji – m.in. dlatego, że jest charakterystyczne dla osób odnoszących sukcesy w różnych dziedzinach życia i osobowościowym zasobem odpornościowym przed częstym odczuwaniem stresu.

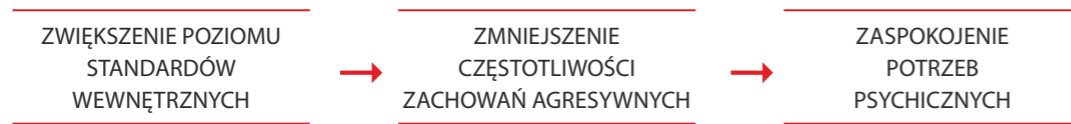
Mechanizm 3.: uzasadniający wykorzystanie mechanizmów osobowościowych opracowanych na gruncie literatury przedmiotu jako czynników ochraniających przed zachowaniami agresywnymi u młodzieży:

Wysoka samokontrola emocjonalna wpływa na obniżenie ryzyka agresji u młodych osób poprzez wysokie zdolności do opanowania pierwotnych impulsów oraz wywoływanie „emocji kontrolnych” – wstydu i poczucia winy.

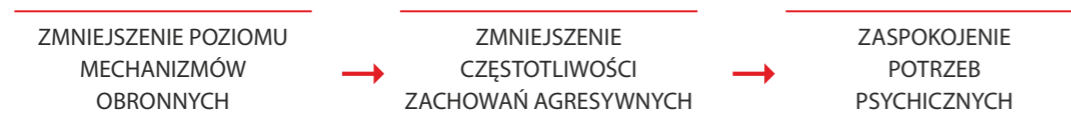
²⁹ J. Blachut, A. Gaberle, K. Krajewski, (2001). Kryminologia. Gdańsk: Arche, s. 33-34.

Mechanizm 4.: uzasadniający wykorzystanie mechanizmów osobowościowych opracowanych na gruncie literatury przedmiotu jako czynników ochraniających przed zachowaniami agresywnymi u młodzieży:

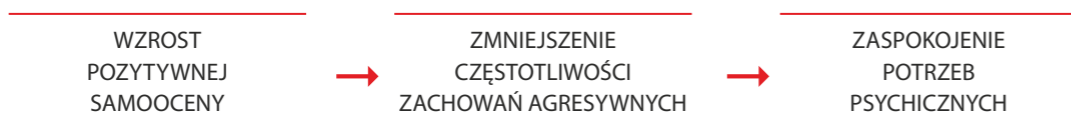
Posiadanie standardów wewnętrznych o prospołecznym charakterze hamuje młode osoby przed zachowaniami agresywnymi poprzez mechanizm uruchomienia samokontroli poznawczej, która polega m.in. na uruchamianiu i utrwaleniu wzorców postępowania zgodnych ze standardami wewnętrznymi i obowiązującymi normami społecznymi.

Mechanizm 5.: uzasadniający wykorzystanie mechanizmów osobowościowych opracowanych na gruncie literatury przedmiotu jako czynników ochraniających przed zachowaniami agresywnymi u młodzieży:

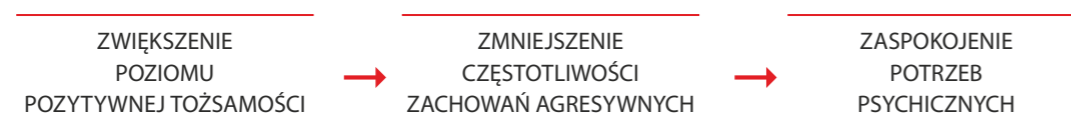
Związki między zaprezentowanymi czynnikami polegają głównie na tym, że niski poziom mechanizmów obronnych doprowadza do wyrzutów sumienia u młodej osoby stosującej przemoc.

Mechanizm 6.: uzasadniający wykorzystanie mechanizmów osobowościowych opracowanych na gruncie literatury przedmiotu jako czynników ochraniających przed zachowaniami agresywnymi u młodzieży:

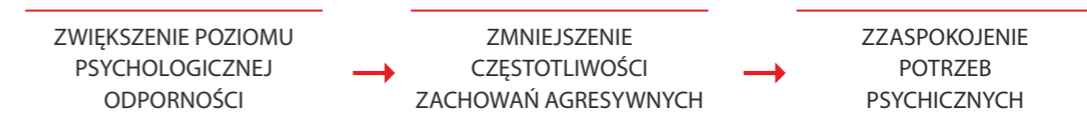
Wzrost samooceny redukuje ryzyko stosowania agresji m.in. poprzez to, że zmniejsza obawy odnoszące się do braku umiejętności postępowania z ludźmi, osiągnięcia sukcesów oraz radzenia sobie w różnych sytuacjach życiowych.

Mechanizm 7.: uzasadniający wykorzystanie mechanizmów osobowościowych opracowanych na gruncie literatury przedmiotu jako czynników ochraniających przed zachowaniami agresywnymi u młodzieży:

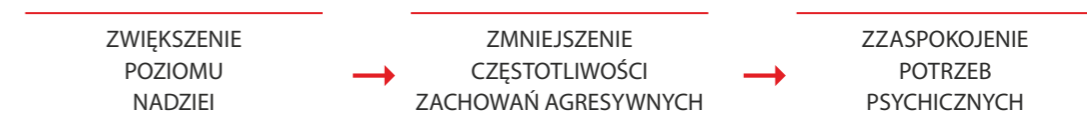
Zmniejszenie poziomu agresji u młodych osób w istotny sposób współwystępuje z istnieniem pozytywnej tożsamości, która charakteryzuje się m.in. zdolnością do podporządkowania obowiązującym normom społecznym oraz pozytywnymi relacjami interpersonalnymi.

Mechanizm 8.: uzasadniający wykorzystanie mechanizmów osobowościowych opracowanych na gruncie literatury przedmiotu jako czynników ochraniających przed zachowaniami agresywnymi u młodzieży:

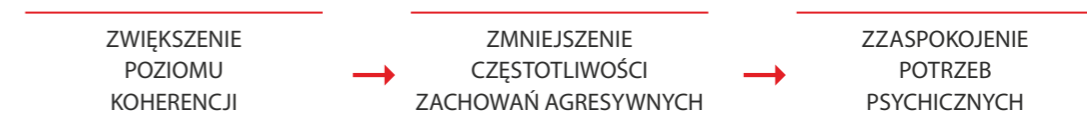
Rzadsze stosowanie aktów agresji zaznacza się u młodzieży o odpornej osobowości wynika m.in. z traktowania różnego rodzaju sytuacji życiowych – w tym również odczuwanych problemów – w kategoriach wyzwania, z którym pragnie sobie poradzić.

Mechanizm 9.: uzasadniający wykorzystanie mechanizmów osobowościowych opracowanych na gruncie literatury przedmiotu jako czynników ochraniających przed zachowaniami agresywnymi u młodzieży:

Związki między przedstawionymi czynnikami wynikają m.in. z tego, że wysoki poziom nadziei jest ważnym predyktorem konstruktywnego radzenia sobie z problemami, co redukuje ryzyko występowania agresji w różnych sytuacjach życiowych.

Mechanizm 10.: uzasadniający wykorzystanie mechanizmów osobowościowych opracowanych na gruncie literatury przedmiotu jako czynników ochraniających przed zachowaniami agresywnymi u młodzieży:

Rezygnacja z zachowań agresywnych współwystępuje ze wzrostem natężenia koherencji, która jest konstytuowana przez trzy czynniki – poczucie zrozumiałości, poczucie zaradności i poczucie sensowności.

K2.: Metodologia badawcza
oraz raporty diagnostyczne w temacie
(Research & Knowledge)

W metodologii badawczej na potrzeby zintegrowanego innowacyjnego programu zapobiegania agresji wśród młodzieży (ZIP2) będą uwzględnione następujące elementy:

1. Dane statystyczne dotyczące przejawów agresji w populacji młodzieży jako czynnik uzasadniający tworzenie modelu wczesnej interwencji i adaptacji zawodowej dla młodzieży agresywnej (ZIP2)
2. Wyniki badań dotyczące zachowań agresywnych młodzieży na terenie Województwa Mazowieckiego jako czynnik uzasadniający tworzenie ZIP2
3. Charakterystykę badań wstępnych na użytek tworzenia eksperymentalnych wersji programów interwencyjnych wobec młodzieży szczególnego ryzyka (ZIP1-3)
4. Wnioski z badań diagnostycznych na etapie testowania eksperymentalnych wersji ZIP1-3.

1. Dane statystyczne dotyczące przejawów agresji w populacji nastolatków jako czynnik uzasadniający tworzenie modelu wczesnej interwencji i adaptacji zawodowej wobec młodzieży szczególnego ryzyka (ZIP2)

Czynnikiem uzasadniającym budowanie zintegrowanego innowacyjnego programu przeciwdziałania agresji wśród młodzieży są dane statystyczne odnoszące się do poziomu i/lub dynamiki przestępczości w populacji nieletnich³⁰.

Po pierwsze, w 2010 roku ujawniono zdecydowanie więcej czynów karalnych popełnionych przez nieletnich w stosunku do roku 2009. Mianowicie w 2010 roku Policja przypisała podejrzanym nieletnim 100 425 czyli aż o 15 405 więcej niż rok wcześniej. Oznacza to wzrost na poziomie 18,1 %. To największa liczba czynów karalnych popełnionych przez nieletnich przez ostatnich 20 lat.

Po drugie, do dużej części przestępstw popełnianych przez młodzież tych doszło w szkołach. W 2010 roku szkoły podstawowe i gimnazja były miejscem 26 197 przestępstw. Dla porównania w latach wcześniejszych dane te były następujące:

- ➔ 2004rok – 17.275 przestępstw na terenie szkół
- ➔ 2005 rok – 17.724 przestępstw na terenie szkół
- ➔ 2006 rok – 19.067 przestępstw na terenie szkół
- ➔ 2007 rok – 17.471 przestępstw na terenie szkół
- ➔ 2008rok – 19.443 przestępstw na terenie szkół
- ➔ 2009 rok - 21.040 przestępstw na terenie szkół.

Należy przy tym zauważyć, że zaprezentowane dane liczbowe nie obejmują kradzieży, w których wartość strat nie przekroczyła 250 zł, ponieważ są to wykroczenia, a nie przestępstwa i policja nie dysponu-

je statystyką wykroczeń tego typu popełnionych w szkołach. Wykrywalność przestępstw popełnionych w szkołach (czyli ustalenie podejrzanego) jest bardzo wysoka – w 2010 roku wyniosła 92,8 % i jest nieco wyższa niż rok wcześniej (91,1 %). Oznacza to, że w ponad 9 na każdych 10 przypadków zaistnienia przestępstwa w szkole, jego sprawca nie pozostanie anonimowy.

Po trzecie, na podstawie porównania danych statystycznych dotyczących wybranych typów przestępstw w populacji nieletnich z dwóch lat – z 2009 roku i z 2010 roku – można wskazać na dużą dynamikę zachowań agresywnych o charakterze karalnym w populacji młodzieży. O przedstawionym powyżej wniosku świadczą następujące dane³¹:

Tabela 1. Dynamika wzrostu agresywnych czynów karalnych w populacji nieletnich w latach 2009-2010 według statystyk policyjnych

Rodzaj przestępstwa	Rok 2009	Rok 2010	Dynamika
Uszczerbek na zdrowiu	2 208	2 953	wzrost o 33,7 %
Udział w bójce lub pobiciu	1 021	1 307	wzrost o 28 %
Zgwałcenie	26	20	spadek o 23,1 %
Kradzież cudzej rzeczy	2 639	2 778	wzrost o 5,3 %
Włamania	650	815	wzrost o 25,4 %
Przestępstwa rozbójnicze	3 918	6.221	wzrost o 58,8 %
Przestępstwa narkotykowe	433	520	wzrost o 20,1 %
Przestępstwa przeciwko funkcjonariuszowi publicznemu	2 223	2 810	wzrost o 26,4 %
- w tym naruszenie nietykalności cielesnej	212	276	wzrost o 30,2 %
Łącznie (także inne przestępstwa, nie wymienione wyżej)	21 040	26 197	wzrost o 24,5 %

Na podstawie wyników zawartych w tabeli można sformułować wniosek, że przestępstwa popełniane przez nieletnich cechuje coraz większa doza agresji, co uzasadnia różnego typu działania zapobiegające zjawisku, w tym również kształtowanie innowacyjnych programów interwencyjnych, które są ukierunkowane na młode osoby przejawiające różnego rodzaju zachowania agresywne.

Po czwarte, w kontekście nasilenia zachowań agresywnych wśród nieletnich należy zwrócić uwagę na dwie ważne kwestie – wiek sprawców oraz ich płeć. Przedstawione kryteria zostaną ukazane w kolejnych tabelach.

Tabela 2. Podejrzani o popełnienie wybranych przestępstw agresywnych w 1999 roku z uwzględnieniem wieku i płci według statystyk policyjnych³²

Kwalifikacja prawna przestępstwa	Podejrzani w wieku do 16 lat w 1999 roku		Podejrzani w wieku 17- 20 lat w 1999 roku	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
Spowodowanie uszczerbku na zdrowiu	2.126	251	1.466	50

31 Przepięczość młodych ludzi związana z agresją. www.Statystyka.policja.pl

32 Przepięczość młodych ludzi związana z agresją. www.Statystyka.policja.pl

Udział w bójce lub pobiciu	3.298	448	6.087	200
Przestępstwa rozbójnicze	5.570	422	5.766	184
Niszczenie/uszkodzenie mienia	3.283	131	2.610	66

Tabela 3. Podejrzani o popełnienie wybranych przestępstw agresywnych w 2009 roku z uwzględnieniem wieku i płci według statystyk policyjnych³³

Kwalifikacja prawna przestępstwa	Podejrzani w wieku do 16 lat w 2009 roku		Podejrzani w wieku 17- 20 lat w 2009 roku	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
Spowodowanie uszczerbku na zdrowiu	2.562	404	1.248	58
Udział w bójce lub pobiciu	5.121	1.208	6.106	269
Przestępstwa rozbójnicze	3.924	362	3.822	151
Niszczenie/uszkodzenie mienia	4.543	362	4.671	107

Tabela 4. Podejrzani o popełnienie wybranych przestępstw agresywnych w 2009 roku z uwzględnieniem wieku i płci według statystyk policyjnych³⁴

Kwalifikacja prawna przestępstwa – dotyczy wszystkich podejrzanych - bez względu na wiek	Rok 1999		Rok 2009	
	podejrzani mężczyźni	podejrzane kobiety	podejrzani mężczyźni	podejrzane kobiety
Spowodowanie uszczerbku na zdrowiu	9.754	748	8.521	807
Udział w bójce lub pobiciu	17.408	1.521	19.967	1.896
Przestępstwa rozbójnicze	19.078	905	13.793	818
Niszczenie/uszkodzenie mienia	10.943	679	18.443	1.003

Uzasadnieniem do kreowania innowacyjnych programów zapobiegania agresji w populacji młodych osób są wnioski wynikające z danych zawartych w tabelach 2, 3, 4. Analiza danych wskazuje, że na przestrzeni lat 1999 – 2009 liczba młodych kobiet podejrzanych o popełnienie wyżej wymienionych przestępstw agresywnych rosła najszybciej – m.in.:

- ➔ o 169 % wzrosła liczba dziewczyn do 16 roku życia – podejrzanych o bójki i pobicia, podczas gdy wzrost liczby chłopców w tej kategorii wyniósł 55 %;
- ➔ o ponad 176 % wzrosła liczba dziewczyn do 16 roku życia – podejrzanych o niszczenie i uszkodzenie mienia, podczas gdy wzrost liczby chłopców w tej kategorii wyniósł 38,3 % ,
- ➔ o 61% wzrosła liczba dziewczyn do 16 roku życia – podejrzanych o spowodowanie uszczerbku na zdrowiu, podczas gdy wzrost liczby chłopców w tej kategorii wyniósł 20 %,
- ➔ liczba dziewczyn do 16 roku życia podejrzanych o przestępstwa rozbójnicze zmalała o 14,2 %, podczas gdy liczba chłopców w tej kategorii zmalała o prawie 30 %.
- ➔ Podobne tendencje można zaobserwować w kategorii wiekowej 17 – 20 lat:

33 Tamże.

34 Tamże.

- liczba kobiet podejrzanych o dokonanie uszczerbku na zdrowiu wzrosła o 16 %,
- liczba kobiet podejrzanych o wszczęcie bójki lub dokonanie pobicia wzrosła o 34,5 %.

Należy również podkreślić, że wzrost analizowanych przestępstw w obu kategoriach wiekowych jest wyższy dla dziewcząt i dla chłopców poniżej 20 roku życia niż dla ogółu populacji.

Podsumowanie: Do czynników uzasadniających tworzenie zintegrowanych innowacyjnych programów w obszarze przeciwdziałania agresji wśród młodzieży (ZIP2) należą następujące prawidłowości wynikające ze statystycznych danych policyjnych:

1. wzrost czynów karalnych w tej grupie wiekowej,
2. wzrost liczby przestępstw popełnianych na terenie szkoły,
3. wzrost przestępstw agresywnych w populacji młodzieży,
4. wzrost liczby dziewcząt dokonujących przestępstw agresywnych,
5. większe nasilenie przestępczości agresywnej w populacji młodzieży niż w populacji dorosłych.

2. Wyniki badań dotyczące zachowań agresywnych młodzieży na terenie Polski (w tym na terenie Województwa Mazowieckiego) jako czynnik uzasadniający tworzenie modelu wczesnej interwencji i adaptacji zawodowej wobec młodzieży szczególnego ryzyka (ZIP2)

Ważnym argumentem uzasadniającym kształtowanie zintegrowanych innowacyjnych programów w obszarze zapobiegania agresji wśród młodych osób są wyniki badań dotyczące nasilenia agresji/przemocy, w których uczestniczyła młodzież z terenu Województwa Mazowieckiego. Zarówno informacje dotyczące badanych osób, jak również wnioski z uzyskanych wyników badań zostały zaprezentowane w raporcie opracowanym przez K. Ostrowską pt. „Agresja i przemoc w szkole. Badania porównawcze 1997-2003-2007”³⁵.

Uczestnictwo młodzieży z Województwa Mazowieckiego w badaniach dotyczących agresji. W 1997 roku przebadano próbę liczącą 2567 uczniów. Badania w roku 2003 objęły nieco mniejszą próbę: 1611 osób (862 dziewcząt: 53,5% i 742 chłopców: 46,1%. W badaniu w 2007 roku wzięło udział 2141 uczniów, w tym 1098 dziewcząt (co stanowi 51%) oraz 1043 chłopców (tj. 49 %).

Badania przeprowadzono we wszystkich województwach i we wszystkich typach szkół. Objęto nimi 144 szkoły (podstawowe, gimnazjalne i ponadgimnazjalne – licea ogólnokształcące, licea profilowane, technika, zasadnicze szkoły zawodowe), z czego z województwa:

- dolnośląskiego – 11 szkół,
- kujawsko-pomorskiego – 9 szkół,
- lubelskiego – 14 szkół,
- lubuskiego – 6 szkół,
- łódzkiego – 9 szkół,
- małopolskiego – 9 szkół,
- mazowieckiego – 19 szkół,

- opolskiego – 4 szkoły,
- podkarpackiego – 9 szkół,
- podlaskiego – 5 szkół,
- pomorskiego – 6 szkół,
- śląskiego – 9 szkół,
- świętokrzyskiego – 4 szkoły,
- warmińsko-mazurskiego – 10 szkół,
- wielkopolskiego – 15 szkół,
- zachodniopomorskiego – 6 szkół.

W kolejnych badaniach – w 1997 roku, 2003 roku i 2007 roku – zastosowano dobór uczniów z tych samych szkół i to samo narzędzie badawcze.

Wnioski z badań młodzieży (w tym również z Województwa Mazowieckiego) dotyczące specyfiki występowania agresji w tej grupie.

Wniosek 1. dotyczący liczby agresorów: W 2007 roku w porównaniu do lat 1997 i 2003 wzrosła liczba sprawców, którzy:

- mają na swoim koncie większą liczbę zachowań agresywnych
- są sprawcami poważnych szkód wywołanych przez zachowania agresywne.

Wniosek 2. Odnoszący się do form agresji szkolnej: Agresja w populacji młodzieży szkolnej przejawia się głównie w takich formach jak:

- bezpośrednia agresja fizyczna – m.in. bójki z kolegami, umyślne potrącanie innych
- agresja przemieszczona – np. niszczenie przedmiotów, bazgranie, pisanie na ścianach
- agresja pośrednia – obrażanie, wymyślanie innym uczniom; rozpowszechnianie kłamstw, utrudnianie prowadzenia lekcji nauczycielowi; oszukiwanie nauczycieli.

W stosunku do roku 1997 wzrósł odsetek uczniów preferujących zachowania agresywne posiadających znamiona czynów karalnych – m.in. w postaci:

- uderzenia nauczyciela,
- przymuszania i/lub prowokowania do zachowań seksualnych,
- grożenia użyciem pistoletu gazu, noża, żyłki,
- niszczenia rzeczy nauczyciela,
- podpalania piwnic oraz innych miejsc wokół szkoły,
- używania w czasie bójek ostrych narzędzi.

Wniosek 3. określający ofiary zachowań agresywnych młodzieży: Względnie stały charakter mają tendencje do tego, że ofiarami rówieśników stają się uczniowie cechujący się:

- odmiennymi cechami rasowymi, narodowymi czy też innymi cechami odróżniającymi,
- określonym sposobem bycia, czy też wyglądem,

- ➔ zajmujący ważną pozycję w hierarchii grupy,
- ➔ aktywni z organizacji społecznych, którzy są wyraziści w stosunku do obowiązujących norm społecznych.

Wniosek 4. wskazujący na uwarunkowania zachowań agresywnych wśród nastolatków: Uczniowie wskazują na różne przyczyny inicjowania zachowań agresywnych. Najczęściej podają takie uwarunkowania analizowanego zjawiska, jak:

- ➔ przyczyny indywidualistyczno-egocentryczne (najczęściej typowane motywy) – np. ‘poprzez agresję mogą popisać się’, „takie zachowanie sprawia im przyjemność”, „czują się bezkarni”
- ➔ przyczyny kompensacyjno-obronne – np. „są agresywni, bo są zdenerwowani, niezadowoleni”, „robią to, bo nie nauczono ich kultury”, „robią to, bo muszą się sami bronić”
- ➔ przyczyny adaptacyjno-przystosowawcze – np. agresja jest nowoczesnym stylem życia młodzieży, młodzi zachowują się podobnie jak dorośli, inni uczniowie tego od nich oczekują.

Przeprowadzone analizy wskazują, że na przestrzeni okresu badawczego (od 1997 do 2007 roku) systematycznie zmniejsza się natężenie motywów o charakterze adaptacyjno-przystosowawczym oraz indywidualistyczno-egocentrycznym. Zaś na takim samym poziomie utrzymują się przyczyny kompensacyjno-obronne.

Wniosek 5. dotyczący wrażliwości adolescentów na przejawy agresywności rówieśników: Na uwagę zasługuje fakt, że w ciągu 10 ostatnich lat zmniejszyła się wrażliwość otoczenia społecznego na krzywdę, jak może spotkać ofiary przemocy ze strony rówieśników. W zakresie analizowanego zjawiska badani uczniowie częściej dostrzegają jedynie krzywdę, jaka spotyka innych z powodu różnych przejawów agresji słownej. Natomiast niewielkie zmiany w całym okresie wystąpiły w zwiększeniu wrażliwości na krzywdzące działania:

- ➔ przemocy psychicznej – np. szykanowanie, kłamstwa, dręczenie psychiczne, straszenie biciem, groźba użycia broni
- ➔ przemocy fizycznej – m.in. zabicie kijem, gwałt seksualny, przewrócenie na podłogę, trzymanie i bicie, pobicie przez większą grupę.

Wniosek 6. odnoszący się do znaczenia kompetencji wychowawców w zakresie zapobiegania agresji wśród młodzieży: Przeciwdziałanie zachowaniom agresywnym młodzieży w coraz większym stopniu zależy od kompetencji psychospołecznych nauczycieli ze względu na pogarszający się klimat wychowawczy w rodzinach młodzieży szkolnej. Za przedstawionym wnioskiem przemawia fakt, że w badaniach przeprowadzonych w 2007 roku zauważono wzrost liczby uczniów, których rodzice nie są małżeństwem (są rozwiedzeni lub żyją w separacji).

Wniosek 7. wskazujący na rozpowszechnienie grupy ryzyka zachowań agresywnych w populacji młodych osób: Istnieje pewna grupa uczniów (około 14 %), która wymaga specjalnego oddziaływania ze względu na manifestowane przez nich zachowania agresywne. Przejawy zachowań agresywnych w tej grupie młodzieży mogą być skutkiem czynników rodzinnych, osobowościowych lub klimatu szkoły, albo wszystkich wymienionych elementów łącznie.

Podsumowanie: Na podstawie zaprezentowanych powyżej wniosków można wskazać, że do głównych argumentów uzasadniających formowanie zintegrowanych innowacyjnych programów w obszarze przeciwdziałania agresji/przemocy wśród polskiej młodzieży (w tym również zamieszkującej na terenie Województwa Mazowieckiego) należy zaliczyć:

1. wzrost liczby zachowań agresywnych w populacji młodzieży szkolnej
2. wzrost liczby niebezpiecznych form stosowania agresji przez uczniów
3. utrzymujące się tendencje dotyczące cech potencjalnych ofiar, wobec których jest stosowana przemoc
4. utrzymujące się motywy zachowań agresywnych wśród młodych osób
5. zmniejszenie wrażliwości osób badanych na obserwowane akty agresji
6. konieczność wzrostu kompetencji użytkowników (nauczycieli i wychowawców) w obszarze zapobiegania agresji
7. istnienie grupy uczniów, którzy wymagają specjalnego traktowania w zakresie redukcji różnych form przemocy.

Przedstawione powyżej prawidłowości są zgodne z konkluzjami występującymi w literaturze przedmiotu. Analiza aktualnych trendów dotyczących preferowania przez młodzież aktów agresji wskazuje na to, że³⁶:

- ➔ Nastąpił gwałtowny wzrost brutalizacji zachowań młodych ludzi – najsilniejsze przejawy tego rodzaju zachowań polegają na zabójstwach, pobiciach i rozbojach.
- ➔ Agresywne zachowania są powszechne we wszystkich warstwach społecznych młodzieży, ale w dalszym ciągu największe nasilenie tego zjawiska występuje w środowiskach zmarginalizowanych.
- ➔ Zachowania agresywne są preferowane zarówno chłopców, jak i dziewczęta – jak wynika z badań wskaźnik przestępczości agresywnej u nastoletnich dziewcząt wzrósł dwukrotnie, natomiast u chłopców pozostaje na tym samym poziomie³⁷.
- ➔ Coraz częściej dochodzi do przejawów agresji w miejscach, w których do tej pory nie były one spotykane – m.in. w szkołach i miejscach publicznych.
- ➔ Nastąpiło obniżenie wieku nieletnich sprawców czynów agresywnych, którzy popełniają czyny odznaczające się wysokim stopniem brutalności.

3. Charakterystyka badań na użytek tworzenia eksperymentalnej wersji zintegrowanych pr gramów interwencyjnych (ZIP1-3)

3.1. Cele badań stanowiących podstawę eksperymentalnych wersji ZIP1-3

Celem badań na wstępnym etapie realizacji projektu były cztery typy analiz:

1. Badanie nasilenia zachowań dewiacyjnych w populacji młodzieży z terenu Województwa Mazowieckiego.
2. Eksploracja zależności między zachowaniem młodych osób w różnym stopniu zagrożonych wykluczeniem społecznym z powodu ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych i/lub uzależnienia od multimediów a dystrybucją psychospołecznych zasobów – spostrzeganiem zysków i strat kapitałowych.
3. Wskazanie na relacje zachodzące między postępowaniem młodzieży w różnym stopniu zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresyw-

36 I. Pospiszyl. (2009). *Patologie społeczne*. Warszawa: Wyd. PWN, s. 27-28.

37 I. Pospiszyl, R. Szczepniak. (2007). *Zachowania dewiacyjne dziewcząt i kobiet*. Łódź: WSHE, s. 39-42.

nych i/lub uzależnienia od multimediiów a poziomem zaspokojenia potrzeb psychicznych.

4. Przedstawienie zależności między satysfakcją zawodową a dystrybucją zasobów psychospołecznych (sposobem zysków i straty) i poziomem zaspokojenia potrzeb u osób zawodowo wspierających rozwój młodzieży w różnym stopniu zagrożonej wykluczeniem społecznym.
5. Ukazanie związków między doświadczanymi problemami zawodowymi a dystrybucją zasobów psychospołecznych (sposobem zysków i straty) oraz poziomem zaspokojenia potrzeb psychicznych u osób zawodowo wspierających rozwój młodzieży w różnym stopniu zagrożonej wykluczeniem społecznym.

Badanie związków między zachowaniem a dystrybucją zasobów wynika z faktu, że spostrzeganie zysków i strat w zasobach, jakimi człowiek dysponuje, posiada bardzo duże znaczenie w procesie radzenia sobie z różnymi sytuacjami życiowymi – m.in. w procesie przystosowawczym młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym (m.in. z powodu ryzykownych zachowań seksualnych, agresywnego postępowania i/lub uzależnienia od multimediiów) i w działalności zawodowej osób, które profesjonalnie wspierają młode osoby w różnym stopniu zagrożone wykluczeniem.

Analiza zależności zachodzących między potrzebami psychicznymi a zachowaniami preferowanymi zarówno przez młodzież, jak i przez specjalistów wspierających rozwój młodego człowieka wynika z faktu, że potrzeba jest czynnikiem uruchamiającym tendencję do wykonywania określonych czynności, w tym zachowań o charakterze dewiacyjnym i strategii wspierających rozwój młodych osób. W tym miejscu należy podkreślić, że motywacyjny charakter potrzeb psychicznych wynika z poniżej zaprezentowanych mechanizmów:

- ➔ potrzeba całkowicie zaspokojona nie pobudza człowieka do żadnej aktywności
- ➔ potrzeba względnie nasycona stwarza jedynie pewną tendencję do działania jednostki ludzkiej
- ➔ potrzeba silna i długo nie zaspokojona dynamizuje zachowanie osoby w sposób bezwzględny.

Podsumowując zagadnienia dotyczące celu badań ankietowych w należy stwierdzić, że analizy empiryczne służyły odpowiedzi na następujące pytania badawcze dotyczące funkcjonowania młodzieży (odbiorców) w obszarze ZIP2:

1. **Jakie jest nasilenie zachowań agresywnych w badanej populacji młodzieży?**
2. **Jaka dystrybucja zasobów prowadzi do redukcji ryzyka wykluczenia społecznego młodzieży z powodu przejawiania zachowań agresywnych?**
3. **Jakiego typu zachowania konstruktywne stanowią alternatywę aktów agresji służących zaspokojeniu określonego typu potrzeb psychicznych?**

Na podstawie przeprowadzonych analiz w ramach przedstawionego celu opracowano zarówno diagnozę kapitału psychospołecznego, jak również alternatyw zachowań agresywnych służących zaspokojeniu potrzeb psychicznych u odbiorców programu ZIP2 – młodzieży w wieku 15-19 lat, zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu przejawiania zachowań agresywnych. Wyniki przeprowadzonej diagnozy zawiera raport opracowany przez dr Joannę Chwaszcz. Natomiast wnioski z badań diagnostycznych zostały zaprezentowane w dalszej części niniejszego opracowania.

Przeprowadzone badania pozwoliły także na sformułowanie wniosków związanych z odpowiedzią na dwa kolejne pytania odnoszące się do funkcjonowania specjalistów wspierających rozwój młodzieży:

1. **Jakie związki zachodzą między dystrybucją zasobów i poziomem zaspokojenia potrzeb a satysfakcją zawodową u osób profesjonalnie wspierających rozwój młodzieży zagrożonej wyklucze-**

niem społecznym?

2. **Jakie związki zachodzą między dystrybucją zasobów i poziomem zaspokojenia potrzeb a doświadczanymi problemami zawodowymi u osób profesjonalnie wspierających rozwój młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym?**

Efektom analiz w ramach prezentowanego celu jest diagnoza kapitału psychospołecznego wyznaczającego efektywność pracy zawodowej użytkowników – osób pracujących z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem na etapie wczesnej interwencji socjalnej. Uzyskane wyniki w analizowanym względzie zostały zawarte w raporcie diagnostycznym z badań ilościowych (opracowanym przez dr Joannę Chwaszcz) oraz w raportach diagnostycznych z badań fokusowych, które zostały opracowane przez mgr Barbarę Kalinowską. Wnioski z badań zostały zaprezentowane w dalszej części niniejszego opracowania.

3.2. Narzędzia wykorzystane w badaniach wstępnych na użytek tworzenia eksperymentalnych wersji ZIP1-3

W badaniach przeprowadzonych na użytek ZIP wykorzystano narzędzia do badania odbiorców (młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu przejawiania ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych i/lub uzależnienia od multimediiów) i użytkowników (specjalistów wspierających rozwój młodzieży w różnym stopniu zagrożonej wykluczeniem społecznym).

3.2.1. Narzędzia do badania odbiorców programów ZIP1-3

Do badania młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych i/lub uzależnienia od multimediiów wykorzystano takie metody, jak:

1. Metryczkę
2. Kwestionariusz Oceny Zachowania Zasobów S. Hobfolla
3. Skalę Strategicznego Podejścia do Radzenia Sobie S. Hobfolla.
4. Kwestionariusz Zachowań Dewiacyjnych I. Niewiadomskiej, J. Chwaszcz
5. Kwestionariusz Zachowań Konstruktywnych I. Niewiadomskiej, J. Chwaszcz
6. Kwestionariusz Zaspokojenia Potrzeb D. Lestera.

Ad 1. Metryczka. Jej zastosowanie służyło temu, aby wskazać na zmienne socjodemograficzne, które charakteryzują młodzież w różnym stopniu zagrożoną wykluczeniem społecznym z powodu ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych i/lub uzależnienia od multimediiów. W metryczce uwzględniono informacje dotyczące m.in. takich zmiennych, jak: płeć, wiek, miejsce zamieszkania, średnią ocen szkolnych, strukturę rodziny, status materialny rodziny.

Ad 2. Kwestionariusz Oceny Zachowania Zasobów S. Hobfolla. W prowadzonych analizach zastosowano tę metodę do badania dystrybucji zasobów u młodzieży w różnym stopniu zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu przejawiania ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych, uzależnienia od multimediiów. Metoda oparta jest na teorii zachowania zasobów (Conservation of Resources Theory – COR) S. E. Hobfolla i stanowi narzędzie do pomiaru zarządzania zasobami – Ocena COR (*The Conservation of Resources Evaluation, COR – Evaluation*). W badaniach uwzględniono 22 zasoby, które młodzież może wykorzystywać w różnych okolicznościach życiowych. Badane osoby:

- ➔ na pierwszym etapie oceniają w jakim stopniu pozyskały te zasoby w swoim życiu,

➔ zaś w drugim etapie oceniają, w jakim stopniu je utracili.

Ad 3. Skala Strategicznego Podejścia do Radzenia Sobie (SACS) S. Hobfolla (część E pakietu badawczego – „Jaki/jaka jestem?”). Metoda służy do badania strategii zaradczych podejmowanych w sytuacjach trudnych. Do kwestionariusza zostały wybrane stwierdzenia odzwierciedlające zarówno indywidualne, jak i kolektywistyczne strategie zaradcze, przy czym jako kryterium doboru służyło podejście jednostki do problemu i sposób wykorzystania zasobów osobistych, społecznych, stanu i materialnych. SACS zawiera 52 twierdzenia przedstawiające potencjalne reakcje w sytuacjach stresujących. Do każdego zdania należy ustosunkować się na pięciostopniowej skali (1-zdecydowanie tak nie robiłem, 5-zdecydowanie tak robiłem). W metodzie wyodrębniono dziewięć podskal określonych mianem strategii zaradczych. Są nimi³⁸: 1) działania asertywne, 2) unikanie, 3) poszukiwanie wsparcia społecznego, 4) działania ostrożne, 5) współpraca społeczna, 6) działania instynktowne, 7) działania agresywne, 8) działania antyspołeczne, 9) działanie „nie wprost”.

Ad 4. Kwestionariusz Zachowań Dewiacyjnych I. Niewiadomskiej, J. Chwaszcz. Do badania ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych i uzależnienia od multimediów skonstruowano narzędzie eksperymentalne bazujące na ocenie 5 sędziów kompetentnych. Metoda zawiera 49 itemów dotyczących:

- ➔ fenomenu ryzykownych zachowań seksualnych (9 pytań)
- ➔ fenomenu zachowań agresywnych (14 pytań), w tym zachowania świadczące o:
 - ◆ agresji instrumentalnej
 - ◆ agresji wrogiej
 - ◆ agresji reaktywnej
- ➔ fenomenu uzależnienia i/lub nadużywania multimediów (26 pytań), w tym zachowania świadczące o:
 - ◆ Zjawisku tolerancji
 - ◆ Doświadczaniu szkód
 - ◆ Doświadczaniu zespołu abstynencyjnego
 - ◆ Nieodpartej potrzebie używania
 - ◆ Zaniedbywaniu alternatywnych źródeł przyjemności
 - ◆ Utracie kontroli
 - ◆ Zaniedbywaniu obowiązków
 - ◆ Zaburzeniach w kontaktach interpersonalnych
 - ◆ Konflikcie z prawem.

Ad 5. Kwestionariusz Zachowań Konstruktywnych I. Niewiadomskiej, J. Chwaszcz. Do analizy zachowań konstruktywnych w populacji młodzieży zagrożonej w różnym stopniu wykluczeniem społecznym z powodu przejawiania ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych i/lub uzależnienia od multimediów skonstruowano narzędzie eksperymentalne bazujące na ocenie 5 sędziów kompetentnych. Metoda zawiera 16 itemów dotyczących różnych aspektów rozwoju nastolatków – m.in. zachowań związanych z samorozwojem, działań prospołecznych, rozwoju religijnego.

Ad 6. Kwestionariusz Zaspokojenia Potrzeb D. Lestera. Narzędzie zostało skonstruowane na bazie teorii potrzeb A. Maslowa. W ujęciu tego autora potrzeby są tworzą hierarchię wstępującą. Cztery pierwsze grupy potrzeb (fizjologiczne, bezpieczeństwa, przynależności i miłości, prestiżu i uznania) są określane mianem potrzeb niedoboru, natomiast najwyższa w hierarchii grupa potrzeb samoaktualizacji należy do kategorii tzw. potrzeb wzrostu. W analizowanej koncepcji zaspokojenie potrzeb niższego rzędu w hierarchii jest warunkiem koniecznym uruchomienia potrzeb leżących wyżej, np. zaspokojenie potrzeb fizjologicznych uruchamia potrzeby bezpieczeństwa, zaspokojenie potrzeb fizjologicznych oraz bezpieczeństwa otwiera drogę potrzebom miłości i przynależności, natomiast zaspokojenie trzech opisanych grup potrzeb aktywuje potrzebę prestiżu i uznania. W wypadku deprivacji potrzeb niedoboru następuje silniejsza koncentracja organizmu na danej potrzebie oraz brak znaczenia innych potrzeb. Z kolei ich systematyczne zaspokajanie sprawia, że potrzeby te przestają kontrolować na bieżąco zachowanie jednostki, ponieważ przekształcają się w potrzeby o potencjalnym charakterze. A jednocześnie umożliwiają uruchomienie potrzeb najwyższego rzędu.

Kwestionariusz Zaspokojenia Potrzeb D. Lestera składa się z 50 twierdzeń, które służą do badania zaspokojenia takich potrzeb, jak:

- ➔ Potrzeby fizjologiczne
- ➔ Potrzeby bezpieczeństwa
- ➔ Potrzeba przynależności
- ➔ Potrzeba szacunku
- ➔ Potrzeba samoaktualizacji.

3.2.2. Narzędzia do badania użytkowników programów ZIP1-3

Badanie osób zawodowo wspierających młodzież w różnym stopniu zagrożoną wykluczeniem społecznym przebiegało w dwóch etapach.

Etap 1.: Przeprowadzenie badań ankietowych dwoma metodami:

- ➔ Kwestionariuszem Oceny Zachowania Zasobów S. Hobfolla po to, aby sprawdzić jakie zyski i straty kapitałowe doprowadzają do sukcesu zawodowego, a jaki rodzaj dystrybucji zasobów zwiększa ryzyko doświadczanych problemów zawodowych. Opis tej metody został zaprezentowany w części poświęconej charakterystyce narzędzi do badania odbiorców ZIP.
- ➔ Kwestionariuszem Zaspokojenia Potrzeb D. Lestera w celu ukazania związków między poziomem zaspokojenia potrzeb a satysfakcją zawodową i odczuwanymi problemami w pracy z młodzieżą. Opis tej metody został zaprezentowany w części poświęconej charakterystyce narzędzi do badania odbiorców ZIP.

Etap 2.: Na bazie uzyskanych wyników badań przeprowadzono 5 fokusów służących uzyskaniu danych jakościowych dotyczących takich aspektów funkcjonowania osób pracujących z młodzieżą w różnym stopniu zagrożoną wykluczeniem społecznym, jak:

- a. możliwości dysponowania zasobami, które służą efektywnej pracy zawodowej
- b. odczuwania deficytów kapitałowych, które uniemożliwiają osiągnięcie korzystnych wysokiej efektywności zawodowej

- c. możliwości pozyskiwania zasobów, dzięki którym może się zwiększyć skuteczność zawodowa
- d. możliwości redukcji strat w zasobach, dzięki czemu można uniknąć porażki zawodowej.

3.3. Charakterystyka osób badanych na potrzeby tworzenia ZIP1-3

W opisie badanych osób zostanie przedstawiona krótka charakterystyka odbiorców (młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu przejawiania ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych i/lub uzależnienia od multimedialnych i użytkowników (specjalistów wspierających rozwój młodzieży w różnym stopniu zagrożonej wykluczeniem społecznym).

3.3.1. Charakterystyka odbiorców programów ZIP1-3

W badaniu uczestniczyła grupa 1500 uczniów w wieku 15-19 lat z terenu Województwa Mazowieckiego. Do analiz statystycznych zakwalifikowano wyniki 967 osób. Ich krótka charakterystyka socjo-demograficzna będzie obejmowała takie zmienne, jak: płeć, wiek, miejsce zamieszkania, strukturę rodziny i status materialny.

Płeć badanych odbiorców: W analizach statystycznych uwzględniono wyniki 967 osób, w tym: 506 dziewcząt (52,3%) i 444 chłopców (45,9%) – 17 osób (1,8%) program statystyczny potraktował w kategorii systemowych braków danych.

Wiek badanych odbiorców: Wyniki uwzględnione w badaniach pochodziły od osób w wieku 15-19 lat. Średnia wieku: 17, 24. W wieku 15 lat było 3,4% badanych, 16 lat – 18,8% ankietowanych, 17 lat – 39,7% młodzieży, 18 lat – 267 28,9%, zaś w wieku 19 lat – 7,1% badanych.

Miejsce zamieszkania badanych odbiorców: Wśród badanej młodzieży 50,3% pochodziło ze wsi, 19,9% - z miasta do 30 tys. mieszkańców, 17,8% z miasta między 31-100 tys. mieszkańców, a 12% z miasta powyżej 100 tys. mieszkańców.

Struktura rodziny badanych odbiorców: Największa część osób badanych pochodziła z rodziny pełnej – 77,5%, część badanej młodzieży funkcjonuje w rodzinach niepełnych (z powodu rozwodu rodziców: 5%; z powodu śmierci matki: 4,2%, z powodu śmierci ojca: 2,4%, z powodu samotnego macierzyństwa matki: 0,9%), część ankietowanych przebywa również poza środowiskiem rodzinnym – 2% w domu dziecka, 5,3% - w rodzinie zastępczej.

Sytuacja materialna badanych odbiorców: Znaczna część ankietowanych określa pozytywnie sytuację materialną swojej rodziny, w tym: 25,8% jako raczej dobrą, 46,2% jako dobrą, 15,9% jako bardzo dobrą. Istnieje jednak odsetek badanych, którzy oceniają materialne funkcjonowanie swojej rodziny w kategoriach negatywnych, w tym – 2,7% jako bardzo złą, 4,6% jako złą i 4,8% jako raczej złą.

3.3.2. Charakterystyka użytkowników programów ZIP1-3

W przeprowadzonych analizach statystycznych uwzględniono wyniki 257 osób, w tym 186 kobiet (73,2%) i 68 mężczyzn (26,8%).

Charakter pracy z młodzieżą. Największą grupę wśród badanych stanowili nauczyciele/wychowawcy (49,8%), znaczną część stanowili też pracownicy socjalni (27,3%), z pozostałych grup użytkowników w populacji osób badanych znaleźni się też kuratorzy sądowi (12,6%), terapeuci (4,3%), profilaktycy (1,2%) oraz osoby reprezentujące inne formy pracy z młodzieżą (4,7%).

Rodzaj zatrudnienia. Ankietowani reprezentowali bardzo zróżnicowane miejsca pracy z młodzieżą

zagrożoną wykluczeniem społecznym – m.in. szkoły (40,4%), gminne ośrodki pomocy społecznej (30%), sądy (14,6%), ośrodki szkolno-wychowawcze (4,2%), ośrodki terapeutyczne (3,3%), zakłady poprawcze (2,5%), bursy (2,1%) oraz inne instytucje (2,9%).

Czas pracy z młodzieżą. Wśród respondentów zaznaczał się zróżnicowany czas pracy z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem społecznym – od kilku miesięcy do kilkudziesięciu lat, przy czym średni czas to pracy w tym obszarze wynosi 13 lat.

Miejsce zatrudnienia. Uczestnicy badań byli zatrudnieni w instytucjach, które znajdują się w mieście powyżej 100 tysięcy mieszkańców (60%), w mieście między 31-100 tysięcy mieszkańców (8,2%), w mieście do 30 tysięcy mieszkańców (24,7%) oraz na wsi (7,1%).

3.4. Wnioski z badań wstępnych – nasilenie zachowań agresywnych w populacji młodzieży z terenu Województwa Mazowieckiego

Dane dotyczące nasilenia zachowań agresywnych w badanej populacji nastolatków zaczerpnięto z raportu opracowanego przez dr J. Chwaszcz. W tabelach 5-17 zaprezentowano częstotliwość występowania poszczególnych objawów agresji. Charakterystyka nasilenia przejawów agresywności u młodzieży z terenu Województwa Mazowieckiego została zakończona informacjami na temat związków między tego typu postępowaniem a płcią (por. tabela 18), miejscem zamieszkania i sytuacją materialną (por. tabela 19).

Tabela 5. Powszechność występowania przejawu zachowań agresywnych polegającego na zabranii przemocą cudzej własności w populacji młodzieży (N=967) z terenu Województwa Mazowieckiego

Zabrałem przemocą cudzą własność		Częstość	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	nie występuje	553	61,6	61,6
	występuje	345	38,4	100,0
	Ogółem	898	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	69		
Ogółem		967		

Akty rozboju są charakterystyczne dla 38% badanej populacji z terenu Województwa Mazowieckiego.

Tabela 6. Powszechność występowania przejawu zachowań agresywnych polegającego na zniszczeniu ze złości swoich rzeczy w populacji młodzieży (N=967) z terenu Województwa Mazowieckiego

Zniszczyłem ze złości swoje rzeczy		Częstość	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	nie występuje	400	44,1	44,1
	występuje	508	55,9	100,0
	Ogółem	908	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	59		
Ogółem		967		

Niszczanie ze złości swoich rzeczy występuje u 56% badanej młodzieży.

Tabela 7. Powszechność występowania przejawu zachowań agresywnych polegającego na dokonaniu samouszkodzenia w populacji młodzieży (N=967) z terenu Województwa Mazowieckiego

Dokonałem samouszkodzenia		Częstość	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	nie występuje	560	61,9	61,9
	Występuje	344	38,1	100,0
	Ogółem	904	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	63		
Ogółem		967		

Do samouszkodzeń przyznaje się 38% badanej grupy nastolatków z terenu Województwa Mazowieckiego.

Tabela 8. Powszechność występowania przejawu zachowań agresywnych polegającego na zainicjowaniu bójki w populacji młodzieży (N=967) z terenu Województwa Mazowieckiego

Pierwszy zainicjowałem bójkę		Częstość	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	nie występuje	525	58,1	58,1
	Występuje	378	41,9	100,0
	Ogółem	903	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	64		
Ogółem		967		

Do inicjowania bójek przyznaje się 42% badanej młodzieży.

Tabela 9. Powszechność występowania przejawu zachowań agresywnych polegającego na zadawaniu sobie bólu w populacji młodzieży (N=967) z terenu Województwa Mazowieckiego

Zadawałem sobie ból		Częstość	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	nie występuje	554	61,3	61,3
	Występuje	350	38,7	100,0
	Ogółem	904	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	63		
Ogółem		967		

Akty agresji w postaci zadawania sobie bólu są charakterystyczne dla 39% badanych.

Tabela 10. Powszechność występowania przejawu zachowań agresywnych polegającego na zrewanżowaniu się za doznaną krzywdę w populacji młodzieży (N=967) z terenu Województwa Mazowieckiego

Zrewanżowałem się za doznaną krzywdę		Częstość	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	nie występuje	340	37,6	37,6
	występuje	564	62,4	100,0
	Ogółem	904	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	63		
Ogółem		967		

Zachowania specyficzne dla agresji odwetowej występują u 62% ankietowanych nastolatków z terenu Województwa Mazowieckiego.

Tabela 11. Powszechność występowania przejawu zachowań agresywnych polegającego na odpłaceniu tym, którzy szukali zaczepki w populacji młodzieży (N=967) z terenu Województwa Mazowieckiego

Odpłaciłem tym, którzy szukali zaczepki		Częstość	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	nie występuje	360	39,8	39,8
	Występuje	545	60,2	100,0
	Ogółem	905	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	62		
Ogółem		967		

Analogiczne prawidłowości stwierdzono dla zachowań związanych z odpłacaniem tym, którzy szukali zaczepki. Postępowanie tego rodzaju zaznacza się u 60% respondentów.

Tabela 12. Powszechność występowania przejawu zachowań agresywnych polegającego na przeszkadzaniu tym, którzy doprowadzili do zdenerwowania w populacji młodzieży (N=967) z terenu Województwa Mazowieckiego

Przeszkadzałem tym, którzy mnie zdenerwowali		Częstość	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	nie występuje	304	33,6	33,6
	występuje	602	66,4	100,0
	Ogółem	906	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	61		
Ogółem		967		

Do przeszkadzania tym, którzy doprowadzili osobę badaną do zdenerwowania przyznaje się 66% ankietowanej młodzieży.

Tabela 13. Powszechność występowania przejawu zachowań agresywnych polegającego na zachowywaniu się w sposób nieobliczalny w populacji młodzieży (N=967) z terenu Województwa Mazowieckiego

Zachowywałem się w sposób nieobliczalny		Częstość	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	nie występuje	423	46,6	46,6
	występuje	484	53,4	100,0
	Ogółem	907	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	60		
Ogółem		967		

Do trudności w kontrolowaniu własnego postępowania – zachowywania się w sposób nieobliczalny – przyznaje się 53% ankietowanych nastolatków.

Tabela 14. Powszechność występowania przejawu zachowań agresywnych polegającego na mówieniu niecenzuralnych słów w populacji młodzieży (N=967) z terenu Województwa Mazowieckiego

Nie przebierałem w słowach		Częstość	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	nie występuje	234	25,9	25,9
	występuje	670	74,1	100,0
	Ogółem	904	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	63		
Ogółem		967		

Agresja słowna polegająca na mówieniu niecenzuralnych słów jest charakterystyczna dla 74% respondentów z badanej grupy młodych osób z terenu Województwa Mazowieckiego.

Tabela 15. Powszechność występowania przejawu zachowań agresywnych polegającego na ciskaniu przedmiotami o ziemię w populacji młodzieży (N=967) z terenu Województwa Mazowieckiego

Ciskałem przedmiotami o ziemię		Częstość	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	nie występuje	441	48,8	48,8
	występuje	463	51,2	100,0
	Ogółem	904	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	63		
Ogółem		967		

Przejaw agresji polegający na ciskaniu przedmiotami o ziemię jest typowy dla 51% ankietowanych.

Tabela 16. Powszechność występowania przejawu zachowań agresywnych polegającego na niemożności zapanowania nad gniewem w populacji młodzieży (N=967) z terenu Województwa Mazowieckiego

Nie potrafiłem zapanować nad gniewem		Częstość	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	nie występuje	338	37,3	37,3
	występuje	568	62,7	100,0
	Ogółem	906	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	61		
Ogółem		967		

Do niemożności zapanowania nad gniewem przyznaje się 63% osób badanych z terenu Województwa Mazowieckiego.

Tabela 17. Powszechność występowania przejawu zachowań agresywnych polegającego na wymyślaniu innym ze złości w populacji młodzieży (N=967) z terenu Województwa Mazowieckiego

Wymyślałem innym ze złości		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	nie występuje	331	34,2	36,4	36,4
	Występuje	578	59,8	63,6	100,0
Braki danych	Systemowe braki danych	58	6,0		
Ogółem		967	100,0		

Do wymyślania innym ze złości przyznaje się 64% badanych respondentów z terenu Województwa Mazowieckiego.

Podsumowując przedstawione powyżej informacje na temat występowania zachowań agresywnych w populacji młodzieży z terenu Województwa Mazowieckiego można sformułować dwa wnioski. Pierwszy z nich polega na tym, że zachowania agresywne – ich różne typy i przejawy – stanowią zjawisko powszechne w populacji młodych osób.

Wniosek drugi odnosi się do tego, że powszechność występowania różnorodnych form agresywności w populacji badanych nastolatków uzasadnia tworzenie programu zapobiegania przemocy i agresji w stosunku do młodzieży szczególnego ryzyka tego rodzaju zachowań.

W tabeli poniżej zaprezentowano porównanie wyników kobiet i mężczyzn z terenu Województwa Mazowieckiego w zakresie nasilenia różnych przejawów agresywności.

Tabela 18. Porównanie kobiet i mężczyzn w zakresie nasilenia zachowań agresywnych w grupie młodzieży przejawiającej zachowania dewiacyjne (N=967) z terenu Województwa Mazowieckiego

	kobiety		Mężczyźni		t	p
	M	SD	M	SD		
Przejawy agresji instrumentalnej	7,97	4,046	10,53	5,255	-8,235	,001
Przejawy agresji wrogiej	6,04	3,235	7,76	3,431	-7,723	,001

Przejawy agresji reaktywnej	12,95	6,249	15,24	6,538	-5,365	,001
Nasilenie zachowań agresywnych WO	26,97	12,017	33,45	13,485	-7,628	,001

Wyniki zaprezentowane w tabeli stanowią podstawę do stwierdzenia, że preferowanie zachowań agresywnych jest bardziej charakterystyczne dla chłopców niż dla dziewcząt. Świadczy o tym fakt, że w populacji chłopców na istotnie wyższym poziomie zaznacza się zarówno ogólne nasilenie aktów agresywności, jak również nasilenie przejawów agresji instrumentalnej, agresji wrogiej i agresji reaktywnej.

Tabela 19. Związki między przejawami agresji a miejscem zamieszkania i sytuacją materialną w grupie młodzieży przejawiającej zachowania dewiacyjne (N=235) z terenu Województwa Mazowieckiego (korelacja rang Spearmana)

Typy zachowań agresywnych	Miejsce zamieszkania		Sytuacja materialna	
	rho	p	rho	p
Przejawy agresji instrumentalnej	-0,019	0,577	0,008	0,812
Przejawy agresji wrogiej	-0,007	0,846	0,03	0,371
Przejawy agresji reaktywnej	0,01	0,757	-0,005	0,884
Nasilenie zachowań agresywnych (WO)	0,002	0,96	0,007	0,845

Dane zaprezentowane w tabeli uzasadniają, konkluzję, że preferowanie zachowań agresywnych w populacji młodych osób z terenu Województwa Mazowieckiego nie zależy ani od miejsca ich zamieszkania, ani od posiadanej przez nich sytuacji materialnej.

3.5. Wnioski z badań wstępnych – czynniki chroniące młodzież przed przejawianiem zachowań agresywnych zawarte w eksperymentalnej wersji ZIP2

Przeprowadzone badania pozwalają na sformułowanie następujących wniosków z badań przeprowadzonych we wstępnej fazie realizacji projektu w obszarze funkcjonowania młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu preferowania zachowań agresywnych. Szczegółowa analiza zaprezentowanych zagadnień znajduje się w raporcie opracowanym przez dr J. Chwaszcz. Przedstawione poniżej konkluzje będą stanowiły podstawę do sformułowania działań w zintegrowanym innowacyjnym programie zapobiegania agresji wśród młodzieży.

Wniosek 1 z badań stanowiących podstawę do tworzenia eksperymentalnej wersji ZIP2.:

Preferowanie zachowań agresywnych służy zaspokojeniu różnego rodzaju potrzeb. Agresja instrumentalna jest wykorzystywana po to, aby zaspakajać:

- ➔ potrzeby fizjologiczne
- ➔ potrzeby bezpieczeństwa
- ➔ potrzebę przynależności
- ➔ potrzebę szacunku.
- ➔ Agresja wroga służy zaspokojeniu:
- ➔ potrzeby przynależności
- ➔ potrzeby samoaktualizacji.

Agresja reaktywna ma na celu zaspokojenie:

- ➔ potrzeb fizjologicznych
- ➔ potrzeb bezpieczeństwa
- ➔ potrzeby przynależności
- ➔ potrzeby samoaktualizacji.

Na bazie przedstawionych zależności statystycznych należy stwierdzić, że zachowania agresywne służą zaspokojeniu ważnych potrzeb człowieka. Dlatego zmiana tego rodzaju zachowań będzie możliwa, jeżeli osoba zacznie preferować postępowanie akceptowane społecznie, dzięki któremu dojdzie do zaspokojenia wyżej wymienionych potrzeb.

Wniosek 2. z badań stanowiących podstawę do tworzenia eksperymentalnej wersji ZIP2.:

Zachodzą istotne związki między przejawianiem aktów agresji przez młodzież a doświadczaniem zysków w zasobach.

- ➔ Agresja instrumentalna łączy się w istotny sposób z pozyskiwaniem zasobów materialnych.
- ➔ Agresja wroga istotnie łączy się w istotny sposób z pozyskiwaniem zasobów materialnych.

Przedstawione zależności uzasadniają stwierdzenie, że stosowanie zachowań agresywnych – agresji instrumentalnej i agresji wrogiej – łączy się jedynie z pozyskiwaniem zasobów materialnych. Można zatem sugerować, że redukcja zachowań agresywnych w populacji młodzieży powinna nastąpić w sytuacji, gdy w różnego rodzaju oddziaływaniach profilaktycznych osoby nauczą się pozyskiwania zasobów o charakterze materialnym w sposób alternatywny w stosunku do preferowanych aktów agresji.

Wniosek 3. z badań stanowiących podstawę do tworzenia eksperymentalnej wersji ZIP2.:

Występują istotne zależności między nasileniem agresji i doświadczaniem strat kapitałowych w populacji młodzieży.

- ➔ Agresja instrumentalna w sposób istotny łączy się ze stratami zasobów w każdym z badanych wymiarów, czyli:
- ➔ ze stratą zasobów podmiotowych
- ➔ ze stratą zasobów stanu
- ➔ ze stratą zasobów materialnych.

Agresja wroga koreluje istotnie ze stratami zasobów o charakterze:

- ➔ podmiotowym
- ➔ stanu
- ➔ materialnym.

Agresja reaktywna także łączy się istotnie ze stratami w:

- ➔ zasobach podmiotowych
- ➔ zasobach stanu
- ➔ zasobach materialnych.

Uzyskane zależności uzasadniają stwierdzenie, że program ZIP2 powinien w szczególny sposób

uwzględniać redukcję strat w wymiarze podmiotowym, stanu i materialnym. Zatrzymanie spirali strat kapitałowych powinno przyczynić się do redukcji zachowań agresywnych o charakterze instrumentalnym, wrogim i reaktywnym.

Wniosek 4. z badań stanowiących podstawę do tworzenia eksperymentalnej wersji ZIP2.:

W funkcjonowaniu młodzieży zachodzą istotne związki między aktami agresji a innymi destrukcyjnymi strategiami zaradczymi.

Agresja instrumentalna w istotny sposób współwystępuje z takimi destrukcyjnymi strategiami radzenia sobie w sytuacjach trudnych, jak:

- ➔ działanie instynktowne,
- ➔ unikanie
- ➔ działanie „nie wprost”
- ➔ działanie antyspołeczne.

Agresja wroga współwystępuje z następującymi negatywnymi strategiami zaradczymi:

- ➔ działanie instynktowne,
- ➔ unikanie
- ➔ działanie „nie wprost”
- ➔ działanie antyspołeczne.

Agresja reaktywna koreluje łączy się w istotny sposób z takimi destrukcyjnymi sposobami rozwiązywania problemów, jak:

- ➔ działanie instynktowne,
- ➔ unikanie
- ➔ działanie „nie wprost”
- ➔ działanie antyspołeczne.

Podsumowując przedstawione zależności należy zauważyć, że oddziaływania w ramach ZIP2 powinny – oprócz redukcji zachowań agresywnych – doprowadzić do eliminacji destrukcyjnych strategii zaradczych w sytuacjach problemowych, które wzmacniają przejawy agresji. W szczególny sposób działania programu profilaktycznego powinny być ukierunkowane na zmniejszenie częstotliwości występowania działań instynktownych, unikania, działań „nie wprost” i działań antyspołecznych.

Wniosek 5. z badań stanowiących podstawę do tworzenia eksperymentalnej wersji ZIP2.:

W zachowaniach młodych osób zaznaczają się istotne związki między przejawami agresji a konstruktywnymi sposobami radzenia sobie w sytuacjach trudnych.

Agresja instrumentalna łączy się istotnie z takimi pożądanymi strategiami zaradczymi, jak:

- ➔ współpraca społeczna
- ➔ poszukiwanie wsparcia społecznego
- ➔ działania przemysłane.

Agresja instrumentalna łączy się istotnie z takimi pożądanymi strategiami zaradczymi, jak:

- ➔ współpraca społeczna
- ➔ poszukiwanie wsparcia społecznego
- ➔ działania przemysłane.

Agresja wroga współwystępuje statystycznie z następującymi konstruktywnymi strategiami radzenia sobie z trudnościami:

- ➔ działania asertywne
- ➔ współpraca społeczna
- ➔ działania przemysłane.

Agresja reaktywna koreluje istotnie z takimi konstruktywnymi strategiami zaradczymi, jak:

- ➔ działania asertywne
- ➔ współpraca społeczna
- ➔ działania przemysłane.

Uogólniając zaprezentowane prawidłowości należy podkreślić, że w trakcie oddziaływań programu ZIP2 do redukcji agresji powinny być wykorzystywane takie konstruktywne strategie zaradcze, którymi młodzież potrafi się posługiwać – m.in. działania asertywne, współpraca społeczna, poszukiwanie społecznego wsparcia, działania przemysłane.

Wniosek 6. z badań stanowiących podstawę do tworzenia eksperymentalnej wersji ZIP2.:

Przejawianie zachowań agresywnych przez młodzież istotnie zaburza jej funkcjonowanie w obszarze konstruktywnych zachowań rozwojowych.

Agresja instrumentalna w istotny sposób zaburza preferowanie takich form konstruktywnych zachowań, jak:

- ➔ Budowanie relacji bliskości i zrozumienia z moimi przyjaciółmi
- ➔ Osiąganie dobrych wyników w nauce
- ➔ Wyznaczanie i osiąganie ambitnych celów
- ➔ Przestrzeganie zasad moralnych
- ➔ Realizowanie życiowych pasji i zainteresowań
- ➔ Kształtowanie charakteru
- ➔ Budowanie relacji bliskości i zrozumienia z członkami mojej rodziny
- ➔ Pomoc innym ludziom.

Agresja wroga koreluje ujemnie z takimi formami konstruktywnych zachowań młodzieży, jak:

- ➔ Dbanie o wygląd
- ➔ Osiąganie dobrych wyników w nauce
- ➔ Przestrzeganie zasad moralnych
- ➔ Rozwijanie zdolności artystycznych (np. muzycznych, plastycznych)
- ➔ Budowanie relacji bliskości i zrozumienia z członkami mojej rodziny

- Pomoc innym ludziom.

Agresja reaktywna zaburza w populacji młodzieży szczególnie preferencję takich pozytywnych zachowań, jak:

- Dbanie o wygląd
- Osiąganie dobrych wyników w nauce
- Pogłębianie wiary religijnej
- Przestrzeganie zasad moralnych
- Budowanie relacji bliskości i zrozumienia z członkami mojej rodziny
- Pomoc innym ludziom.

Podsumowując zaprezentowane zależności trzeba stwierdzić, że w obszarze działań ZIP2 powinny znaleźć się strategie, dzięki którym odbiorcy programu będą mogli rozwijać się w zakresie konstruktywnych zachowań – m.in. w wymiarze budowania relacji bliskości i zrozumienia z przyjaciółmi, osiągania dobrych wyników w nauce, wyznaczania i osiągania ambitnych celów, przestrzegania zasad moralnych, pogłębiania wiary religijnej, realizowania życiowych pasji i zainteresowań, kształtowania charakteru, budowania relacji bliskości i zrozumienia z członkami rodziny, pomagania innym ludziom.

3.6. Wnioski z badań wstępnych na użytek ZIP2 – czynniki kształtujące kapitał zawodowy użytkowników

Wnioski z badań ankietowych dotyczące czynników kształtujących kapitał zawodowy użytkowników zostaną zaprezentowane na podstawie danych zawartych w raporcie opracowanym przez dr J. Chwaszcz.

Wniosek 1.:

Wzrost satysfakcji z pracy u użytkowników w istotny sposób zależy od zaspokojenia potrzeb. Świadczy o tym istnienie statystycznej zależności między wzrostem zadowolenia z wykonywanych czynności zawodowych a zwiększonym poziomem zaspokojenia takich potrzeb, jak: potrzeba samoaktualizacji, potrzeba bezpieczeństwa, potrzeby fizjologiczne, potrzeba szacunku i potrzeba przynależności.

Wniosek 2.:

Zwiększenie satysfakcji zawodowej u osób pracujących z młodzieżą jest w istotny sposób związane ze spostrzeganiem zysków w różnego rodzaju zasobach – m.in. w zasobach podmiotowych, w zasobach stanu, w zasobach materialnych.

Wniosek 3.:

Zmniejszenie satysfakcji u specjalistów wspierających rozwój młodych osób w istotny sposób koreluje ze stratami w ich kapitale psychospołecznym. Przedstawiony wniosek wynika z istotnej statystycznie zależności, w której stwierdzono, że zmniejszenie satysfakcji w badanej populacji istotnie współwystępuje ze stratami zasobów w aspekcie podmiotowym, stanowym i materialnym.

Badania fokusowe przeprowadzone i zinterpretowane przez mgr B. Kalinowską, posłużyły analizie znaczenia zasobów psychospołecznych w różnych grupach użytkowników oraz potrzeb w obszarze sposobów pozyskiwania kapitału zawodowego – m.in. w grupach reprezentujących (por. raporty z fokusów):

1. nauczycieli/wychowawców
2. strażników ochrony kolei

3. strażników miejskich
4. policjantów
5. pracowników socjalnych.

Ad 1. Czynniki służące zwiększaniu zysków i/lub zmniejszaniu strat kapitałowych nauczycieli, które są niezbędne do pracy z młodzieżą (por. raport B. Kalinowskiej). Uczestnicy dyskusji wymienili następujące czynniki, które powinny doprowadzić do zwiększonego pozyskiwania zysków/redukowania strat kapitałowych w życiu zawodowym:

- stabilizacja zawodowa i finansowa (pewność zatrudnienia i wynagrodzenia pozwalającego utrzymać rodzinę i zapewnić sobie godne warunki życia i rozwoju intelektualnego),
- wpływ na treść programów oddziaływania na wychowanków – zgodnie z posiadanymi kompetencjami i doświadczeniem,
- odpowiednie dysponowanie finansowania do potrzeb placówek, w których pracują,
- uznanie znaczenia ich pracy przez państwo i jego wyspecjalizowane agendy
- odpowiednia ochrona prawna ich pracy,
- udział w szkoleniach zawodowych, w tym zwłaszcza w zajęciach warsztatowych,
- wyposażenie placówek w odpowiednie środki techniczne, które są wykorzystywane w pracy z młodzieżą – np. telefon, komputer.

Ad 2. Czynniki służące zwiększaniu zysków i/lub zmniejszaniu strat kapitałowych strażników ochrony kolei, które są niezbędne do pracy z młodzieżą (por. raport B. Kalinowskiej). Osoby uczestniczące w fokusie w szczególny sposób zwrócili uwagę na następujące czynniki, które powinny znacząco wpłynąć na zwiększenie jakości pracy strażników ochrony kolei z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem społecznym z powodu przejawiania ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych, uzależnienia od multimediiów:

- zaspokajanie potrzeby samoaktualizacji w tego rodzaju działalności
- aktywny udział w szkoleniach zawodowych
- aktywny udział w zajęciach o charakterze warsztatowym
- aktywny udział w szkoleniach ułatwiających korzystanie z nowoczesnych zdobyczy techniki.

Ad 3. Czynniki służące zwiększaniu zysków i/lub zmniejszaniu strat kapitałowych strażników miejskich, które są niezbędne do pracy z młodzieżą (por. raport B. Kalinowskiej). Uczestnicy dyskusji wymienili następujące czynniki, które mają istotne znaczenie w kształtowaniu zysków i/lub w zmniejszaniu strat kapitałowych u strażników miejskich w obszarze pracy z młodzieżą:

- zmiana obowiązujących przepisów, które pozwolą na wykorzystanie w pełni ich kompetencji i zbliżą pod pewnymi względami ich status do Policji, np. zapewnią ochronę jak funkcjonariuszom publicznym także wtedy, gdy działając w interesie prawa podejmą działania także poza służbą i bez munduru,
- podjęcie przez kierownictwo działań na rzecz zmiany wizerunku Straży Miejskiej w środkach masowego przekazu (dobrze zorganizowana współpraca z mediami) i kształtowanie w ten sposób pozytywnego nastawienia społeczeństwa do pracy Strażników,
- współpraca z placówkami oświatowymi i Policją oraz organizacjami pozarządowymi,

- ➔ uznanie dla autorskich pomysłów i rozwiązań w pracy strażników z młodzieżą (np. zobowiązanie młodzieży szkolnej do noszenia przy sobie legitymacji. **Patrole Szkolne, aby zwiększyć efektywność działania wprowadziły „Złote numery” – uruchomione specjalnie do dyspozycji szkół, z których korzystać mogą dyrektorzy i nauczyciele**, zgłaszający do Straży prośbę o podjęcie interwencji. Korzystanie ze „Złotego numeru” skraca czas pomiędzy zdarzeniem a interwencją strażników),
- ➔ zapewnienie odpowiedniego wynagrodzenia pozwalającego utrzymać rodzinę, samokształcić się i rozwijać zawodowo,
- ➔ zapewnienie łatwego dostępu do intranetu i baz danych tam zawartych,
- ➔ udział w interdyscyplinarnych szkoleniach zawodowych i zajęciach warsztatowych.

4. Charakterystyka badania diagnostycznego na etapie testowania eksperymentalnych modeli zintegrowanych programów interwencyjnych (ZIP1-3)

W charakterystyce badań diagnostycznych na etapie testowania eksperymentalnych wersji programów ZIP1-3 zostaną zaprezentowane informacje dotyczące celów badania diagnostycznego, narzędzia wykorzystanego w badaniu, charakterystyki osób uczestniczących w fazie testowania oraz wyników przeprowadzonych badań diagnostycznych. Na tej podstawie zostaną zaprezentowane wnioski odnoszące się do sposobu testowania modelu wczesnej interwencji i adaptacji zawodowej młodzieży przejawiającej ryzykowne zachowania. Szczegółowe charakterystyki wyżej wymienionych zmiennych znajdują się w raporcie z przebiegu procesu testowania programów ZIP1-3 oraz w opisie komponentu K11 – *Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej*.

4.1. Cel badania diagnostycznego na etapie testowania ZIP1-3

Badania diagnostyczne na etapie testowania były ukierunkowane na porównanie poziomu czynników ochraniających w grupie odbiorców programu ZIP2 (młodzieży przejawiającej zachowania agresywne) w stosunku do odbiorców programu ZIP1 (nastolatków przejawiających ryzykowne zachowania seksualne) i odbiorców programu ZIP3 (młodzieży nadużywającej multimediiów).

4.2. Narzędzie wykorzystane w badaniu diagnostycznym na etapie testowania ZIP1-3

W badaniu diagnostycznym na etapie testowania wykorzystano *Kwestionariusz Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej* (komponent K11). Narzędzie to służy do diagnozowania wspólnych czynników ochraniających młodzież przed wykluczeniem społecznym z powodu przejawiania ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych i/lub nadużywania multimediiów.

Metoda składa się z 11 skal. Każda skala służy do pomiaru jednego czynnika ochraniającego przed przejawianiem zachowań dewiacyjnych. Należą do nich takie zmienne, jak:

1. Preferowanie w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych
2. Preferowanie w sytuacjach trudnych strategii unikowych
3. Preferowanie w sytuacjach trudnych wytrzymałości i działań przemyślanych
4. Umiejętność nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych

5. Umiejętność rozwijania aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych
6. Umiejętność rozwijania poczucia własnej skuteczności
7. Odczuwanie strat w poczuciu własnej skuteczności
8. Odczuwanie strat w formalnym (instytucjonalnym) wsparciu społecznym
9. Odczuwanie strat w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym
10. Odczuwanie zysków w poczuciu własnej skuteczności
11. Odczuwanie zysków w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym.

Związki między nasileniem zachowań agresywnych a wynikami w skalach badających nasilenie czynników ochraniających w *Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej* ilustrują zamieszczone poniżej zależności:

Tabela 20. Korelacje pomiędzy skalami wyodrębnionymi w Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej a wskaźnikiem zachowań agresywnych w grupie młodzieży uczestniczącej w badaniach wstępnych z terenu Województwa Mazowieckiego, która preferowała zachowania dewiacyjne (N=235)

	Nasilenie zachowań agresywnych WO	
	r	P
Skala 1.: Preferencja strategii antyspołeczno-manipulacyjnych	,599(**)	0,001
Skala 2.: Preferencja strategii unikowej	,330(**)	0,001
Skala 3.: Preferencja strategii polegającej działaniach przemyślanych	-,173(**)	0,001
Skala 4.: Umiejętność nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych	-,153(**)	0,001
Skala 5.: Umiejętność rozwijania aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych	-,121(**)	0,001
Skala 6.: Umiejętność rozwijania poczucia własnej skuteczności	-,119(**)	0,001
Skala 7.: Odczuwanie strat w poczuciu własnej skuteczności	,258(**)	0,001
Skala 8.: Odczuwanie strat w formalnym wsparciu społecznym	,220(**)	0,001
Skala 9.: Odczuwanie strat w nieformalnym wsparciu społecznym	,274(**)	0,001
Skala 10.: Odczuwanie zysków w nieformalnym wsparciu społecznym	-0,015	0,658
Skala 11.: Odczuwanie zysków w nieformalnym wsparciu społecznym	0,052	0,121

Na podstawie wyników umieszczonych w tabeli należy stwierdzić, że w konstruowaniu działań w programie zapobiegania przemocy i agresji u młodzieży szczególnego ryzyka należy doprowadzić do wzrostu wyników w obszarze następujących czynników ochraniających:

- ➔ Preferowanie strategii działań przemyślanych w sytuacjach trudnych
- ➔ Umiejętność nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych
- ➔ Umiejętność rozwijania aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych
- ➔ Umiejętność rozwijania poczucia własnej skuteczności.

Działania w programie ZIP2 powinny przyczynić się do obniżenia następujących wyników:

- ➔ Preferencja strategii antyspołeczno-manipulacyjnych
- ➔ Preferencja strategii unikowej
- ➔ Odczuwanie strat w poczuciu własnej skuteczności
- ➔ Odczuwanie strat w formalnym wsparciu społecznym
- ➔ Odczuwanie strat w nieformalnym wsparciu społecznym.

Wyniki w dwóch skalach nie łączą się w istotny sposób z nasileniem wskaźnika agresji. Do czynników ochraniających, które nie korelują istotnie z nasileniem agresywnych zachowań należą:

- ➔ Odczuwanie zysków w nieformalnym wsparciu społecznym
- ➔ Odczuwanie zysków w nieformalnym wsparciu społecznym.

4.3. Charakterystyka osób badanych na etapie testowania ZIP1-3

Na podstawie wyników *Raportu z testowania ZIP1-3* można stwierdzić, że w badaniach wzięło udział 200 osób w wieku od 14 do 20 lat ($M=16,60$; $SD=1,40$). Mężczyźni stanowili 57% badanej grupy ($N=114$), zaś kobiety – 43% ($N=86$). Osoby w przeważającej większości pochodziły z obszarów miejskich ($N=157$; 78,5%). Analiza wykształcenia wskazała na dominację osób z wykształceniem gimnazjalnym ($N=108$; 54%). Osoby z wykształceniem podstawowym i ponadgimnazjalnym stanowiły odpowiednio $N=60$ (30%) i $N=32$ (16%).

Badane osoby ($N=200$) przy pomocy obiektywnych kryteriów podzielono na trzy grupy zagrożone wykluczeniem społecznym. Liczebność w poszczególnych grupach była następująca:

- ➔ 60 odbiorców (30%) programu ZIP1 skierowanego do osób przejawiających ryzykowne zachowania seksualne (30% badanych);
- ➔ 70 odbiorców programu ZIP2 skierowanego do osób preferujących zachowania agresywne (35% badanych); badania osób zagrożonych zachowaniami agresywnymi przeprowadzono w 2 ośrodkach opiekuńczych, w 4 ośrodkach wychowawczych i w 1 zakładzie poprawczym;
- ➔ 70 odbiorców programu ZIP3 skierowanego do osób nadużywających multimediiów (35% badanych).

4.4. Wnioski z badań diagnostycznych na etapie testowania ZIP1-3

Analizy statystyczne wykonano z wykorzystaniem pakietu PASW Statistics 21 PL. Wykonując obliczenia zastosowano standardowe statystyki opisowe takie, jak: średnia, mediana, odchylenie standardowe.

Do analiz różnic międzygrupowych wykorzystano: jednoczynnikową analizę wariancji wraz z testami post hoc, test t studenta dla prób zależnych oraz test Wilcozona (por. Raport z testowania programów ZIP1-3).

W badaniu diagnostycznym na etapie testowania dokonano porównania wyników młodzieży preferującej ryzykowne zachowania seksualne (grupy odbiorców ZIP1), nastolatków przejawiających częste zachowania agresywne (odbiorców ZIP2) oraz osób nadużywających multimediiów (odbiorców ZIP3). Wyniki przeprowadzonych porównań zostały przedstawione w tabeli 6.

Tabela 21. Porównanie wyników Kwestionariusza Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej uzyskanych przez trzy wyodrębnione grupy młodzieży w trakcie badań diagnostycznych na etapie testowania ZIP1-3 (wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji)

Skale	Odbiorcy ZIP1		Odbiorcy ZIP2		Odbiorcy ZIP3		F	p	Post hoc
	M	SD	M	SD	M	SD			
Preferencja strategii antyspołeczno-manipulacyjnych	12,32	4,08	12,44	4,30	12,64	4,54	,095	0,910	
Preferencja strategii unikowej	15,08	3,48	14,09	3,44	13,71	3,69	2,529	0,082	
Preferencja strategii polegającej na działaniach przemyślanych	15,32	3,05	16,57	2,93	16,84	3,21	4,453	0,013	1:3
Umiejętność nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych	12,60	2,82	12,16	2,84	12,97	2,41	1,603	0,204	
Umiejętność rozwijania standardów wewnętrznych	5,10	2,11	4,21	2,08	4,91	1,84	3,611	0,029	1:2
Umiejętność rozwijania poczucia własnej skuteczności	6,45	1,25	6,40	1,30	6,57	1,09	0,364	0,695	
Odczuwanie strat w poczuciu własnej skuteczności	9,97	5,17	8,96	4,93	8,29	5,76	1,627	0,199	
Odczuwanie strat w formalnym wsparciu społecznym	5,18	3,53	4,61	2,95	4,09	2,83	2,026	0,135	
Odczuwanie strat w nieformalnym wsparciu społecznym	10,65	6,14	8,67	5,23	8,74	5,51	2,516	0,083	
Odczuwanie zysków w nieformalnym wsparciu społecznym	8,26	4,59	8,86	3,40	9,89	3,39	2,834	0,061	
Odczuwanie zysków w nieformalnym wsparciu społecznym	4,52	3,06	4,66	2,60	4,71	2,18	0,085	0,918	

Na podstawie porównania wyników uzyskanych w *Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej* przez odbiorców ZIP1 (młodzieży preferującej ryzykowne zachowania

seksualne), odbiorców ZIP2 (nastolatków przejawiających zachowania agresywne) oraz odbiorców ZIP3 (młodzieży nadużywającej multimediiów) można stwierdzić, że w porównywanych grupach czynniki ochraniające zaznaczają się na takim samym poziomie. Badanie diagnostyczne wykazało istnienie jedynie dwóch statystycznie istotnych różnic. Dotyczą one czynnika ochraniającego „preferowanie w sytuacjach trudnych wytrwałości i działań przemyślanych” ($F=4,453$; $p=0,013$) oraz czynnika ochraniającego „rozwijanie aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych” ($F=3,611$; $p=0,029$). W przypadku wymiaru „preferowanie w sytuacjach trudnych wytrwałości i działań przemyślanych” zaobserwowano różnicę istotną statystycznie pomiędzy grupą przejawiającą ryzykowne zachowania seksualne (wynik najniższy) a grupą nadużywającą multimediiów (wynik najwyższy). Z kolei w przypadku czynnika ochraniającego „rozwijanie aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych” statystycznie istotne różnice występują pomiędzy osobami preferującymi ryzykowne zachowania seksualne (wynik najwyższy) a grupą młodzieży przejawiającą zachowania agresywne, w której zaznaczył się wynik najniższy.

Wyniki uzyskane w badaniach diagnostycznych pozwalają na stwierdzenie następujących wniosków dotyczących testowania programów ZIP1-3:

Wniosek 1. dotyczący testowania ZIP1-3:

Dla każdej grupy odbiorców programów ZIP1-3 – młodzieży preferującej ryzykowne zachowania seksualne, młodzieży przejawiającej zachowania agresywne, nastolatków nadużywających multimediiów – stwierdzono wyjściowy poziom czynników ochraniających przed wykluczeniem społecznym. Wyniki wyjściowe odzwierciedlają dwa wyniki charakterystyczne dla każdej z badanych zmiennych – średnia (M) i odchylenie standardowe (SD). W związku z tym w badaniach ewaluacyjnych będzie można stwierdzić, czy oddziaływania skierowane do wyszczególnionych grup odbiorców mają istotne znaczenie w procesie zwiększania poziomu czynników chroniących przed preferowaniem ryzykownych zachowań seksualnych, przejawianiem zachowań agresywnych i nadużywaniem multimediiów.

Wniosek 2. dotyczący testowania ZIP1-3:

Między porównywanymi grupami odbiorców ZIP1-3 nie zaznaczają się istotnie statystycznie różnice między testowanymi czynnikami ochraniającymi przed ryzykownymi zachowaniami seksualnymi, zachowaniami agresywnymi i nadużywaniem multimediiów. Na podstawie uzyskanych prawidłowości można stwierdzić, że testowaniu będą poddawane zintegrowane programy wczesnej interwencji i adaptacji zawodowej. Zintegrowanie programów ZIP1-3 wynika z wyodrębnienia wspólnych czynników ochraniających dla młodzieży szczególnego ryzyka w obszarze ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych i nadużywania multimediiów.

K3.: Metodologia analityczna procesów w temacie
(Diagnosis & Analysis)

Procesy zmian w zintegrowanym innowacyjnym programie zapobiegania agresji w populacji młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu nasilonego preferowania zachowań agresywnych (ZIP2) powinny jednocześnie zachodzić na dwóch płaszczyznach:

- Zaspokajania potrzeb i pozyskiwania zasobów przez użytkowników ZIP2 (dorosłych koordynatorów programu)
- Zaspokajania potrzeb i pozyskiwania zasobów przez odbiorców ZIP2 (młodzieży uczestniczącej w programie).

3.1. Procesy służące pozyskiwaniu zasobów przez użytkowników w programie ZIP2

Wnioski z przeprowadzonych fokusów wskazują na dwa procesy związane z dystrybucją zasobów – generowania zysków i redukcji deficytów, które wpływają na efektywność pracy w różnych grupach użytkowników profesjonalnie wspierających rozwój młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu preferowania ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych i/lub uzależnienia od multimediów (por. raporty opracowane przez mgr Barbarę Kalinowską).

Proces 1.: polega na generowaniu zysków w różnego rodzaju zasobach, które zwiększają efektywność pracy zawodowej użytkowników. Badani stwierdzili, że generowanie spirali zysków w analizowanym zakresie powinno dotyczyć kapitału o charakterze podmiotowym, stanu, energetycznym i materialnym. W szczególności sposób pozyskiwania spirali zysków powinno dotyczyć takich czynników, jak (por. raport B. Kalinowskiej):

- a. w wymiarze zasobów podmiotowych
 - zamiłowanie do wykonywanej pracy
 - poczucie własnej skuteczności
 - stanowczość
 - pewność siebie
 - pozytywny obraz siebie
 - wysoka kultura osobista
 - zdolność do poszanowania godności i praw każdego młodego człowieka
 - zdolność do stosowania zindywidualizowanego podejścia wobec odbiorców
 - kompetencje zawodowe
 - nadzieja związana z perspektywą rozwoju zawodowego
- b. w wymiarze zasobów stanu
 - dobry status rodzinny

- udane małżeństwo
- solidarność środowiska zawodowego
- wzbogacanie oferty programowej instytucji wychowawczo-oświatowych mającej na celu wzbogacenie oferty zagospodarowania czasu wolnego dla młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym
- c. w wymiarze zasobów materialnych
 - odpowiedni status finansowy
 - odpowiedni status mieszkaniowy
 - bezpieczeństwo socjalne
 - pensje gwarantujące bezpieczeństwo finansowe dla rodziny
 - wynagrodzenia gwarantujące możliwość finansowania rozwoju zawodowego
- d. w wymiarze zasobów energetycznych
 - wiedza kształtująca tożsamość zawodową, która uzasadnia konieczność doksztalcenia zawodowego
 - czas potrzebny do tego, aby zająć się kompetentnie młodzieżą zagrożoną wykluczeniem społecznym.

Proces 2.: jest związany z redukowaniem deficytów kapitałowych, które doprowadzają do zmniejszenia efektywności pracy zawodowej użytkowników. W ramach tej grupy zagadnień badani uwzględnili w szczególności kwestie odnoszące się do redukcji takich problemów, jak (por. raporty B. Kalinowskiej):

- w wymiarze zasobów podmiotowych
 - negatywna samoocena
 - brak tożsamości zawodowej
 - niepewność wynikająca z braku kompetencji
 - brak kreatywności w pracy z młodymi osobami
 - niewielkie umiejętności interpersonalne
- a. w wymiarze zasobów stanu
 - problemy w funkcjonowaniu rodziny
 - brak szacunku w społeczeństwie dla etosu zawodowego użytkowników pracujących z młodzieżą
 - nieadekwatność obowiązków zawodowych – zarówno w obszarze zakresu wypełnianych zadań, jak również ich liczby
 - rozdzielenie funkcji edukacji i wychowania
 - brak zainteresowania ze strony rządzących funkcjonowaniem placówek wychowawczych oraz problemami zarówno młodzieży zagrożonej wykluczeniem, jak również pracownikami
 - brak autorytetów wśród osób zajmujących się wspieraniem rozwoju młodzieży
 - istotne dysproporcje między statusem nauczyciela i wychowawcy
 - negatywny wizerunek placówek zajmujących się sprawowaniem opieki nad wykluczoną młodzieżą

- ryzyko utraty pracy
- niewielkie możliwości w obszarze utrzymywania i/lub poprawiania zdrowia
- bierność otoczenia społecznego na występujące przejawy patologii społecznej – zarówno wśród dorosłych, jak również wśród młodzieży
- biurokracja utrudniająca dostarczanie adekwatnego wsparcia młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym
- b. w wymiarze zasobów materialnych
 - brak zabezpieczeń socjalnych w sytuacji utraty pracy
 - zmniejszanie dofinansowania na szkolenie kompetencji zawodowych.

3.2. Procesy służące pozyskiwaniu zasobów odbiorców w programie ZIP2

Uczestnictwo odbiorców w programie ZIP2 ma na celu wzmocnienie czynników ochraniających młodzież przed wykluczeniem społecznym z powodu preferowania zachowań agresywnych.

W tym miejscu należy wskazać na mechanizmy doprowadzające młode osoby do zachowań polegających na przejawianiu:

- a. agresji instrumentalnej
- b. agresji wrogiej
- c. agresji reaktywnej.

Ad a. Mechanizmy doprowadzające do przejawiania agresji instrumentalnej. Istotą tego rodzaju agresji jest osiąganie różnego rodzaju celów osobistych za pomocą zachowań przemocowych; kształtowanie tej formy zachowań odbywa się w procesie socjalizacji (głównie jako forma zaspokajania różnego rodzaju potrzeb). W literaturze przedmiotu jest podkreślany fakt, że agresja instrumentalna jest zorientowana na zaspokojenie innych niż potrzeba agresji ważnych potrzeb jednostki. Zatem zachowanie agresywne stanowi jedynie rodzaj „narzędzia” ich zaspokojenia. Przy tym zachowania stanowiące przejawy agresji instrumentalnej mają wyuczony charakter³⁹.

Człowiek nabywa umiejętności skierowanych na osiąganie celów (w tym również zachowań agresywnych) w procesie socjalizacji. Mechanizmy prowadzące do nabycia agresywnych skryptów należą do procesów uczenia się – przede wszystkim poprzez pros warunkowania instrumentalnego. Jest to najbardziej elementarny sposób uczenia się, który jest zakorzeniony w bezpośrednim doświadczeniu człowieka. Polega on na tym, że człowiek w próbując radzić sobie z różnego rodzaju sytuacjami, stosuje skuteczne i nieskuteczne strategie. Dzięki procesowi wzmocnienia, skuteczne sposoby zachowania ostatecznie utrzymują się a nieskuteczne są odrzucane. W wyniku warunkowania instrumentalnego organizm uczy się, że określone zachowania prowadzą do osiągnięcia pożądanego stanu rzeczy. Należy wyraźnie podkreślić, że zachowania agresywne również podlegają procesowi warunkowania instrumentalnego⁴⁰.

Ad b. Mechanizmy doprowadzające do przejawiania agresji wrogiej. Na ważne aplikacje związane z występowaniem agresji wskazał Buss, który uważa, że „agresja obejmuje wiele różnorodnych zachowań, posiadających dwie cechy wspólne: 1) źródło szkodliwych bodźców dla innego organizmu, 2) występowanie w interpersonalnym kontekście. W ten sposób agresję można określić jako dostarczenie szkodliwych

39 D. Kubacka-Jasiecka. (2006). *Agresja i autodestrukcja z perspektywy obronno-adaptacyjnych dążeń*. Ja. Kraków: Wyd. UJ, s. 34.

40 A. Bandura. (2007). *Teoria Społecznego Uczenia się*. Warszawa: Wyd. PWN, s. 34.

bodźców innemu organizmowi⁴¹. Na gruncie analizowanej koncepcji wymienia się cztery czynniki determinujące występowanie agresji u człowieka⁴²:

- ➔ warunki poprzedzające agresję – częstość i intensywność doznanych napaści, frustracji i przykrości
- ➔ stopień wzmacniania agresywnego zachowania
- ➔ facylitacja społeczna – wzorowanie się na modelach zachowania swoich rówieśników lub członków rodziny
- ➔ czynniki temperamentalne.

Należy zauważyć, że celem agresji wrogiej jest ranienie innych ludzi oraz uszkodzenie im. Zachowania wrogie wyrażają nieufność i/lub nienawiść wobec świata i zacierają do niszczenia innych. Agresja wroga stanowi często efekt wczesnodziecięcych urazów, które kształtują negatywne nastawienie do otoczenia (np. w postaci poczucia krzywdy). Do agresji wrogiej w szczególny sposób może się przyczynić „brak serdecznej więzi emocjonalnej pomiędzy rodzicami a dzieckiem, miłości i ciepła powoduje niezaspokojenie potrzeby serdecznych i bliskich kontaktów z osobami z najbliższego otoczenia Poczucie niepewności, zagrożenia wywołuje stan napięcia emocjonalnego, które może uzewnętrznić się poprzez zachowania agresywne. Zachowania te są zazwyczaj karane przez opiekunów, co prowadzi do ich blokady. Skutkiem tego jest lęk i uruchamianie mechanizmów obronnych przed lękiem – agresję uznaje się za jeden z możliwych mechanizmów obronnych⁴³. W kontekście analizowanego rodzaju agresji można mówić o występowaniu błędnego koła, które powoduje wzajemne determinowanie agresji przez lęk oraz lęku poprzez agresję. „Współdeterminowanie zachowań agresywnych przez lęk jest szczególnie charakterystyczne dla lęku o charakterze społecznym. Agresywność staje się wówczas formą agresji obronnej i ochraniającej obraz własnego „ja”. Formy agresji i wrogości, których podłożem jest lęk, mogą być mniej lub bardziej bezpośrednie i jawne⁴⁴. Przedstawione zależności potwierdzają zarówno wyniki badań młodocianych przestępców skazanych za brutalne czyny agresywne, jak również rezultaty dotyczące funkcjonowania agresywnych uczniów szkół średnich. Wykazano mianowicie, że jedni i drudzy mają podobne nastawienie do otoczenia społecznego. Kiedy napotykają trudności w kontakcie z drugim człowiekiem, to natychmiast zaczynają spostrzegać taką osobę jako antagonistę, wyciągając pochopnie wniosek, że jest do nich wrogo nastawiona. Jednocześnie nie poszukują dodatkowych informacji, które potwierdzałyby ten wniosek, ani nie próbują myśleć o pokojowym załatwieniu sporu i omówieniu różnic. Jednocześnie nawet nie przemknę im przez głowę myśl o negatywnych następstwach siłowego rozwiązania, którym na ogół jest bójka⁴⁵.

Trzeba też zauważyć, że relacje jednostki z otoczeniem mają dla niej charakter przystosowawczy. Agresja wroga może stanowić jeden z mechanizmów przystosowawczych. O jej adaptacyjnym znaczeniu świadczy przedstawiony poniżej mechanizm: Osoby wybierające takie zachowania są przekonane, że jest to najbardziej efektywny sposób na przystosowanie się do środowiska. Polega on na wywoływaniu lęku u innych po to, aby wzmocnić poczucie osobistego bezpieczeństwa⁴⁶.

Mechanizm agresji wrogiej jest również tłumaczony jako jeden ze sposobów zwalczania lęku poprzez

41 Z. Gaś.(1987). Zrewidowana wersja inwentarza psychologicznego syndromu agresji-IPSA-II. Przegląd Psychologiczny nr 4, s. 1003-1015.

42 K. Linowski, I. Wysocki.(2006). Oddziaływania psychokorekcyjne na skazanych agresywnych w warunkach penitencjarnych. Ostrowiec Świętokrzyski: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wyższej Szkoły Biznesu i Przedsiębiorczości, s. 36.

43 A. Kozłowska. (1989). Zaburzenia emocjonalne u dzieci w wieku przedszkolnym. Warszawa: WSiP, s. 27.

44 D. Kubacka-Jasiecka. (1985). Związek między lękiem a agresywnością. W: A. Frączek (red.). Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej. Sprawozdania z badań i rozprawy. Kraków: Ossolineum, s. 260.

45 D. Goleman. (1997). Inteligencja emocjonalna. Poznań: Media rodzina of Poznań, s. 368.

46 H. Pietrzak. (1992). Agresja indywidualna i zbiorowa w sytuacji napięć i konfliktów społecznych. Rzeszów: WSP, s. 40-41.

zmianę postawy „od” na postawę „do”. Lęk należy do uczuć mieszcących się w postawie „od”. Osoba stosując zachowanie agresywne wychodzi z lękowej pozycji „skurczenia się” i z „wściekłością” uderza w otaczający go świat, co w konsekwencji przynosi jej ulgę. Zatem pod wpływem lęku często szuka „kozła ofiarnego”, na którym może wyładować własną agresję⁴⁷.

Ad c. Mechanizmy doprowadzające do przejawiania agresji reaktywnej. Ważnym czynnikiem wywołującym agresję jest gniew, który uruchamia automatycznie co najmniej dwa zestawy reakcji jednocześnie: reakcje cielesne, uczucia, myśli i wspomnienia wiążące się z ucieczką od niemiłego bodźca a także reakcje cielesne, uczucia, myśli i wspomnienia związane z agresją. Szereg czynników- genetycznych, wyuczonych i sytuacyjnych- decyduje, jak się zdaje, o relatywnej intensywności tych dwóch kategorii reakcji⁴⁸. Po początkowych, podstawowych reakcjach na zdarzenie negatywne rozwijają się bardziej złożone przeżycia emocjonalne. W formowaniu się emocji występuje szereg etapów, początkowo przeważają procesy asocjacyjne stosunkowo automatyczne, one są odpowiedzialne za sterowanie początkowymi prostymi reakcjami. Dopiero w stadiach późniejszych ma miejsce dokonywanie ocen oraz atrybucji przyczynowych, a także rozważanie jakie są w danych okolicznościach odpowiednie uczucia i zachowania.

Gniew stanowi zatem gotowość do agresywnego zachowania, które pojawia się lub nie, w zależności od tego czy jednostka zinterpretuje daną sytuację jako zawierającą sygnały wywoławcze agresji. Wartość sygnałowa tych bodźców wiąże się z stopniem ich skojarzenia z prowokacją do gniewu. Sygnały wywoławcze uaktywniają gotowość do agresji i wyuczone nawyki agresywne, rezultatem, czego są zachowania agresywne⁴⁹.

Czynniki ochraniające młodzież przed zachowaniami agresywnymi. Działania programu ZIP2 powinny w szczególny sposób przyczynić się do procesu kształtowania takich czynników ochraniających młode osoby przed wykluczeniem społecznym z powodu częstego przejawiania agresji instrumentalnej, agresji wrogiej i/lub agresji reaktywnej, jak (por. K2):

- ➔ zwiększanie zysków w zasobach podmiotowych
- ➔ zwiększanie zysków w zasobach stanu
- ➔ redukowanie strat w zasobach podmiotowych
- ➔ redukowanie strat w zasobach stanu
- ➔ zmniejszanie częstotliwości strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych, polegającej na działaniach instynktownych
- ➔ zmniejszanie częstotliwości strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych, polegającej na działaniach unikowych
- ➔ zmniejszanie częstotliwości strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych, polegającej na działaniach nie wprost
- ➔ zmniejszanie częstotliwości strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych, polegającej na działaniach antyspołecznych
- ➔ zwiększanie częstotliwości strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych, polegającej na współpracy społecznej
- ➔ zwiększanie częstotliwości strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych, polegającej na poszuki-

47 A. Kępiński. (1977). Lęk. Warszawa: PZWL, s. 292-293.

48 L. Berkowitz. (1991). O powstawaniu i regulowaniu gniewu i agresji. Nowiny Psychologiczne, nr 1-2, s. 92.

49 Z. Bartkiewicz.(1996). Pomoc terapeutyczna nieletnim agresorom i ofiarom agresji z zakładach resocjalizacyjnych. Lublin: Wyd. UMCS, s. 36.

waniu społecznego wsparcia

- ➔ zwiększanie częstotliwości strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych, polegającej na działaniach przemyślanych
- ➔ zwiększanie częstotliwości stosowania konstruktywnych zachowań – zamiast przejawów agresji wrogiej, agresji reaktywnej i/lub agresji instrumentalnej – w celu zaspokajania potrzeb fizjologicznych
- ➔ zwiększanie częstotliwości stosowania konstruktywnych zachowań – zamiast przejawów agresji wrogiej, agresji reaktywnej i/lub agresji instrumentalnej – w celu zaspokajania potrzeb bezpieczeństwa
- ➔ zwiększanie częstotliwości stosowania konstruktywnych zachowań – zamiast przejawów agresji wrogiej, agresji reaktywnej i/lub agresji instrumentalnej – w celu zaspokajania potrzeby przynależności
- ➔ zwiększanie częstotliwości stosowania konstruktywnych zachowań – zamiast przejawów agresji wrogiej, agresji reaktywnej i/lub agresji instrumentalnej – w celu zaspokajania potrzeby szacunku
- ➔ zwiększanie częstotliwości stosowania konstruktywnych zachowań – zamiast przejawów agresji wrogiej, agresji reaktywnej i/lub agresji instrumentalnej – w celu zaspokajania potrzeby samoaktualizacji
- ➔ uczenie konstruktywnych zachowań w różnych okolicznościach życiowych – m.in. w obszarze: a) budowania relacji bliskości i zrozumienia z przyjaciółmi, b) budowania relacji bliskości i zrozumienia z członkami rodziny, c) pomagania innym ludziom, d) wyznaczania i osiągnięcia ambitnych celów, e) osiągnięcia dobrych wyników w nauce, f) przestrzegania zasad moralnych, g) realizowania życiowych pasji i zainteresowań.

Proces kształtowania wymienionych powyżej czynników powinien zostać uruchomiony poprzez aktywności podejmowane w ramach zintegrowanego innowacyjnego programu ukierunkowanego na redukcję agresji w populacji młodzieży (ZIP2).

W procesie kształtowania wymienionych czynników u odbiorców programu ZIP2 należy w szczególności sposób wykorzystać zjawisko uczenia się nowych zachowań poprzez modelowanie społeczne. Proces modelowania społecznego polega na tym, że zaobserwowane działanie innych tworzy rodzaj matrycy dla generatywnego zachowania osoby uczącej się, ale jednocześnie przejęte od innych wzory działania wychodzą poza „coś”, co osoba zobaczyła lub usłyszała. Koordynatorzy działań ZIP2 powinni zatem zadbać o zaangażowanie takich osób, które będą konstruktywnie modelowały skrypty poznawcze, reakcje emocjonalne i zachowania młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu częstego preferowania zachowań agresywnych⁵⁰.

Należy podkreślić, że działania w ZIP2 powinny być tak skonstruowane, aby stanowiły naturalne środowisko pozyskiwania zasobów i kształtowania prospołecznych zachowań przez agresywną młodzież. W tym miejscu należy podkreślić, że modelowanie społeczne w naturalnym środowisku stanowi najbardziej skuteczne podejście w nabywaniu różnego rodzaju zasobów przystosowawczych człowieka, w tym również agresywnych nastolatków.

Kolejnym mechanizmem, który powinien znaleźć odzwierciedlenie na gruncie ZIP2 jest prawidłowość polegająca na tym, że proces uczenia społecznego zachodzi najszybciej, jeżeli osobie uczącej się towarzy-

50 A. Bandura. *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall 1986.

szy poczucie identyfikacji z osobą modelującą nowe zachowania. Wymieniony mechanizm przemawia więc za tym, aby przy opracowywaniu programu ZIP2 uwzględnić zjawisko modelowania konstruktywnych zachowań przez rówieśników⁵¹.

Podsumowanie:

Procesy zachodzące na poziomie funkcjonowania użytkowników i odbiorców w ramach zintegrowanego innowacyjnego programu zapobiegania agresji wśród młodzieży (ZIP2) zostały zilustrowane schemacie 1.

Schemat 1. Procesy zachodzące w ramach realizacji ZIP2

Procesy zachodzące u użytkowników programu ZIP2 (specjalistów koordynujących działania w programie):

- ✦ generowanie zysków w zasobach zwiększających efektywność pracy zawodowej
- ✦ redukcja deficytów kapitałowych zmniejszających efektywność pracy zawodowej

Procesy zachodzące u odbiorców programu ZIP2 (agresywnej młodzieży):

- ✦ zwiększanie zysków w zasobach
- ✦ redukcja strat we zasobach
- ✦ wzmacnianie konstruktywnych strategii radzenia sobie z problemami
- ✦ wygaszenie destrukcyjnych strategii radzenia sobie z problemami
- ✦ uczenie konstruktywnych zachowań w obszarze zaspokajania potrzeb psychicznych stanowiących alternatywę agresji reaktywnej, agresji wrogiej i/lub agresji instrumentalnej.

3.3. Procesy zachodzące w czynnikach ochraniających młodzież przed preferowaniem zachowań agresywnych pod wpływem oddziaływań w programie ZIP2

Na podstawie przeprowadzonych badań na etapie testowania ZIP2 można zauważyć procesy doprowadzające do zmiany w czynnikach ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi. Dynamika zmian w obrębie czynników chroniących młodzież przed agresją zostanie przedstawiona na podstawie różnic w wynikach odnoszących się do elementów (twierdzeń) konstytuujących czynniki chroniące (wyodrębnione skale) w badaniu diagnostycznym i ewaluacyjnym. Występujące różnice statystyczne wyodrębniono na podstawie testu Wilcoxa. Dane, na podstawie których opracowano zagadnienia odnoszące się do procesu zmian w obrębie czynników ochraniających młodzież przed preferowaniem aktów agresji znajdują się w aneksie do *Raportu z testowania ZIP1-3*.

51 R. Braungart, M. Braungart. *Why youth in youth movements? Mind & Human Interaction* nr 8 1997, s. 148–171.

Procesy zachodzące w czynniku ochraniającym: Preferowanie w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych w trakcie oddziaływań

Tabela 1. Porównanie sposobu odpowiadania na pozycje konstytuujące czynnik preferowanie w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych w Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej w dwóch pomiarach (przed i po oddziaływaniach programu ZIP2) dla osób badanych z grupy przejawiającej zachowania agresywne

Elementy konstytuujące czynnik ochraniający	Mediana		Test Wilcoxon	p
	Pomiar 1: diagnostyczny	Pomiar 2: ewaluacyjny		
Czym prędzej postarałem się zdobyć przewagę nad innymi	2,50	2,55	-0,23	0,82
Nie miałem wyjścia i musiałem odrobinę pomanipulować i pokłuczyć	2,43	2,47	-0,80	0,42
Staralem się znajdować cudze słabości i je wykorzystywałem	3,37	3,14	-,095	0,34
Dbalem o własny interes, nawet jeśli musiałem iść po trupach	2,65	2,50	-1,47	0,14
Z miejsca zapewniłem sobie dominację	2,37	2,38	-0,32	0,75

Przedstawione wyniki wskazują, że realizacja programu ZIP2 nie doprowadziła do procesu zmian w obrębie elementów konstytuujących czynnik ochraniający, który polega na preferowaniu w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych.

Procesy zachodzące w czynniku ochraniającym: Preferowanie w sytuacjach trudnych strategii unikowych

Tabela 2. Porównanie sposobu odpowiadania na pozycje konstytuujące czynnik preferowanie w sytuacjach trudnych strategii unikowych w Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej w dwóch pomiarach (przed i po oddziaływaniach programu ZIP2) dla osób badanych z grupy przejawiającej zachowania agresywne

Elementy konstytuujące czynnik ochraniający	Mediana		Test Wilcoxon	p
	Pomiar 1: diagnostyczny	Pomiar 2: ewaluacyjny		
Wycofałem się i poczekałem, aż uchnie najgorsza burza	2,61	2,35	-1,25	0,21
Wstrzymałem się z podejmowaniem działania, bo lepiej poczekać, aż sytuacja się ustabilizuje	2,84	2,71	-0,91	0,36
Dałem za wygraną i unikałem kontaktu, dopóki sprawa nie przyschła	2,36	2,28	-0,78	0,43
Sprawy nie szły ku gorszemu, więc po prostu unikałem problemu	2,78	2,60	-1,10	0,27
Staralem się ze wszystkich sił zadowolić innych, bo to naprawdę poprawia sytuację	3,37	3,14	-0,95	0,34

Wyniki zawarte w tabeli stanowią podstawę do stwierdzenia, że działania realizowane w ramach programu ZIP2 nie doprowadziły do procesu zmian w obrębie elementów konstytuujących czynnik ochraniający związany z preferowaniem w sytuacjach trudnych strategii unikowych.

Procesy zachodzące w czynniku ochraniającym: Preferowanie w sytuacjach trudnych wytrwałości i działań przemyślanych

Tabela 3. Porównanie sposobu odpowiadania na pozycje konstytuujące czynnik preferowanie w sytuacjach trudnych wytrwałości i działań przemyślanych w Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej w dwóch pomiarach (przed i po oddziaływaniach programu ZIP2) dla osób badanych z grupy przejawiającej zachowania agresywne

Elementy konstytuujące czynnik ochraniający	Mediana		Test Wilcoxon	p
	Pomiar 1: diagnostyczny	Pomiar 2: ewaluacyjny		
Najpierw postarałem się ochłonąć, a dopiero potem zabrałem się do rozwiązywania problemu	3,41	3,08	-1,19	0,24
Nie poddawałem się nawet w najgorszej sytuacji, bo często można ją zmienić o 180 stopni	3,61	3,56	-0,24	0,81
Rozłożyłem problem na części i zająłem się każda z nich po kolei	3,03	3,24	-1,63	0,10
Byłem twardy i nie dałem się	3,58	3,57	-0,65	0,52
Działalem, ale nie zużyłem wszystkich swoich zasobów, dopóki nie nabrałem całkowitej pewności, na czym stoję	3,46	3,33	-1,55	0,12

Składniki konstytuujące czynnik ochraniający „preferowanie w sytuacjach trudnych wytrwałości i działań przemyślanych” nie zmieniły się u agresywnych nastolatków w trakcie ich uczestnictwa w programie ZIP2.

Procesy zachodzące w czynniku ochraniającym: Umiejętność nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych

Tabela 4. Porównanie sposobu odpowiadania na pozycje konstytuujące czynnik umiejętność nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych w Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej w dwóch pomiarach (przed i po oddziaływaniach programu ZIP2) dla osób badanych z grupy przejawiającej zachowania agresywne

Elementy konstytuujące czynnik ochraniający	Mediana		Test Wilcoxon	p
	Pomiar 1: diagnostyczny	Pomiar 2: ewaluacyjny		
Poszukiwanie prawdziwej miłości	2,78	2,97	-1,24	0,21
Budowanie relacji bliskości i zrozumienia z moimi przyjaciółmi	3,48	3,60	-1,57	0,12
Pomoc innym ludziom	3,27	3,24	-0,30	0,77
Budowanie relacji bliskości i zrozumienia z członkami mojej rodziny	3,27	3,35	-1,10	0,27

Elementy składające się na czynnik ochraniający młodzież przed aktami agresji w postaci umiejętności nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych nie zmieniły się u odbiorców programu ZIP2 pod wpływem realizacji programu.

Procesy zachodzące w czynniku ochraniającym: Umiejętność rozwijania aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych

Tabela 5. Porównanie sposobu odpowiadania na pozycje konstytuujące czynnik umiejętność rozwijania aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych w Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej w dwóch pomiarach (przed i po oddziaływaniach programu ZIP2) dla osób badanych z grupy przejawiającej zachowania agresywne

Elementy konstytuujące czynnik ochraniający	Mediana		Test Wilcoxon	p
	Pomiar 1: diagnostyczny	Pomiar 2: ewaluacyjny		
Pogłębianie wiary religijnej	1,34	1,37	-0,33	0,74
Przestrzeganie zasad moralnych	2,83	2,98	-1,21	0,23

Składniki konstytuujące czynnik ochraniający młodzież przed aktami agresji w postaci umiejętności rozwijania aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych nie uległy zmianie u odbiorców programu ZIP2 po zakończeniu jego realizacji.

Procesy zachodzące w czynniku ochraniającym: Umiejętność rozwijania poczucia własnej skuteczności

Tabela 6. Porównanie sposobu odpowiadania na pozycje konstytuujące czynnik umiejętność rozwijania poczucia własnej skuteczności w Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej w dwóch pomiarach (przed i po oddziaływaniach programu ZIP2) dla osób badanych z grupy przejawiającej zachowania agresywne

Elementy konstytuujące czynnik ochraniający	Mediana		Test Wilcoxon	p
	Pomiar 1: diagnostyczny	Pomiar 2: ewaluacyjny		
Wyznaczanie i osiągnięcie ambitnych celów	3,17	3,23	-0,64	0,52
Realizowanie życiowych pasji i zainteresowań	3,42	3,48	-0,32	0,75

Składowe czynnika chroniącego młodzież przed preferowaniem aktów agresji w postaci umiejętności rozwijania poczucia własnej skuteczności nie zmieniły się po zakończeniu ZIP2 u osób, które były uczestnikami tego programu.

Procesy zachodzące w czynniku ochraniającym: Odczuwanie strat w poczuciu własnej skuteczności

Tabela 7. Porównanie sposobu odpowiadania na pozycje konstytuujące czynnik odczuwanie strat w poczuciu własnej skuteczności w Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej w dwóch pomiarach (przed i po oddziaływaniach programu ZIP2) dla osób badanych z grupy przejawiającej zachowania agresywne

Elementy konstytuujące czynnik ochraniający	Mediana		Test Wilcoxon	p
	Pomiar 1: diagnostyczny	Pomiar 2: ewaluacyjny		
Poczucie, że wiedzie mi się (strata)	1,71	1,57	-1,27	0,20
Poczucie własnej wartości (strata)	1,70	0,96	-3,43	0,00
Poczucie, że realizuję moje cele (strata)	1,78	1,46	-2,25	0,02
Poczucie, że moje życie ma sens/ cel (strata)	1,70	1,28	-2,25	0,02
Poczucie, że jestem wartościowy dla innych (strata)	2,08	2,14	-0,68	0,50

U uczestników programu ZIP2 zaznaczyły się zmiany w obrębie czynnika ochraniającego związanego z odczuwaniem strat w poczuciu własnej skuteczności. Procesy dynamiczne zaznaczyły się w postaci:

- ➔ zahamowania spirali strat w poczuciu własnej wartości
- ➔ zahamowania spirali strat w poczuciu realizacji celów osobistych
- ➔ zahamowaniu spirali strat w poczuciu sensu/celu własnego życia.

Procesy zachodzące w czynniku ochraniającym: Odczuwanie strat w formalnym (instytucjonalnym) wsparciu społecznym

Tabela 8. Porównanie sposobu odpowiadania na pozycje konstytuujące czynnik odczuwanie strat w formalnym wsparciu społecznym w Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej w dwóch pomiarach (przed i po oddziaływaniach programu ZIP2) dla osób badanych z grupy przejawiającej zachowania agresywne

Elementy konstytuujące czynnik ochraniający	Mediana		Test Wilcoxon	p
	Pomiar 1: diagnostyczny	Pomiar 2: ewaluacyjny		
Zaangażowanie w kościele, wspólnocie religijnej itp. (strata)	1,57	0,90	-2,38	0,02
Wsparcie ze strony nauczycieli, wychowawców (strata)	1,04	1,00	-1,30	0,19
Przynależność do organizacji, w których mogę dzielić z innymi moje zainteresowania (strata)	1,48	1,29	-1,14	0,26

Uczestnictwo młodzieży zagrożonej ryzykiem preferowania aktów agresji w programie ZIP2 przyczyniło się do procesu zmian w czynniku ochraniającym, który polega na odczuwaniu strat w formalnym

wspieraniu społecznym. Korzystne zmiany dotyczyły zahamowania spirali strat odnoszących się do wsparcia wynikającego z zaangażowania w kościele lub wspólnocie religijnej.

Procesy zachodzące w czynniku ochraniającym: Odczuwanie strat w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym

Tabela 9. Porównanie sposobu odpowiadania na pozycje konstytuujące czynnik odczuwanie strat w nieformalnym wsparciu społecznym w Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej w dwóch pomiarach (przed i po oddziaływaniach programu ZIP2) dla osób badanych z grupy przejawiającej zachowania agresywne

Elementy konstytuujące czynnik ochraniający	Mediana		Test Wilcoxon	p
	Pomiar 1: diagnostyczny	Pomiar 2: ewaluacyjny		
Lojalność przyjaciół (strata)	1,91	1,66	-2,36	0,02
Bliskość z jedną lub wieloma osobami z mojej rodziny (strata)	1,71	1,57	-1,27	0,20
Stabilność rodzinna (strata)	1,81	1,52	-1,74	0,08
Mieszkanie, które odpowiada moim potrzebom (strata)	0,93	0,98	0,00	1,00
Dzielenie czasu z tymi, których kocham	1,67	1,74	-0,09	0,93

Działania wobec nastolatków zagrożonych ryzykiem preferowania aktów agresji w programie ZIP2 doprowadziły do procesu zmian w analizowanym czynniku ochraniającym. Zmiana dotyczy zahamowania spirali strat odnoszących się do lojalności przyjaciół.

Procesy zachodzące w czynniku ochraniającym: Odczuwanie zysków w poczuciu własnej skuteczności

Tabela 10. Porównanie sposobu odpowiadania na pozycje konstytuujące czynnik odczuwanie zysków w poczuciu własnej skuteczności w Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej w dwóch pomiarach (przed i po oddziaływaniach programu ZIP2) dla osób badanych z grupy przejawiającej zachowania agresywne

Elementy konstytuujące czynnik ochraniający	Mediana		Test Wilcoxon	P
	Pomiar 1: diagnostyczny	Pomiar 2: ewaluacyjny		
Poczucie, że wiedzie mi się (zysk)	2,11	2,02	-0,86	0,39
Poczucie dumy z siebie (zysk)	1,98	2,18	-1,33	0,18
Poczucie, że jestem wartościowy dla innych (zysk)	2,08	2,14	-0,68	0,50
Poczucie, że moje przyszłe powodzenie zależy ode mnie (zysk)	3,09	3,20	-1,07	0,28

Wyniki zaprezentowane w tabeli uzasadniają wniosek, że realizacja programu ZIP2 nie doprowadziła do procesu zmian w obrębie elementów konstytuujących czynnik ochraniający, który polega na odczuwaniu zysków w poczuciu własnej skuteczności.

Procesy zachodzące w czynniku ochraniającym: Odczuwanie zysków w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym

Tabela 11. Porównanie sposobu odpowiadania na pozycje konstytuujące czynnik odczuwanie zysków w nieformalnym wsparciu społecznym w Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej w dwóch pomiarach (przed i po oddziaływaniach programu ZIP2) dla osób badanych z grupy przejawiającej zachowania agresywne

Elementy konstytuujące czynnik ochraniający	Mediana		Test Wilcoxon	P
	Pomiar 1: diagnostyczny	Pomiar 2: ewaluacyjny		
Bliskość z jedną lub wieloma osobami z mojej rodziny (zysk)	2,50	2,46	-0,03	0,98
Dzielenie czasu z tymi, których kocham (zysk)	2,52	2,24	-0,94	0,35

Na podstawie wyników przedstawionych w tabeli można stwierdzić, że proces zmian u uczestników programu ZIP2 nie dotyczy elementów konstytuujących czynnik ochraniający przed preferowaniem agresji w postaci odczuwania zysków w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym.

Podsumowanie:

Uczestnictwo w programie ZIP2 doprowadziło u uczestników do zmian w obszarze następujących elementów konstytuujących czynniki ochraniające przed preferowaniem agresji:

- ➔ zahamowanie spirali strat w poczuciu własnej wartości
- ➔ zahamowanie spirali strat w poczuciu realizacji celów osobistych
- ➔ zahamowanie spirali strat w poczuciu sensu/celu własnego życia
- ➔ zahamowanie spirali strat odnoszących się do wsparcia wynikającego z zaangażowania w kościele lub wspólnocie religijnej
- ➔ zahamowanie spirali strat odnoszących się do lojalności przyjaciół.

K 4.: Podręcznik metodologiczny i praktyczny planowania
i określenia strategii interwencji i profilaktyki w temacie
(Planning & Strategy)

Oddziaływania wobec młodzieży przejawiającej różne typy zachowań agresywnych w ramach wczesnej zintegrowanego innowacyjnego (ZIP2) stanowią efekt wykorzystywania następujących strategii:

1. diagnozowania czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi – czynniki te zostały wyodrębnione we wstępnej fazie realizacji projektu, zaś potwierdzone i zweryfikowane – na etapie testowania programów ZIP1-3
2. profilaktyki rówieśniczej służącej wzmocnieniu czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi w działaniach grupowych
3. dialogu motywującego ukierunkowanego na wzmocnienie czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi w poradnictwie indywidualnym
4. metody działań ukierunkowane na redukcję agresji reaktywnej
5. metody działań ukierunkowane na redukcję agresji wrogiej
6. metody działań ukierunkowane na redukcję agresji instrumentalnej
7. zintegrowane programy działań ukierunkowane na redukcję różnych form agresji.

1. Diagnozowanie czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi wyodrębnionymi na podstawie analiz empirycznych

W analizie czynników chroniących młode osoby przed preferowaniem agresji zostaną przedstawione dwa typy zmiennych. Pierwszy typ czynników służących redukowaniu agresji w populacji młodzieży został wyodrębniony na podstawie wyników badań prowadzonych na użytek tworzenia eksperymentalnej wersji programów ZIP1-3. Na bazie tej grupy czynników wyodrębniono katalog 11 zmiennych osobowościowych, które stanowią wspólne czynniki chroniące dla młodzieży z trzech grup ryzyka wykluczenia społecznego – preferującej ryzykowne zachowania seksualne (odbiorcy ZIP1), ujawniającej częste akty agresji (odbiorcy ZIP2), nadużywającej multimediiów (odbiorcy ZIP3).

1.1. Czynniki chroniące wyodrębnione w badaniach prowadzonych na użytek tworzenia eksperymentalnej wersji programu ZIP2

Na wstępnym etapie realizacji projektu najważniejsze zadanie polegało na zidentyfikowaniu młodych osób, u których występuje specyficzny układ dwóch kategorii czynników:

1. wysokie wyniki w obszarze występowania różnych typów agresji, w tym przede wszystkim:
 - agresji reaktywnej stanowiącej wyraz negatywnego pobudzenia emocjonalnego w sytuacji spostrzegania napływających bodźców jako zagrażających
 - agresji wrogiej mającej na celu ranienie innych ludzi i/lub szkodenie im ze względu na nieufność/nienawiść wobec świata

- agresji instrumentalnej stanowiącej trwały sposób osiągania planowanych celów
- 2. niskie nasilenie czynników ochraniających przed wykluczeniem społecznym z powodu przejawiania agresywnych zachowań.

Na podstawie przeprowadzonych badań można wskazać na następujące czynniki o charakterze ochraniającym młodzież przed występowaniem zachowań agresywnych, które zostały uwzględnione w konstruowaniu eksperymentalnej wersji programu ZIP2:

- a. małe nasilenie strategii polegającej na działaniach instynktownych
- b. niski poziom strategii odnoszącej się do działań unikowych
- c. niewielkie natężenie strategii związanej z działaniami antyspołecznymi
- d. wysoki poziom strategii polegającej na współpracy społecznej
- e. duże natężenie strategii związanej z poszukiwaniem wsparcia społecznego
- f. duża częstotliwość stosowania strategii polegającej na działaniach asertywnych
- g. wysoki poziom strategii odnoszącej się do działań przemyślanych
- h. duże zyski w zasobach podmiotowych
- i. duże zyski w zasobach stanu
- j. duże zyski w zasobach energetycznych
- k. niewielkie straty w zasobach podmiotowych
- l. niewielkie straty w zasobach stanu
- m. niewielkie straty w zasobach energetycznych.

Analiza wyników w wymienionych powyżej czynnikach stanowiła zakres diagnozy profilaktycznej, stanowiącej bazę do kształtowania eksperymentalnych programów wobec młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu zachowań świadczących o agresji reaktywnej, agresji wrogiej i/lub agresji instrumentalnej (eksperymentalna wersja ZIP2).

1.2. Czynniki chroniące wyodrębnione w *Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej na użytek testowania zintegrowanych programów ZIP1-3*

Prowadzone analizy statystyczne na wynikach uzyskanych w badaniach ankietowych przez młodzież z terenu Województwa Mazowieckiego pozwoliły na opracowanie *Kwestionariusza Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej*. W metodzie zostało wyodrębnionych 11 czynników ochraniających młodzież przed przejawianiem zachowań dewiacyjnych. Dziewięć z tych czynników posiada istotne znaczenie w redukowaniu aktów agresji. Do tej grupy należą:

- trzy kategorie strategii zaradczych w sytuacjach trudnych:
 1. Preferowanie w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych
 2. Preferowanie w sytuacjach trudnych strategii unikowych
 3. Preferowanie w sytuacjach trudnych wytrwałości i działań przemyślanych
- trzy kategorie konstruktywnych umiejętności:

1. Nawiązywanie głębokich kontaktów interpersonalnych
 2. Rozwijanie aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych
 3. Rozwijanie poczucia własnej skuteczności
- trzy kategorie strat w posiadanych zasobach psychospołecznych:
 1. Odczuwanie strat w poczuciu własnej skuteczności
 2. Odczuwanie strat w formalnym (instytucjonalnym) wsparciu społecznym
 3. Odczuwanie strat w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym.

Działania w programie ZIP2 – zarówno oddziaływania grupowe, jak również poradnictwo indywidualne – zostały ukierunkowane na stymulowanie procesu korzystnych zmian w czynnikach ochraniających młodzież przed stosowaniem aktów agresji.

W realizacji programów ZIP2 uwzględniono dwa typy zmian. Pierwszy typ polegał na wzmocnieniu nasilenia czterech wymienionych poniżej czynników:

- Preferowanie w sytuacjach trudnych wytrwałości i działań przemyślanych
- Nawiązywanie głębokich kontaktów interpersonalnych
- Rozwijanie aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych
- Rozwijanie poczucia własnej skuteczności.

Drugi kierunek działań w ZIP2 polegał na zmniejszeniu nasilenia pięciu wymienionych poniżej zmiennych:

- Preferowanie w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych
- Preferowanie w sytuacjach trudnych strategii unikowych
- Odczuwanie strat w poczuciu własnej skuteczności
- Odczuwanie strat w formalnym (instytucjonalnym) wsparciu społecznym
- Odczuwanie strat w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym.

Sposoby doprowadzania do zmian w wymienionych obszarach funkcjonowania młodzieży zostaną opisane w dalszej części opracowania – m.in. w treści odnoszącej się do profilaktyki rówieśniczej oraz do dialogu motywującego.

2. Profilaktyka rówieśnicza jako strategia działań grupowych służąca wzmacnianiu czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi

Wykorzystanie strategii rówieśniczej w zintegrowanym innowacyjnym programie zapobiegania agresji jest uzasadnione faktem, że jej stosowanie gwarantuje większą skuteczność w kształtowaniu zachowań młodych osób niż oddziaływania ze strony dorosłych. Zaproponowana strategia wynika z prawidłowości rozwojowej, polegającej na tym, że w okresie dorastania i wczesnej dorosłości zbiorowość koleżeńska stanowi system społeczny, który najsilniej wpływa na kształtowanie zachowań jednostki. Dlatego w działaniach ZIP2 powinna być silnie zaznaczona strategia polegająca na oddziaływaniach rówieśniczych. W tym celu należy dokonać identyfikacji rówieśniczych liderów. Osoby spełniające rolę rówieśniczych liderów powinny z jednej strony posiadać predyspozycje do prowadzenia grupy, zaś z drugiej – preferować konstruktywne strategie postępowania, które mogą być obserwowane i przyswajane przez młodzież

zagrożoną wykluczeniem społecznym z powodu przejawiania zachowań agresywnych.

Stosowanie profilaktyki rówieśniczej w ZIP2 będzie skuteczne, jeżeli zostaną spełnione następujące warunki:

- a. programem będzie kierowała kompetentna osoba dorosła, która rozumie rolę rówieśniczych liderów, posiada wiedzę z zakresu dojrzwania i wczesnej dorosłości oraz odznacza się umiejętnością stosowania różnorodnych strategii profilaktycznych (np. psycholog, pedagog, nauczyciel)
- b. dorosły koordynator programu powinien posiadać odpowiednie predyspozycje osobowościowe i kompetencje zawodowe – m.in. zdolności empatyczne, pozytywne nastawienie do młodzieży, kompetencje w zakresie dostarczania wsparcia informacyjnego, emocjonalnego i instrumentalnego, dostarczać wsparcia liderom, wnikliwie analizować wyniki działań programu
- c. koordynator powinien stanowić rodzaj „mediatora” między młodzieżą działającą w ramach ZIP2, szkołą, rodzicami i lokalną społecznością
- d. należy odpowiednio przygotować młode osoby do pełnienia roli rówieśniczych liderów; takie osoby powinny przejść treningi zarówno w obszarze kompetencji intrapsychicznych oraz interpersonalnych (m.in. w zakresie komunikacji niewerbalnej i werbalnej, dynamiki procesów grupowych, klaryfikacji systemu wartości, rozwiązywania problemów, podejmowania decyzji, organizowania programu), jak również w wymiarze innowacyjnych sposobów kształtowania społeczności lokalnej.

Obecność liderów młodzieżowych w ZIP2 stwarza duże możliwości do kreowania alternatyw zarówno dla samych zachowań agresywnych, jak również dla destrukcyjnego stylu życia młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym. W tym kontekście program ZIP2 powinien spełniać dwie funkcje w stosunku do osób zagrożonych wykluczeniem społecznym ze względu na przejawianie zachowań agresywnych:

- ➔ stanowić alternatywę w stosunku do ich dotychczasowego zachowania
- ➔ wspierać kształtowanie konstruktywnego stylu życia.

Wspieranie konstruktywnego stylu życia opiera się na założeniu, że zaspakajanie potrzeb młodego człowieka w sposób akceptowany społecznie i dający mu satysfakcję sprawi, że nie będzie podejmował działań destrukcyjnych (w tym również zachowań polegających na częstym przejawianiu zachowań agresywnych). Tworzenie konstruktywnego środowiska powinno pomóc młodym osobom zagrożonym marginalizacją w rozwijaniu podstawowych umiejętności życiowych, a w konsekwencji wzmocnić czynniki ochraniające przed częstym preferowaniem zachowań agresywnych. Do kompetencji, które mogą być rozwijane w ramach konstruktywnych grup rówieśniczych należy zaliczyć takie, które służą⁵²:

- ➔ wyznaczaniu celów konstruktywnych życiowych
- ➔ podejmowaniu racjonalnych decyzji
- ➔ budowaniu adekwatnej samooceny
- ➔ konstruktywnemu radzeniu sobie ze stresem
- ➔ pozytywnemu radzeniu sobie z presją społeczną
- ➔ asertywności
- ➔ konstruktywnemu rozwiązywaniu konfliktów
- ➔ dobremu komunikowaniu się z innymi

52 Z. Gaś. Profilaktyka uzależnień. Warszawa: WSiP 1994.

- ➔ poszukiwaniu i udzielaniu wsparcia.

Kreowanie konstruktywnego stylu postępowania w środowisku odbiorców, liderów młodzieżowych i użytkowników ZIP2 powinno być skuteczne w sytuacji, gdy osoby koordynujące działania w takim środowisku będą zwracały uwagę na takie czynniki, jak:

- ➔ wskazywanie na nowe aktywności, które z jednej strony są akceptowane społecznie, a z drugiej sprzyjają rozwojowi młodego człowieka
- ➔ częste stosowanie pozytywnych wzmocnień dla osób uczestniczących w działaniach ZIP2
- ➔ częste wzmocnianie mechanizmu polegającego na pozytywnej presji rówieśniczej
- ➔ częste inicjowanie okoliczności wymagających wspólnej pracy
- ➔ ukierunkowanie działań w ZIP2 na osiągnięcie wartościowych celów, które jednocześnie są akceptowane przez lokalną społeczność
- ➔ częste dopuszczanie młodych osób do współtworzenia programu
- ➔ dostosowanie programu do potrzeb uczestników
- ➔ inicjowanie takich działań, które prowadzą do doświadczania subiektywnej satysfakcji i z tego powodu stanowią przeciwwagę w stosunku do zachowań agresywnych.

Przedstawiony sposób redukcji zachowań agresywnych uzasadnia przesłanka polegająca na tym, że młoda osoba uczy się agresywnego postępowania w procesie socjalizacji – przede wszystkim poprzez obserwację zachowań innych osób, czyli w procesie modelowania społecznego. Obserwując wzorzec postępowania, obserwator może⁵³:

- a. nauczyć się nowych wzorców agresywnego zachowania,
- b. nasilić bądź osłabić wcześniej wyuczone akty agresji.

Obserwowanie modelu, czyli jednostki przyjmującej rolę wzoru, przyczynia się do tego, że obserwator dowiaduje się jak przejawiać zachowanie agresywne, zapamiętuje jego plan i schemat działania. W tym miejscu warto podkreślić, prawidłowość polegającą na tym, że skoro można nauczyć się zachowań agresywnych to również można je likwidować drogą uczenia. Takie „oduczanie” powinno polegać na konsekwentnym odmawianiu nagrody i na aktywnym karaniu zachowań agresywnych⁵⁴.

Największe szanse na modelowanie zachowań agresywnych mają osoby znaczące – przede wszystkim rodzice, rodzeństwo i rówieśnicy. Zdolność wzbudzania zachowań przez modela jest tym większa, im bardziej model wydaje się podobny do obserwatora⁵⁵. Siła uczenia się poprzez modelowanie zależy również od cech obserwatora. Do cech obserwatora zwiększających siłę uczenia przez modelowanie należy zaliczyć⁵⁶:

- ➔ niską samoocenę,
- ➔ niskie poziom poczucia koherencji
- ➔ uległość

53 K. Linowski, I. Wysocki.(2006). Oddziaływania psychokorekcyjne na skazanych agresywnych w warunkach penitencjarnych. Ostrowiec Świętokrzyski: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wyższej Szkoły Biznesu i Przedsiębiorczości, s. 38.

54 S. Herzberger.(2002). Przemoc domowa. Warszawa: PARPA, s. 102.

55 K. Pospiszył. (1970). Konflikty młodzieży z otoczeniem. Warszawa: PZWS, s. 41-42.

56 K. Ostrowska, E. Milewska. (1986). Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii. Warszawa: ATK, s. 22.

- zahamowanie w stosunkach interpersonalnych,
- spostrzeganie kar i nagród za zachowania agresywne modelu.

W uczeniu się zachowań agresywnych bardzo dużą rolę odgrywa proces socjalizacji, która polega m.in., na tym, że osoba uwewnętrznia mechanizmy kontroli zachowań agresywnych. Właściwa socjalizacja polega na stopniowym zastępowaniu wymagań zewnętrznych przez samokontrolę i wymagania wewnętrzne. W toku rozwoju pojawia się nowy rodzaj „czynnika powstrzymującego przed zachowaniami agresywnymi – sumienia⁵⁷. Regulacyjna funkcja sumienia polega na tym, że⁵⁸:

- osoba będzie się powstrzymywała od popełnienia czynów sprzecznych z jej standardami zachowania, także wtedy, gdy małe jest prawdopodobieństwo wykrycia odstępstwa od standardów;
- w sytuacji, gdy podda się chwilowym impulsom „będzie się czuła winna i próbowała przywrócić pierwotny stan rzeczy.

3. Poradnictwo indywidualne jako metoda służąca wzmocnieniu czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi

Nastolatek często przejawia opozycyjne nastawienie do przypisywanych mu ról społecznych, co w konsekwencji prowadzi do tzw. negatywnej tożsamości. Tego rodzaju identyfikacja charakteryzuje się doświadczeniem depersonalizacji, dezorganizacją w funkcjonowaniu osobowości oraz dużym nasileniem dewiacyjnych zachowań, w tym również zachowań agresywnych⁵⁹.

Dążeniem specjalistów zajmujących się poradnictwem indywidualnym powinno być doprowadzenie do osiągnięcia pozytywnej tożsamości poprzez wzmocnienie u agresywnej młodzieży opisanych powyżej czynników ochraniających – m.in. do zwiększenia kompetencji w obszarze preferowania w sytuacjach trudnych wytrwałości i działań przemyślanych, nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych, rozwijania aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych oraz do zwiększania poczucia własnej skuteczności. W poradnictwie indywidualnym należy również redukować duże nasilenie czynników, które charakteryzują się preferowaniem w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych lub strategii unikowych oraz doświadczeniem spirali strat w trzech ważnych dla funkcjonowania osoby obszarach – w odczuwaniu własnej skuteczności oraz w doświadczeniu formalnego i nieformalnego wsparcia społecznego.

Osiąganiu wymienionych celów mogą służyć różne formy oddziaływań indywidualnych, które są związane z pogłębieniem refleksyjności, zwiększaniem wiedzy o otaczającym świecie, zmianą sposobu myślenia, zwiększaniem kompetencji życiowych i uczeniem podejmowania odpowiedzialnych decyzji. W poradnictwie indywidualnym warto wykorzystywać różnego rodzaju strategie, które mogą służyć osiągnięciu pożądaných zmian w obszarze czynników chroniących nastolatka przed stosowaniem aktów agresji. Do ważnych metod pracy indywidualnej z agresywnym adolescentem należą takie techniki, jak⁶⁰:

- **Dostarczanie systemu wiedzy.** Technika tego rodzaju polega na przekazywaniu informacji na temat mechanizmów prowadzących do stosowania agresji i czynników służących redukowaniu tego zjawiska. Metoda pozwala osobie na konfrontację uzyskanej wiedzy z jej własnym doświadczeniem, co w konsekwencji może spowodować modyfikację jej przekonań i stylu funkcjonowania.

57 A. Bandura, R. Walters. (1968). *Agresja w okresie dorastania wpływ praktyk wychowawczych i stosunków rodzinnych*. Warszawa: PAN, s. 231.

58 Tamże 232.

59 J. Burzawa (2009). *Kościół a profilaktyka demoralizacji młodzieży*. Lublin: Polihymnia, s. 135.

60 Burzawa, jw. s. 138-142.

- **Analiza indywidualnych schematów myślenia i postępowania.** Tego rodzaju postępowanie ma na celu doprowadzenie do tego, aby jednostka stosująca agresję mogła lepiej przyjrzeć się wybranym aspektom swojego funkcjonowania – stylowi życia, sposobowi myślenia o sobie i innych, doświadczanym problemom i sposobom ich rozwiązywania. Przeprowadzona analiza daje możliwość odnalezienia związków między wymienionymi elementami i przejawami agresywnego postępowania. Częstym efektem stosowania tej techniki jest to, że osoba potrafi rozpoznawać „własne” czynniki uruchamiające akty agresji.
- **Przekonywanie.** Poprzez dialog, stawianie pytań, pobudzanie do refleksji czy zmuszanie do uzasadnienia słuszności swoich postaw, nastolatek powinien zacząć spostrzegać irracjonalność i nielogiczność agresywnego sposobu postępowania.
- **Budowanie pozytywnego obrazu siebie.** Zmiana negatywnego stosunku do własnej osoby, autodestrukcyjnych myśli oraz przejawiania w relacjach interpersonalnych agresywności, i/lub podejrzliwości jest możliwa poprzez podkreślanie w rozmowach mocnych stron nastolatka.
- **Analiza rzeczywistych osiągnięć.** Ważnym podejściem w oddziaływaniach indywidualnych jest analiza różnego rodzaju zadań i trudności, z którymi osoba skutecznie sobie poradziła. W prowadzonej retrospekcji ważna jest również refleksja nad zastosowanymi strategiami zaradczymi – głównie pod kątem ich zgodności z obowiązującymi normami społecznymi i pod kątem spójności z systemem wartości jednostki.

4. Metody działań ukierunkowane na redukcję różnych przejawów agresji

W analizie zagadnień odnoszących się do zawartości programu ZIP2 należy zwrócić uwagę na specyficzne sposoby redukowania różnych form agresywności – m.in. agresji reaktywnej, agresji wrogiej, agresji instrumentalnej. Prezentacja technik dostosowanych do redukowania specyficznych aktów agresji została ukazana w dalszej części opracowania.

4.1. Techniki służące redukcji agresji reaktywnej

W programie ZIP2 powinny być wykorzystywane podejścia służące redukowaniu agresji reaktywnej. Zatem zarówno użytkownicy będący specjalistami, jak również liderzy młodzieżowi powinni zapoznać się z metodami służącymi osiągnięciu takiego celu. W obszarze metod wykorzystywanych do zmniejszenia częstotliwości agresji reaktywnej należy wymienić takie podejścia, jak:

- a. technika zatrzymania mechanizmów nałogowej regulacji emocji
- b. technika redukowania „gniewu”
- c. technika zwiększania kontroli gniewu poprzez relaksację
- d. technika zwiększania kontroli emocjonalnej
- e. techniki sytuacyjne zwiększania samokontroli
- f. technika umiejętności radzenia sobie ze stresem
- g. technika autoperswazji
- h. technika arteterapii.

Ad a. Technika zatrzymania mechanizmów nałogowej regulacji emocji. Tendencja do reagowania na stres poczuciem zagrożenia, bezpośrednim koncentrowaniem się na przykrych emocjach oraz reagowaniem zachowaniami agresywnymi może być modyfikowana poprzez poszukiwanie alternatywnych sposobów łagodzenia negatywnych stanów emocjonalnych⁶¹. Jako przykład takiego podejścia można podać technikę wentylowania emocji i porządkowania życia uczuciowego. Uczestnictwo w zajęciach powinno stwarzać możliwość mówienia o uczuciach oraz uczyć adekwatnego i akceptowanego społecznie wyrażania i odreagowywania emocji. Agresor powinien również zyskać wiedzę, jakie doświadczenia mogą pociągnąć za sobą pogorszenie samopoczucia i doprowadzić do zwiększenia ryzyka aktu agresji. Porządkowanie życia uczuciowego wiąże się również z poprawieniem zerwanych związków emocjonalnych, które niejednokrotnie mogą stanowić źródło pozytywnych wzorców komunikacyjnych i/lub dostarczać wsparcie społeczne w sytuacjach trudnych⁶².

Ad b. Technika redukcji „gniewu”. Zadaniem osoby wspierającej jest pomoc osobie agresywnej, aby nie raniła ani siebie, ani nikogo innego. Gdy u osoby pojawia się gniew, to powinna ona stosować różnego rodzaju strategie redukujące tego rodzaju emocję – np. w trakcie pobiegania lub poprzez kopanie w worek bokserski. Ważne jest, aby ekspresja gniewu nastąpiła we wczesnym etapie, zanim spowoduje on stan nadmiernego napięcia, w którym człowiek może przestać nad sobą panować. Po wyładowaniu następuje sesja u terapeuty, który pyta o przykłady wybuchu gniewu, przyczyny jego powstania, rodzaj ekspresji, sposoby jego opanowania. W trakcie dialogu pomiędzy terapeutą a osobą agresywną ważne jest to, aby uczestnik terapii wziął na siebie odpowiedzialność za własne postępowanie. W przerwie między spotkaniami terapeutycznymi klient powinien uruchamiać refleksję dotyczącą różnych aspektów pojawiania się gniewu – np. okoliczności jego powstawania, motywów, sposobów zabezpieczania się przed tego rodzaju doświadczeniem⁶³.

Ad c. Technika zwiększania kontroli gniewu poprzez relaksację. Trening obejmuje ćwiczenia samopoznania i kontrolowania własnego ciała, zdolności regulacji napięcia wewnętrznego, umiejętność kontrolowania stanu niepokoju, który w konsekwencji prowadzi do wywołania gniewu. Zastosowanie tej techniki powinno w konsekwencji doprowadzić do zlikwidowania napięcia psychicznego i odprężenia, a w konsekwencji – do redukcji gniewu wywołującego agresję⁶⁴.

Ad d. Technika zwiększania kontroli emocjonalnej. Samoregulacja to zdolność przystosowawczego i elastycznego sterowania własnymi działaniami, myślami, uczuciami w zróżnicowanych okolicznościach naturalnych i kontekstach społecznych. Optymalna samoregulacja przyczynia się do osiągnięcia stanu dobrego samopoczucia, poczucia własnej skuteczności i łączności z innymi⁶⁵. Elastyczność samoregulacji przejawia się również w wyższym progu tolerancji emocji negatywnych. Elastyczne osoby są świadome swoich uczuć i strategicznie skłaniają się ku ich szerszemu lub zmodyfikowanemu wyrażaniu, uzależniając to od kontekstu doświadczeń emocjonalnych. Ponadto jednostki o dobrej zdolności do samoregulacji uczuciowej wykorzystują swoje reakcje emocjonalne jako rodzaj wskazówek dotyczących sposobów zachowania w określonych sytuacjach⁶⁶.

Ad e. Techniki sytuacyjne zwiększania samokontroli. Jako przykład techniki sytuacyjnej można podać unikanie sytuacji wywołujących silne emocje i usuwanie się z nich, czyli jeśli kontakty z jakąś osobą

61 Gierowski i in., jw. s. 701.

62 Czabala, jw. s. 221.

63 W. Wosińska. (2004). *Psychologia życia społecznego*. Gdańsk: GWP, s. 499.

64 I. Pospiszyl. (1994). *Przemoc w rodzinie*. Warszawa: WSiP, s. 89.

65 Tamże, s. 72.

66 C. Saarni. (1988). *Children's understanding of the interpersonal consequences of dissemblance of nonverbal emotional-expressive behavior*. *Journal of Nonverbal Behavior* nr 4, s. 275-294.

prowadzą często do konfliktów i napięć emocjonalnych, to agresor może nauczyć się unikać takich osób. Przeciwstawną techniką sytuacyjną jest poszukiwanie i podtrzymywanie kontaktu z silnie emocjonującymi bodźcami po to, aby przeanalizować doświadczane trudności. Jeszcze inna technika sytuacyjna polega wykorzystaniu zasady wzajemnego wykluczania się pewnych typów reakcji – np. na „robieniu czegoś innego” (idziemy do kina przed trudnym egzaminem, aby oderwać swoje myśli o lęku przed nim)⁶⁷.

Ad f. Technika umiejętności radzenia sobie ze stresem. Stres psychologiczny jest rozumiany jako stan pobudzenia wewnętrznego i towarzyszących mu zmian w funkcjonowaniu jednostki. Etapy pracy nad opanowaniem sytuacji stresowej polegają przede wszystkim na⁶⁸:

- ➔ przystosowaniu osoby do sytuacji stresowej
- ➔ jej konfrontacji z sytuacją stresową
- ➔ walce jednostki z uczuciem przeciążenia
- ➔ samowzmocnianiu polegającym na wewnętrznej analizie zaistniałej sytuacji.

Ad g. Technika autoperswazji. Skutecznym sposobem redukcji gniewu jest procedura samoinstruowania się. Według założeń tej procedury opanowaniu gniewu będzie sprzyjało emitowanie określonych stwierdzeń pod własnym adresem. Autoperswazja redukująca gniew powinna być związana z takimi czynnikami, jak⁶⁹:

- ➔ wzrost samooceny,
- ➔ nieagresywne sposoby reagowania na prowokację,
- ➔ zwiększenie poziomu przekonania o kontroli osobistej nad sytuacją,
- ➔ przyjmowanie postawy zadaniowej wobec prowokacji,
- ➔ doznawanie sukcesu w następstwie zastosowania skutecznej techniki kontrolowania gniewu.

Ad h. Technika arteterapii. Ważną formą techniki zmiany zachowań jest arteterapia, która polega na „utrzymaniu i/lub podnoszeniu poziomu jakości życia przy pomocy szeroko rozumianych dzieł sztuki i uprawiania sztuki”⁷⁰. Tak rozumiana arteterapia spełnia 3 podstawowe funkcje:

- ➔ edukacyjną – dostarczenie informacji na temat sensu i celu życia
- ➔ rekreacyjną – tworzy warunki do odpoczynku i nabraniu sił do życia
- ➔ korekcyjną – przekształca szkodliwe mechanizmy radzenia sobie na pozytywniejsze.

Poprzez wytwory artystyczne działania w obszarze arteterapii mogą spełniać dodatkowe funkcje w obszarze diagnostycznym, terapeutycznym i regulacyjnym⁷¹. Wykorzystanie sztuki jako środka twórczego rozwoju i uaktywnienia potrzeby samorealizacji stanowi narzędzie korekcji w wielu dziedzinach, w tym również w obszarze redukcji agresji – przede wszystkim ze względu na możliwości redukcji napięcia psychicznego. Skuteczność arteterapii wynika również z zasad, jakie panują na zajęciach – m.in. takich, jak⁷²:

67 Bartkiewicz, jw. s.115.

68 Czabala, jw. s. 236.

69 M. Koffa. (1974). *Próba charakterystyki emocjonalnego i racjonalnego typu sterowania zachowaniem*. *Przegląd Psychologiczny* nr 2, s. 177-188.

70 J. Konieczna. (2004). *Arteterapia w teorii i praktyce*. Kraków: Oficyna Wydawnicza IMPULS, s. 19.

71 J. Kowalska. (2006). *Wykorzystanie Arteterapia w procesie diagnozy i terapii osób okaleczających się*. W: A. Suchońska, J. Wycisk (red.), *Samouszkodzenia: istota, uwarunkowania, terapia*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, s. 200.

72 Tamże, s. 200.

- dobrowolność udziału
- decydowanie o własnej aktywności w poszczególnych ćwiczeniach
- swobodne wyrażanie emocji i uczuć
- brak rywalizacji i oceniania
- różnorodność środków wyrazu - np. taniec, malowanie, rzeźba
- akcentowanie doznań doświadczonych w czasie trwania zajęć.

Należy również podkreślić, że twórczość artystyczna sprzyja ujawnieniu problemów, które są trudne do zwerbalizowania z powodu silnie przeżywanymi emocji, sfrustrowanych potrzeb, czy też niezrealizowanych celów.

4.2. Techniki ukierunkowane na redukcję agresji wrogiej

Istotnym rodzajem oddziaływań są sposoby służące redukowaniu agresji powstającej w relacjach interpersonalnych. Dlatego zarówno specjaliści zaangażowani w ZIP2, jak też liderzy młodzieży realizujący działania w tym programie powinni znać podejścia służące redukowaniu agresji wrogiej. Do najważniejszych technik służących osiągnięciu tego celu należy zaliczyć takie metody, jak:

- a. technika dostarczania przykładów i wzorców postępowania społecznego
- b. technika treningu asertywności
- c. technika uczenia wyrażania uczuć w relacjach interpersonalnych
- d. technika pogłębiania kontaktów interpersonalnych
- e. technika psychodramy (odgrywania ról)
- f. technika uczenia negocjacji i rozwiązywania konfliktów
- g. technika podnoszenia poziomu inteligencji emocjonalnej
- h. technika uczenia empatii.

Ad a. Technika dostarczanie przykładów i wzorców postępowania społecznego. Jest to metoda modelowania społecznego. Modelowanie, polegające na stwarzaniu przykładu poprzez własną aktywność, stanowi jeden z najbardziej skutecznych sposobów w korygowaniu zachowań⁷³. Obserwowanie pozytywnych wzorców zachowań społecznych stanowiących alternatywę aktów agresji pozwala na uświadamianie sobie całej gamy aktywności, o której osoba nie wiedziała.

Ad b. Technika treningu asertywności. Stosowanie tej metody w redukowaniu agresji wynika z faktu, że człowiek asertywny potrafi walczyć o swoje prawa, wyrażać myśli i pragnienia oraz respektuje prawa i uczucia innych ludzi. Cele treningu asertywności skupiają się na następujących aspektach⁷⁴:

- uświadomienie agresorom, że ich własne zachowanie prowokuje innych do atakowania,
- przyswojenie przez agresorów nieagresywnych sposobów obrony przed agresją innych osób,
- nauczenie się strategii zniechęcających otoczenie do ataków.

⁷³ J. Grzelak, M. Jarymowicz. (2005). Tożsamość i współzależność. W: Strelau J. (red.). Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej, t. 3. Gdańsk: GWP, s. 135.

⁷⁴ E. Mihiłowicz-Mendecka. (2003). Resocjalizacja więźniów jako jeden z czterech celów uwięzienia. W: S. Mihiłowicz (red.). Wybrane zagadnienia psychopatologii rozwoju dzieci, młodzieży, dorosłych. Kraków: Oficyna wydawnicza „Impuls”, s. 89.

Ad c. Technika uczenia wyrażania uczuć w relacjach interpersonalnych. W profilaktyce zachowań agresywnych istotne wydaje się zwrócenie uwagi na uczenie wyrażania swoich uczuć w sposób możliwy do zrozumienia i zaakceptowania przez innych. Tego rodzaju kompetencja jest szczególnie ważna w sytuacjach trudnych, dla których charakterystyczne jest osłabienie kontroli poznawczej nad sytuacją. Nieadekwatne wyrażanie uczuć może zatem skutkować zachowaniami agresywnymi.

Ad d. Technika pogłębiania kontaktów interpersonalnych. Inicjowanie działań na rzecz innych osób powoduje często przekształcenie postawy egocentrycznej na rzecz zachowań altruistycznych oraz na rzecz zacieśnienia więzi między ludźmi. Rezygnacja z postawy obronnej przyczynia się również do tego, że zaczynają się uruchamiać zasoby społeczne na rzecz rozwiązywania różnego rodzaju trudności⁷⁵.

Ad e. Technika psychodramy (odgrywania ról). Metoda polega na uczeniu nowych zachowań na bazie odgrywania improwizowanych scenek, które są obserwowane przez grupę oraz późniejszej dyskusji na temat zaobserwowanych zachowań⁷⁶. Scenki dramowe rozwijają zdolność właściwego reagowania na różne sytuacje społeczne poprzez takie mechanizmy, jak⁷⁷:

- podejmowanie ról,
- improwizowanie,
- poznawanie skutków ludzkich zachowań
- poszukiwanie własnych wyborów i rozwiązań,
- doznania emocjonalne towarzyszące odgrywaniu ról.

Ad f. Technika uczenia negocjacji i rozwiązywania konfliktów. Do redukowania zachowań o charakterze agresywnym w istotny sposób może się przyczynić elastyczność w rozwiązywaniu konfliktów. Konflikt jako spór dotyczący ważnych kwestii może skutkować zachowaniami agresywnymi. W trakcie warsztatów należy uczestnikom zwracać uwagę, że konflikty interpersonalne są nieuniknione i często przyczyniają się do wzrostu efektywności współpracy między ludźmi. Ważne jest jednak to, aby nauczyć się rozwiązywać konflikty za pomocą strategii negocjacyjnych, a nie poprzez zachowania o charakterze agresywnym⁷⁸.

Ad g. Technika podnoszenia poziomu inteligencji emocjonalnej. Kompetencja emocjonalna jest określana jako skuteczność w przeprowadzaniu wywołujących emocje transakcji społecznych. Połączenie dwóch pojęć: „skuteczności” z „transakcjami społecznymi wywołującymi emocje” prowadzi do strategicznego wykorzystywania wiedzy o emocjach i zdolności ich wyrażania w kontaktach z innymi ludźmi. Dzięki tym umiejętnościom człowiek toruje sobie drogę pośród wymian interpersonalnych i reguluje swoje emocjonalne doświadczenie⁷⁹.

Ad h. Technika uczenia empatii. Empatia jest poznawczą świadomością stanów wewnętrznych doświadczanych przez drugą osobę – jej myśli, uczuć, spostrzeżeń i intencji⁸⁰. Bardzo ważnym warunkiem reakcji empatycznej jest zaangażowanie procesów psychicznych, które sprawiają, że osoba zaczyna odczuwać emocje, które bardziej pasują do doświadczeń drugiego człowieka niż do własnej osoby⁸¹. W sytuacji

⁷⁵ Jampolsky, j.w. s. 60-62.

⁷⁶ Bartkiewicz, j.w. s. 76.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ M. Hoffman. (2006). Empatia i rozwój moralny. Gdańsk: GWP, s. 140.

⁷⁹ C. Saarni. (1999). Develpoing emotional competence. New York: Guilford, s. 10.

⁸⁰ W. Ickes. (1997). Empathic accuracy. New York: Guilford, s. 13.

⁸¹ M. Hoffman. (2006). Empatia i rozwój moralny. Gdańsk: GWP, s. 38.

stosowania agresji, współodczuwanie cierpienia połączonego ze świadomością, że samemu jest się jego przyczyną, powoduje poczucie winy. Dlatego empatia jako zdolność wczuwania się w przeżycia ofiary może znacząco hamować agresję.

4.3. Techniki związane z redukowaniem agresji instrumentalnej

W obszarze oddziaływań specjalistycznych i rówieśniczych w ramach ZIP2, które mogą skutecznie redukować agresję instrumentalną można wykorzystywać następujące podejścia:

- a. technika analizy indywidualnych schematów myślenia i postępowania
- b. technika dostarczania systemu wiedzy
- c. technika doskonalenia umiejętności rozwiązywania problemów
- d. technika przekonywania
- e. technika stosowania nagród i kar
- f. technika organizowania codziennych zajęć
- g. technika weryfikacji zachowań
- h. technika ćwiczenia umiejętności
- i. technika budowania pozytywnej wizji własnego życia i własnej osoby.

Ad a. Technika analizy indywidualnych schematów myślenia i postępowania. Zastosowanie tej metody może pomóc osobie agresywnej głębiej przyjrzeć się swojemu stylowi życia, sposobowi myślenia o sobie, ludziach, otaczającej rzeczywistości a także charakterystycznym wzorcom zachowania w różnych okolicznościach życiowych. Dzięki wykorzystywaniu tej techniki osoba może odnaleźć analogię między stosowanymi strategiami zaradczymi a postępowaniem agresywnym. Stosowanie tej techniki jest szczególnie istotne przy rozpoznawaniu specyficznych dla osoby czynników ryzyka stosowania przemocy⁸². Szczególnie istotnym zagadnieniem jest przepracowanie schematów poznawczych, które dotyczą własnej osoby, innych ludzi oraz otaczającej rzeczywistości⁸³. Uczenie nowego sposobu myślenia obejmuje następujące etapy pracy⁸⁴:

- rozpoznanie myśli prowadzących do agresji
- monitorowanie i zmiana tych myśli
- podnoszenie poczucia wartości osoby, ukazywanie cech pozytywnych, wzmocnienie poczucia własnej godności
- nastawienie na aktywne myślenie
- uczenie sposobu komunikowania werbalnego swoich uczuć - m.in. przez monitorowanie nastroju
- badanie wzorów wewnętrznych i zewnętrznych wzmocnień do konstruktywnych zachowań stanowiących alternatywę aktów agresji.

Ad b. Technika dostarczania systemu wiedzy. Przekazywanie informacji adekwatnych do otaczającej rzeczywistości – m.in. w formie wykładów, osobistych spotkań z doradcą czy na spotkaniach w ramach

82 J. Gierowski, Z. Lew-Starowicz, J. Mellibruda. (2005). Psychopatologia zjawisk społecznych. W: Strelau J. (red.). Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej, t. 3. GWP, s. 691-765.

83 L. Jampolsky. (1992). Leczenie uzależnionego umysłu. Warszawa: Jacek Santorski & CO Agencja Wydawnicza, s. 107.

84 J. Wolny. (2006). Terapia poznawczo-behawioralna samookaleceń. W: A. Suchańska, J. Wycisk. (red.). Samouszkodzenia: istota, uwarunkowania, terapia. Poznań: Bogucki Wyd. Naukowe, s. 187.

grupy terapeutycznej – pozwala osobie uczestniczącej w zajęciach korekcyjnych na odnośnienie uzyskanej wiedzy do siebie, weryfikowanie jej z własnym doświadczeniem, a co za tym idzie - może spowodować modyfikację przekonań, sposobu myślenia a następnie sposobu funkcjonowania⁸⁵. Przy tym zakres poruszanych tematów może być bardzo szeroki. W przypadku, gdy nieadekwatne poglądy stanowią podstawę agresywnego postępowania, to rzetelnie przekazana wiedza, a następnie jej zrozumienie, zaakceptowanie i przyswojenie, pozwala na uzyskanie satysfakcjonujących efektów w postaci pożądanej korekty zachowania⁸⁶.

Ad c. Technika doskonalenia umiejętności rozwiązywania problemów. Akty agresji często stanowią sposób radzenia sobie ze stresem. Stąd istotne jest rozwijanie zdolności do⁸⁷:

- wielopoziomowego postrzegania i oceny problemu,
- giętkości myślenia
- szukania możliwych rozwiązań zaistniałych problemów,
- poszukiwania konstruktywnych rozwiązań w stosunku do strategii polegającej na agresywnym zachowaniu,

W czasie zajęć osoba powinna być motywowana do tego, aby przypisywać coraz większą wartość alternatywnym rozwiązaniom w stosunku do dotychczas preferowanych strategii zaradczych.

Ad d. Technika przekonywania. Głęboko zakorzenione i nierealistyczne, a niejednokrotnie destruktywne przekonania wymagają zakwestionowania ich przez specjalistę. Dialog między specjalistą a uczestnikiem zajęć korekcyjnych powinien pobudzać do refleksji, a następnie do zmiany postaw⁸⁸. Na określenie tej techniki używane jest sformułowanie „strategia poznawczego przeprogramowywania”⁸⁹. Dla przykładu można wskazać, że bardzo ważnym sposobem zapobiegającym agresji instrumentalnej jest wykazanie jej nieskuteczności.

Ad e. Technika stosowania nagród i kar. Metoda tego rodzaju polega na tym, aby zmiana zachowania wynikała z nagradzania pozytywnych aktywności i karania zachowań o destrukcyjnym charakterze, w tym również aktów agresji. Do najczęściej wykorzystywanych technik, które bazują na warunkowaniu instrumentalnym należą⁹⁰:

- pozytywne wzmocnianie – uaktywnienie konstruktywnych i nieagresywnych zachowań, które z czasem zastąpią agresywne
- wygaszanie – często agresywne zachowanie było nagradzane, dlatego nie należy nagradzać zachowań agresywnych (wygaszanie stosuje się zazwyczaj z pozytywnym wzmocnieniem)
- chwilowa izolacja – technika polega na usunięciu wszelkich wzmocnień po wystąpieniu zachowania niepodanego (taki efekt jest osiągany poprzez umieszczenie agresora w nieatrakcyjnym pomieszczeniu na czas 5-20 min.)
- ekonomia punktowa, czyli nagradzanie poprzez punkty lub żetony za przejawianie zachowań nieagresywnych; zdobyte punkty można później zamienić na pieniądze lub inne atrakcyjne dla osoby

85 Gierowski i in., jw. s. 709.

86 S. Leder (1998). Psychoterapia. W: A. Bilikiewicz. (red.). Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny. Warszawa: PZWL, s. 577.

87 Tamże, s. 579.

88 Leder, jw. s. 578.

89 Gierowski i in., jw. s. 698.

90 I. Pospiszyl. (1999). Razem przeciw przemocy. Warszawa. Wyd. Akademickie „Żak”, s. 154.

rzeczy (metoda jest szczególnie skuteczna wśród młodzieży).

Ad f. Technika organizowania codziennych zajęć. Organizowanie zajęć osobom niedostosowanym społecznie jest rozumiane jako alternatywna forma organizacji aktywności, która do tej pory zdominowana była przez destrukcyjny styl życia – np. bierność, czy też przebywanie w zdemoralizowanym środowisku. Uczestnikowi zajęć korekcyjnych należy pokazać takie formy aktywności, które z jednej strony są dla niego atrakcyjne, zaś z drugiej – akceptowane społecznie. Zatem uczestnicy programu powinni mieć do wyboru zajęcia sportowe, plastyczne, pracę na rzecz innych, opiekowanie się zwierzętami, uprawę roślin, chodzenie do kina, uczestnictwo w wycieczkach, itp. Dużym atutem stosowania tej metody jest rozwijanie odpowiedzialności, punktualności i poczucia własnej skuteczności⁹¹.

Ad g. Technika weryfikacji zachowań. Uczestnictwo w programie korekcyjnym powinno wiązać się ze znalezieniem związków między aktami agresji a ich uwarunkowaniami. Praca nad wglądem powinna doprowadzić do tego, aby osoba potrafiła odnaleźć specyficzne dla siebie rodzaje czynników, które doprowadzają do nieakceptowanych społecznie zachowań. Na dalszym etapie pracy jednostka powinna uświadomić sobie konieczność modyfikacji niektórych z zachowań oraz podejmować próby uczenia się bardziej konstruktywnych form aktywności. Repertuar nabywanych zachowań powinien łączyć się z uporządkowaniem relacji interpersonalnych oraz z ich poprawą. Realizacja tego postulatu wymaga, aby osoba uczestniczyła w różnego rodzaju treningach społecznych, co w konsekwencji powinno doprowadzić do poprawy komunikacji z innymi ludźmi⁹². Model stwarzania alternatyw postępowaniom również na celu zaspokojenie ważnych potrzeb (np. sukcesu, przynależności) oraz osiąganie satysfakcji życiowej przez stwarzanie możliwości zaangażowania w pozytywną działalność⁹³. Oddziaływania tego modelu umożliwią rozwój zainteresowań i aktywności, która będzie angażowała osobę w podejmowanie działań, będących atrakcyjną alternatywą dla zachowań antyspołecznych, w tym również stosowania aktów agresji⁹⁴.

Ad h. Technika ćwiczenia umiejętności. Do utrwalenia pozytywnych wzorców zachowań niezbędny jest trening umiejętności. Wiele osób posiada wiedzę, ale mimo to podejmuje zachowania agresywne po to, aby w destrukcyjny sposób zaspokoić sfrustrowane potrzeby. W celu poszerzenia kompetencji psychospołecznych należy stosować ćwiczenia dostosowane do specyficznych potrzeb osoby. Rozszerzane w ten sposób kompetencje tworzą solidną bazę dla konstruktywnego radzenia sobie człowiekowi poprzez mechanizm transferu pozytywnego, polegającego na przenoszeniu określonego rodzaju umiejętności na rozwiązywanie różnych trudności życiowych, które mają podobną strukturę⁹⁵. D. Goleman wymienia następujące umiejętności, dzięki którym powinno następować konstruktywne radzenie sobie człowieka w różnych okolicznościach życiowych⁹⁶: psychologiczne jak: zdolność do automotywności, wytrwałość dążenia do celu, panowanie nad popędami, regulowanie nastroju, niepoddawanie się emocjom upośledzającym racjonalne myślenie, zachowanie optymizmu na przyszłość, zdolności empatyczne. Zdaniem Golemana programy wychowawczo profilaktyczne polegające na kształtowaniu umiejętności emocjonalnych i społecznych, chronią przed niepożądanymi zachowaniami.

Ad i. Technika budowania pozytywnej wizji własnego życia i własnej osoby. Niskie poczucie własnej wartości często prowadzi do zaburzeń w relacjach interpersonalnych – m.in. do zachowań postawy obronnej, podejrzliwości, braku zaufania, co w konsekwencji często prowadzi do aktywizacji zachowań

91 Cz. Cekiera. (2001). *Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych*. Lublin: Wyd. KUL, s. 84.

92 Jampolsky, jw. s. 60-62.

93 J. Hawkins. (1994). *Podręcznik ewaluacji programów profilaktycznych*. Warszawa-Olsztyn: IPiN, PTP, s. 56.

94 H. Sęk. (2007). *Promocja zdrowia i prewencja zaburzeń z perspektywy psychologii*, W: H. Sęk (red.), *Psychologia kliniczna*, t. 1. Warszawa: Wyd. PWN, s. 266.

95 Cz. Czabala. (2006). *Czynniki leczące w psychoterapii*. Warszawa: PWN, s. 288.

96 D. Goleman D. (1997). *Inteligencja emocjonalna*. Poznań: Media Rodzina, s. 74.

agresywnych⁹⁷. Dlatego istotnym elementem oddziaływań w stosunku do sprawców agresji jest podniesienie wartości osoby poprzez docenianie jej postępów, koncentrację na jej mocnych stronach, udzielanie jej informacji zwrotnych mających na celu motywowanie w kierunku zmiany zachowań. Budowanie w osobie przekonania o dużych możliwościach, ukrytych zdolnościach, umiejętności sprostania sytuacjom trudnym stanowi ważną technikę zmiany postępowania agresorów⁹⁸.

4.4. Holistyczne programy działań ukierunkowane na redukcję różnych form agresji

W obszarze holistyczne sposobów oddziaływań, które służą redukowaniu różnych form agresji należy zwrócić uwagę na:

- a. program zmiany różnych wymiarów osobowości
- b. program interwencji kryzysowej
- c. program grup samopomocowych.

Ad a. Program zmiany różnych wymiarów osobowości. W istniejących już formach pomocy korekcyjnej w stosunku do sprawców przemocy zwraca się uwagę na łączne kształtowanie następujących wymiarów funkcjonowania⁹⁹:

- zmianę przekonań – m.in. wyobrażeń na temat przemocy
- opanowanie sposobów radzenia sobie ze stresem
- kształtowanie umiejętności kontroli gniewu
- mobilizowanie do pogłębienia samoświadomości – przede wszystkim w określaniu sytuacji interpersonalnych, które stanowią formę prowokacji do zachowań agresywnych.

Projekt programu „Leczenie z przemocy”, został opracowany w 2000 roku przez Fundację Stefana Batoro oraz zespół terapeutyczny Aresztu Śledczego w Radomiu. W programie tym dla osób skazanych za cięższe przestępstwa agresywne kładzie się nacisk na¹⁰⁰:

1. psychoedukację
2. trening asertywności
3. trening interpersonalny
4. radzenie sobie ze stresem.

Ad. 1. W ramach psychoedukacji zwraca się uwagę na: a) zagadnienia przemocy, b) konsekwencje jej stosowania, c) rozróżnianie emocji, d) stosowane przez agresorów mechanizmy obronne, e) wartości i normy społeczne, f) postawy prospołeczne.

Ad. 2. W treningu asertywności kładziony jest nacisk na zrozumienie różnicy między zachowaniem agresywnym a zachowaniem asertywnym. W pierwszej fazie treningu zwraca się uwagę na asertywne odmawianie oraz asertywne reagowanie na krytykę i atak. Zaś w fazie drugiej uczestnicy ćwiczą przeprowadzanie zmian w monologu wewnętrznym oraz przepracowują zagadnienia odnoszące się do poczucia

97 Gierowski i in., jw. s. 707.

98 G. De Leon. (2003). *Spoleczność terapeutyczna*. Warszawa: KBPN, s. 107.

99 I. Pospiszyl. (1994). *Przemoc w rodzinie*. Warszawa: WSiP, s. 228.

100 K. Linowski. (2003). *Leczenie przemocy w zakładzie karnym. W kręgu teorii i praktyki penitencjarnej*. Ostrowiec Świętokrzyski: Stowarzyszenie na Rzecz Wyższej Szkoły Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim, s. 12-14.

winy i do poczucia krzywdy¹⁰¹.

Ad. 3. Trening interpersonalny służy temu, aby uczestnicy nabyli kompetencji dotyczących¹⁰²: a) empatii i uwrażliwienia na odbiór informacji od innych osób, b) wzmocnienia samooceny, c) rozwiązywania konfliktów, c) kierowania własnym rozwojem.

Ad. 4. W związku z brakiem umiejętności radzenia sobie ze stresem psychologicznym u skazanych, co często dochodzi do nich zachowania agresywnego i stosowania przemocy. Dlatego w programie zwrócono szczególną uwagę na takie czynniki, jak¹⁰³: a) uświadamianie nieefektywności stosowanych przez agresorów sposobów radzenia sobie ze stresem, b) ćwiczenie efektywnych sposobów radzenia sobie ze stresem.

Ad b. Program interwencji kryzysowej. W stosunku do młodzieży opuszczającej ośrodki wychowawcze i/lub zakłady poprawcze powinna mieć zastosowanie interwencja kryzysowa. Na interwencję kryzysową składają się różne formy pomocy psychologicznej, medycznej, socjalnej, prawnej, których celem jest przywrócenie równowagi psychicznej po krytycznym wydarzeniu życiowym – w tym wypadku problemy readaptacyjne¹⁰⁴. Interwencja kryzysowa może przybierać różne formy. Wśród nich można wyróżnić¹⁰⁵:

- ➔ kontakt telefoniczny,
- ➔ bezpośredni kontakt w ambulatoryjnym ośrodku interwencji kryzysowej,
- ➔ bezpośredni kontakt w stacjonarnym ośrodku interwencji kryzysowej,
- ➔ interwencję w miejscu zamieszkania/przebywania.

Ad c. Program grup samopomocowych. Ważną strategią w przeciwdziałaniu przemocy jest kierowanie ich sprawców do grup samopomocy, w których członkowie pomagają sobie nawzajem. Samopomoc jest „źródłem nieprofesjonalnych zasobów zdrowia i dotyczy wszystkich działań nieprofesjonalnych, podejmowanych dla promowania zdrowia, podtrzymywania i przywracania zdrowia w określonej społeczności”¹⁰⁶. Współpraca jednostek połączonych wspólnymi problemami polega głównie na wymianie wiedzy, doświadczeń i udzielaniu wsparcia¹⁰⁷. Do listy zadań grupy samopomocowej w szczególności należy¹⁰⁸:

- ➔ rozwijanie umiejętności konstruktywnego rozwiązywania problemów
- ➔ zwiększanie kompetencji interpersonalnych
- ➔ rozszerzenie zdolności do odczuwania empatii
- ➔ dostarczanie wsparcia
- ➔ okazywanie zrozumienia
- ➔ uczenie się tolerancji
- ➔ kształtowanie elastyczności zachowań.

¹⁰¹ Tamże, s. 12.

¹⁰² Tamże.

¹⁰³ Tamże, s. 13.

¹⁰⁴ W. Badura-Madej. (1996). *Podstawowe pojęcia teorii kryzysu i interwencji kryzysowej*. Warszawa: „Interart”, s. 27.

¹⁰⁵ Tamże, s. 74-75.

¹⁰⁶ E. Syrek. (1999). *Zdrowie w aspekcie pedagogiki społecznej*. Katowice: UŚ, s. 79.

¹⁰⁷ J. Szmagałski. (1996). *Teoria pracy socjalnej a ideologia i polityka społeczna*. Warszawa: Wyd. Akademickie Żak, s. 155-159.

¹⁰⁸ S. Herzberger. (2002). *Przemoc domowa. Perspektywa psychologii społecznej*. Warszawa: PARPA, s. 193-194.

K5.: Zestaw wszystkich potencjalnych instrumentów do użycia w ramach programu i co najmniej jeden konkretny instrument pilotażowy
(*Programs & Instruments*)

5.1. Wprowadzenie do ZIP2 – modelu zintegrowanych innowacyjnych programów w zakresie zapobiegania agresji wśród młodzieży w wieku 15 - 19 lat

5.1.1. Założenia ZIP

Założenie 1.:

Zintegrowane innowacyjne programy (ZIP) powinny stanowić spójną strategię, w ramach której młodzież będzie uczyła się postępowania pełniącego alternatywną funkcję w stosunku do tego, jakie funkcje spełniają ryzykowane zachowania seksualne, zachowania agresywne i/lub uzależnienie od multimediiów. Zatem:

1. Zintegrowane innowacyjne programy – w tym ZIP2 – powinny wzmocnić u młodych osób działanie czynników ochraniających przed ryzykownymi zachowaniami seksualnymi, zachowaniami agresywnymi, nadużywaniem multimediiów.
2. Oddziaływania w ramach projektu ZIP2 powinny służyć redukowaniu destrukcyjnych strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych, które współwystępują z zachowaniami agresywnymi – m.in. strategii antyspołeczno-manipulacyjnych i działań unikowych, a jednocześnie –wzmocnić konstruktywną strategię pokonywania trudności, która polega na preferowaniu wytrwałości i działań przemyślanych.
3. Strategie stosowane w ZIP2 powinny służyć temu, aby młodzież zagrożona wykluczeniem społecznym uczyła się konstruktywnych zachowań, które będą stanowiły alternatywę przejawów agresji instrumentalnej, wrogiej i reaktywnej w zaspokajaniu potrzeb psychicznych – przede wszystkim potrzeb fizjologicznych, potrzeby bezpieczeństwa, potrzeby przynależności, potrzeby szacunku i potrzeby samo aktualizacji. Uczestnictwo w programie powinno służyć temu, aby odbiorcy ZIP2 w jak największym większym stopniu potrafili preferować konstruktywne zachowania w trzech obszarach:
 - ➔ nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych
 - ➔ rozwijania aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych
 - ➔ kształtowania poczucia własnej skuteczności.

Założenie 2.:

Wymienione powyżej zmiany zachowania powinny stanowić efekt kształtowania odpowiedniej dystrybucji zasobów psychospołecznych – przede wszystkim wzmocnienia spirali zysków i hamowania spirali strat w zasobach psychospołecznych. Zatem istotą programu ZIP2 powinno być hamowanie spirali strat w trzech wymiarach:

- ➔ odczuwania strat w poczuciu własnej skuteczności

- odczuwania strat w formalnym (instytucjonalnym) wsparciu społecznym
- odczuwania strat w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym.

Jednocześnie realizacja działań w ZIP2 powinna służyć uruchomieniu spirali zysków w dwóch aspektach:

- odczuwania zysków w poczuciu własnej skuteczności
- odczuwania zysków w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym.

Założenie 3.:

Program ZIP2 powinien składać się z takich strategii oddziaływań, dzięki którym wzmacnianie czynników ochraniających przed przejawianiem agresji będzie się odbywało na bazie posiadanych zasobów wewnętrznych oraz na bazie kapitału, jakim dysponują doradcy indywidualni (na poziomie pracy indywidualnej) oraz liderzy młodzieżowi i dorośli koordynatorzy działań rówieśniczych (w pracy grupowej).

5.1.2. Cele ZIP2

Redukcja zachowań agresywnych powinna nastąpić poprzez wzmocnienie czynników ochraniających młodzież przed przejawami agresji instrumentalnej, agresji wrogiej i/lub agresji reaktywnej (por. wyniki w K2). Przedstawiona powyżej zależność uzasadnia stanowisko, że w działania realizowane w ramach ZIP2 powinny służyć osiągnięciu wymienionych poniżej celów:

Cel 1.: osiągnięcie korzystnej dystrybucji zasobów u odbiorców (agresywnej młodzieży) poprzez uruchomienie pięciu kategorii mechanizmów:

- a. zainicjowanie spirali zysków w poczuciu własnej skuteczności
- b. zainicjowanie spirali zysków w nieformalnym wsparciu społecznym
- c. zahamowanie spirali strat w poczuciu własnej skuteczności
- d. zahamowanie spirali strat w formalnym wsparciu społecznym
- e. zahamowanie spirali strat w nieformalnym wsparciu społecznym.

Cel 2.: zwiększenie częstotliwości stosowania konstruktywnej strategii radzenia sobie z trudnościami: preferowania wytrwałości i działań przemyślanych.

Cel 3.: zmniejszenie częstotliwości stosowania dwóch destrukcyjnych strategii zaradczych w sytuacjach trudnych:

- a. działań antyspołeczno-manipulacyjnych
- b. działań unikowych.

Cel 4.: uczenie/wzmacnianie kompetencji w trzech wymiarach:

- a. nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych
- b. rozwijania aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych
- c. wzmacniania poczucia własnej skuteczności.

Cel 5.: uczenie konstruktywnych zachowań służących zaspokojeniu potrzeb psychicznych w sposób alternatywny do aktów agresji – m.in. takich, jak:

- Budowanie relacji bliskości i zrozumienia z moimi przyjaciółmi

- Dbanie o wygląd
- Osiąganie dobrych wyników w nauce
- Uprawianie sportu
- Wyznaczanie i osiągnięcie ambitnych celów
- Samodzielne zarabianie pieniędzy
- Pogłębianie wiary religijnej
- Przestrzeganie zasad moralnych
- Poszukiwanie prawdziwej miłości
- Realizowanie życiowych pasji i zainteresowań
- Uczenie się praktycznych umiejętności
- Rozwijanie zdolności artystycznych
- Angażowanie się w ważne sprawy społeczne
- Kształtowanie charakteru
- Budowanie relacji bliskości i zrozumienia z członkami mojej rodziny
- Pomoc innym ludziom.

5.1.3. Istota oddziaływań w ZIP2

Osiąganie celów polegających na kształtowaniu czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi będzie bazowała na wykorzystaniu dwóch zjawisk: dialogu motywującego (na poziomie poradnictwa indywidualnego) i modelowania społecznego (na poziomie działań grupowych).

Dialog motywujący to nowatorska metoda pracy z trudnym klientem, polegająca na takim oddziaływaniu ze strony doradcy/coacha, aby wzmocnić w kliencie jego efektywne zaangażowanie w proces zmian zachodzących w jego życiu. Istotą ZIP2 na poziomie indywidualnym będzie zatem wzmocnienie czynników ochraniających przez zachowaniem agresywnym za pomocą wzbudzenia motywacji w kierunku konstruktywnych zmian.

Proces modelowania społecznego polega na tym, że zaobserwowane działanie innych tworzy rodzaj matrycy dla generatywnego zachowania osoby uczącej się, ale jednocześnie przejęte od innych wzory działania wychodzą poza „coś”, co osoba zobaczyła lub usłyszała.

Istotą ZIP2 na poziomie grupowym będzie natomiast obserwowanie, a następnie ćwiczenie przez młodzież zagrożoną wykluczeniem społecznym z powodu agresywności takich elementów funkcjonowania, jak: konstruktywne schematy poznawcze, dojrzałe reakcje emocjonalne, pozytywne strategie radzenia sobie z problemami oraz konstruktywne sposoby zaspokajania potrzeb psychicznych.

Wykorzystywanie w programie ZIP2 mechanizmu modelowania społecznego wymaga tego, aby realizacja działań odbywała się w małych grupach (liczących ok. 10 osób). W grupie powinny znajdować się adolescenty dysponujący zróżnicowanym potencjałem adaptacyjnym – od osób wysoko potencjałowych, poprzez jednostki cechujące się średnim nasileniem zasobów przystosowawczych, do nastolatków w dużym stopniu zagrożonych wykluczeniem społecznym z powodu preferowania zachowań agresywnych.

Aktywność małej grupy powinna znajdować się pod jednoczesną kontrolą dwóch kategorii podmio-

tów: liderów młodzieżowych oraz dorosłego koordynatora. Należy wyraźnie podkreślić, że wykorzystanie strategii rówieśniczej w ZIP2 powinno cechować się dużą efektywnością w zakresie realizacji celów polegających na wzmacnianiu czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi. Za zastosowaniem strategii rówieśniczej w ZIP2 przemawiają następujące argumenty:

- Młodzież najlepiej uczy się nowych zachowań i kompetencji prospołecznych w wyniku modelowania zachowań przez rówieśników i ćwiczenia ról w grupach rówieśniczych.
- Motywacja do angażowania się w konstruktywne działania wzrasta, gdy do tego rodzaju działań zachęcają rówieśnicy.
- Koledzy stanowią bardzo dobre wsparcie w zakresie radzenia sobie z negatywną presją rówieśniczą w wymiarze motywowania do zachowań agresywnych.
- Rówieśnicze strategie oddziaływań z jednej strony są skuteczne, natomiast z drugiej – nie wymagają dużych nakładów ekonomicznych.

5.2. Rodzaje narzędzi wykorzystywanych w zintegrowanym innowacyjnym programie w zakresie zapobiegania agresji wśród młodzieży w wieku 15 - 19 lat

Doprowadzenie do wzmocnienia czynników ochraniających młodzież przed agresją instrumentalną, agresją wrogą i/lub agresją reaktywną powinno nastąpić poprzez stosowanie następujących narzędzi:

1. Diagnozowanie czynników ochraniających przed stosowaniem zachowań agresywnych
2. Prowadzenie poradnictwa indywidualnego ukierunkowanego na wzmacnianie czynników ochraniających przed aktami agresji na bazie wyników uzyskanych w diagnozie – realizacja autorskich programów w ramach ZIP2
3. Prowadzenie działań grupowych ukierunkowanych na wzmacnianie czynników ochraniających przed aktami agresji na bazie wyników uzyskanych w diagnozie – realizacja autorskich programów w ramach ZIP2
4. Ewaluowanie działań w ZIP2
5. Superwizowanie realizacji programu ZIP2.

5.2.1. Diagnozowanie czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi za pomocą znormalizowanej metody (narzędzie 1.)

Kwestionariusz Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej jest metodą do diagnozowania czynników ochraniających młodzież przed wykluczeniem społecznym z powodu preferowania ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych, nadużywania multimediów. Skale zawarte w narzędziu służą do pomiaru takich zmiennych, jak:

- Skala 1. preferowanie w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych
- Skala 2. preferowanie w sytuacjach trudnych strategii unikowych
- Skala 3. preferowanie w sytuacjach trudnych wytrwałości i działań przemyślanych Skala 4. nawiązywanie głębokich kontaktów interpersonalnych
- Skala 5. rozwijanie aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych

- Skala 6. rozwijanie poczucia własnej skuteczności
- Skala 7. odczuwanie strat w poczuciu własnej skuteczności
- Skala 8. odczuwanie strat w formalnym (instytucjonalnym) wsparciu społecznym
- Skala 9. odczuwanie strat w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym
- Skala 10. odczuwanie zysków w poczuciu własnej skuteczności
- Skala 11. odczuwanie zysków w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym.

Charakterystyka *Kwestionariusza Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej* znajduje się w *Komponencie K11. Podręczniku dla użytkowników*, który składa się z następujących części:

1. Sposób wykorzystania narzędzia
2. Teoretyczne podstawy kwestionariusza
3. Twierdzenia konstytuujące metodę
4. Etapy konstrukcji kwestionariusza
5. Sposób obliczania wyników surowych
6. Normy dla młodzieży szkolnej
7. Interpretacja wyników uzyskanych w kwestionariuszu
8. Planowanie indywidualnych ścieżek rozwoju młodzieży przejawiającej ryzykowne zachowania seksualne na bazie specyficznych dla tej grupy czynników ochraniających
9. Planowanie indywidualnych ścieżek rozwoju młodzieży przejawiającej agresję na bazie specyficznych dla tej grupy czynników ochraniających
10. Planowanie indywidualnych ścieżek rozwoju młodzieży uzależnionej od multimediów na bazie specyficznych dla tej grupy czynników ochraniających.

5.2.2. Szkolenia dla użytkowników w zakresie poradnictwa indywidualnego dla odbiorców ZIP2 (narzędzie 2.)

W szkoleniach w ramach ZIP2 powinny uczestniczyć osoby zajmujące się w ramach swojej działalności zawodowej wspieraniem rozwoju młodzieży w różnym stopniu zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu zachowań agresywnych, czyli specjaliści pracujący w obszarze:

- a. profilaktyki uniwersalnej
- b. profilaktyki selektywnej
- c. profilaktyki indykatywnej
- d. terapii
- e. resocjalizacji.

Do grupy użytkowników mogą zatem należeć osoby reprezentujące instytucje zajmujące się oświatą, wychowaniem młodzieży, zdrowiem, wypoczynkiem, pomocą społeczną, ściganiem przestępstw, wymierzaniem sprawiedliwości, czyli osoby reprezentujące takie podmioty, jak:

- szkoły

- ośrodki pomocy rodzinie
- organizacje pozarządowe
- Policja
- Straż Miejska
- Służba Ochrony Kolei
- Służba Kuratorska
- organizacje pozarządowe
- kościoły i związki wyznaniowe.

Szkolenia dla użytkowników – zarówno dla indywidualnych doradców, jak również dla dorosłych koordynatorów programów rówieśniczych – powinny dotyczyć wyjaśniania mechanizmów chroniących przed zachowaniami agresywnymi, w tym przede wszystkim:

1. wyjaśnienia mechanizmów związanych z procesem radzenia sobie w sytuacjach trudnych
2. wskazania na kompetencje o charakterze przystosowawczym i rozwojowym
3. zatrzymywania spirali strat w zasobach psychospołecznych
4. generowania spirali zysków w zasobach psychospołecznych.

Użytkownicy się poradnictwem indywidualnym powinni zaznajomić się z technikami treningu motywującego. W sposób warsztatowy powinna być przećwiczona technika, która została zaprezentowana na poniższym schemacie:

Spytaj

o zachowania świadczące o występowaniu czynnika ochraniającego przed agresją

Dowartościuj

zachowania świadczące o występowaniu czynnika ochraniającego przed agresją

Spytaj

o możliwości zmiany zachowania agresywnego na rzecz zachowania konstruktywnego na bazie dowartościowanego czynnika ochraniającego

Użytkownicy pełniący rolę dorosłych koordynatorów w rówieśniczych programach grupowych w zakresie przeciwdziałania agresji powinni natomiast uczestniczyć w następujących rodzajach szkoleń:

1. Wyjaśnienie istoty działań profilaktycznych
2. Przedstawienie zalet i ograniczeń profilaktyki rówieśniczej
3. Wskazanie na istotę działań interwencyjnych
4. Prezentacja zadań dla dorosłych koordynatorów w profilaktyce rówieśniczej
5. Uczenie kompetencji i ćwiczenie ról dorosłych koordynatorów programów z zakresu profilaktyki

rówieśniczej

6. Prezentacja zadań dla liderów młodzieżowych w profilaktyce rówieśniczej.

5.2.3. Szkolenia dla liderów młodzieżowych realizujących program ZIP2 na poziomie działań grupowych (narzędzie 3.)

Nabór osób do pełnienia roli liderów młodzieżowych powinien uwzględniać kilka kryteriów – przede wszystkim posiadanie:

- dużych zasobów ochraniających przed wykluczeniem społecznym – m.in. sukcesy szkolne, brak konfliktu z prawem karnym, niska częstotliwość używania substancji psychoaktywnych, sukcesów indywidualnych (np. sportowych)
- określonych cech osobowościowych – np. sumiennosci, otwartości na doświadczenie,
- wysokich kompetencji społecznych – m.in. zdolności do nawiązywania i podtrzymywania relacji, empatii.

Uzasadnienie angażowania liderów młodzieżowych wynika z prawidłowości polegającej na tym, że stosowanie strategii rówieśniczej gwarantuje wysoką skuteczność w kształtowaniu zachowań młodych osób. Tego typu strategia jest efektywniejsza niż oddziaływanie ze strony dorosłych. Zaproponowana strategia wynika z prawidłowości rozwojowej, polegającej na tym, że w okresie dorastania i wczesnej dorosłości zbiorowość koleżeńska stanowi system społeczny, który najsilniej wpływa na kształtowanie zachowań jednostki.

Stosowanie strategii rówieśniczej w programie ZIP2 będzie skuteczne, jeżeli młode osoby zostaną odpowiednio przygotowane do pełnienia roli rówieśniczych liderów. Takie osoby powinny przejść treningi w obszarze zapobiegania agresji instrumentalnej, agresji wrogiej i agresji reaktywnej.

Dlatego opisywane narzędzie – szkolenia dla liderów młodzieżowych – powinno obejmować takie zagadnienia, jak:

1. Przedstawienie istoty rówieśniczych działań profilaktycznych
2. Prezentacja zadań liderów młodzieżowych w profilaktyce rówieśniczej
3. Uczenie kompetencji potrzebnych do pełnienia roli lidera młodzieżowego
4. Uczenie umiejętności w obszarze rówieśniczych form wzmacniania czynników ochraniających młodzież przed aktami agresji.

Jako uzasadnienie działań polegających na angażowaniu liderów młodzieżowych w realizację projektu ZIP2 na poziomie grupowym posłużą przykłady dobrych praktyk z krajów Unii Europejskiej wskazujące na znaczenie liderów młodzieżowych w oddziaływaniach¹⁰⁹:

- **Projekt niemiecki:** „Najpierw zapobiegamy”. Działania ukierunkowane na rówieśnicze uczenie odpowiedzialności uczniów za sposób funkcjonowania środowiska lokalnego, w tym również środowiska szkolnego i szkolnej polityki antyprzemocowej.
- **Projekt szwedzki:** „Model Farsta”. Model ten jest oparty na ustrukturyzowanym dialogu z agresywnym uczniem. Działania są podejmowane natychmiast w przypadku stwierdzenia aktu przemocy. Szkolna grupa do spraw przemocy (uczniowie i nauczyciele, może być obecny psycholog lub

109 M. Górowska-Fells, J. Kuźmicka, E. Kolasieńska, A. Smoczyńska (2007). „Przemoc i agresja w szkołach w Europie – sposoby przeciwdziałania”. Warszawa: Polskie Biuro Eurydice.

pedagog szkolny) podejmuje delikatne rozmowy z ofiarą, bada przebieg zdarzenia. Po ustaleniu sprawcy (listy sprawców) jest on wzywany na rozmowy indywidualne (5-15 minut) i informowany, że jego zachowanie zostało odnotowane. Rozmowy ze sprawcą/sprawcami są kontynuowane w celu ustalenia, jak sprawca może pomóc swojej ofierze. Szkolna grupa do spraw przemocy spotyka się regularnie i wymienia doświadczenia z podobnymi grupami w innych szkołach.

- **Projekt angielski:** „Peer Support Schemes”. Jest to system wsparcia rówieśniczego, który ma za zadanie przeciwdziałać przemocy i agresji w szkołach oraz prowadzić do stworzenia w szkołach atmosfery, w której uczniowie będą się dobrze czuli. Działa w oparciu o zasadę „uczeń pomaga uczniowi”. W ramach systemu uczniowie uczą się pomagać innym oraz nabywają umiejętności samodzielnego radzenia sobie z problemami. Techniki stosowane w projekcie: praca w grupach, dyskusje w kole, koła przyjaciół, zaprzyjaźnianie się, straż szkolna (inicjatywa uczniów z Walii podjęta we współpracy z Policją), nauka rozwiązywania konfliktów i mediacji oraz aktywne słuchanie. Dorosli pełnią jedynie funkcje doradców i obserwatorów, bez narzucania konkretnych rozwiązań.
- **Projekt austriacki:** „Mediacje wśród rówieśników”. Jego istota polega na tym, że uczniowie zainteresowani projektem uczestniczą w specjalnych szkoleniach, gdzie uczą się, jak prowadzić mediacje w sytuacjach konfliktu między ich kolegami. Oprócz seminariów praktyczno-teoretycznych, uczniowie uczestniczą też w miesięcznych spotkaniach, gdzie dzielą się swoimi doświadczeniami z prowadzenia mediacji. Przeszkoleni uczniowie interweniują w sytuacji konfliktu w szkole. Ich głównym zadaniem jest stworzenie warunków umożliwiających konstruktywną komunikację między stronami konfliktu.
- **Projekt francuski:** „Vers le pacifique” (w kierunku spokoju). Program zakłada aktywne uczestnictwo uczniów w poszukiwaniu nowych (innowacyjnych) propozycji rozstrzygnięć konfliktów w środowisku szkolnym oraz przygotowanie w tym celu całej społeczności szkolnej (łącznie z rodzicami).

Zajęcia dla liderów młodzieżowych powinny być prowadzone metodami interaktywnymi i aktywizującymi, rozumianymi jako metody umożliwiające uczenie się w oparciu o doświadczenie i pozwalające uczestnikom na ćwiczenie swoich umiejętności. Podczas prowadzonych zajęć, oprócz prezentacji kluczowych zagadnień merytorycznych (wiedzy) z określonego zakresu tematycznego, powinny być realizowane części praktyczne, umożliwiające nabywanie doświadczenia poprzez ćwiczenia praktyczne oraz rozwiązywanie problemów.

5.2.4. Warsztaty integracyjne dla użytkowników i liderów młodzieżowych realizujących wspólne działania w ramach ZIP2 (narzędzie 4.)

Stosowanie strategii rówieśniczej na poziomie działań grupowych w ZIP2 będzie skuteczne, jeżeli zostaną spełnione kolejne warunki:

- Programem będzie kierowała kompetentna osoba dorosła, która rozumie rolę rówieśniczych liderów, posiada wiedzę z zakresu dojrzwania i wczesnej dorosłości oraz odznacza się umiejętnością stosowania różnorodnych strategii profilaktycznych (np. psycholog, pedagog, nauczyciel).
- Dorosły koordynator programu powinien posiadać odpowiednie predyspozycje osobowościowe i kompetencje zawodowe – m.in.:
 - ♦ zdolności empatyczne,
 - ♦ pozytywne nastawienie do młodzieży,

- ♦ kompetencje w zakresie dostarczania wsparcia informacyjnego, emocjonalnego i instrumentalnego,
- Dorosły koordynator programu powinien monitorować przebieg działań w ramach realizowanego programu.
- Dorosły koordynator programu powinien dostarczać wielowymiarowego wsparcia liderom młodzieżowym, którzy realizują program.
- Dorosły koordynator programu powinien stanowić rodzaj „mediatora” między młodzieżą działającą w ramach ZIP2, szkołą, rodzicami i lokalną społecznością.

Realizacji wymienionych powyżej warunków powinno służyć ukonstytuowanie zespołów składających się z 1 użytkownika (pełniącego rolę koordynatora działań) i kilku liderów młodzieżowych (2 lub 3), którzy będą kierowali grupą rówieśniczą na potrzeby realizacji celów w ZIP2.

Ukonstytuowane w ten sposób zespoły na początku swoich działań powinny uczestniczyć w szkoleniach profesjonalno-rówieśniczych. Zakres szkolenia powinien obejmować:

1. Wyznaczanie zadań i ćwiczenie ról dorosłych koordynatorów w rówieśniczych programach grupowych
2. Wyznaczanie zadań i ćwiczenie ról liderów młodzieżowych w rówieśniczych programach grupowych
3. Wyznaczenie sposobów komunikacji między liderami młodzieżowymi a dorosłymi koordynatorami w trakcie realizacji rówieśniczych programów grupowych.

5.2.5. Warsztaty zadaniowe dla użytkowników i liderów młodzieżowych: konstruowanie autorskich programów w zakresie przeciwdziałania agresji na poziomie działań grupowych (narzędzie 5.)

Zintegrowane zespoły profesjonalno-rówieśnicze powinny uczestniczyć w następnym rodzaju warsztatów, mających na celu opracowywanie autorskich programów ukierunkowanych na redukcję zachowań agresywnych w populacji młodzieży na bazie wyników diagnozy przeprowadzonej przez dorosłego koordynatora programu za pomocą *Kwestionariusza Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej* (narzędzia K11).

Skonstruowane programy oddziaływać w ramach ZIP2 powinny cechować się adekwatnością w stosunku wzmacniania czynników ochraniających młodzież przed wykluczeniem społecznym. Strategia opracowywania działań w stosunku do każdej grupy odbiorców powinna bazować na modelu NIDA, który jest konstytuowany przez następujące po sobie elementy:

1. Ocena potrzeb odbiorców w zakresie programu zapobiegającego agresji (na bazie diagnozy przeprowadzonej za pomocą *Kwestionariusza Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej*)

↓
2. Formułowanie twierdzeń problemowych dotyczących programu

↓
3. Określenie celów programu w kontekście wyselekcjonowanych zasobów

↓

4. Przełożenie celów na zadania
↓
5. Szczegółowe opracowanie planu dotyczącego realizacji każdego zadania
↓
6. Wyszczególnienie i opracowanie zapotrzebowania na zasoby konieczne do realizacji programu
↓
7. Określenie pomocy (ludzkiej, finansowej, technicznej) niezbędnej spoza lokalnej społeczności
↓
8. Określenie kryteriów i strategii oceny strategii zapobiegających zachowaniom agresywnym
↓
9. Określenie potencjalnych ograniczeń i trudności, jakie mogą się pojawić w trakcie realizacji programu
↓
10. Określenie finalnego programu działania w obszarze przeciwdziałania agresji.

W trakcie szkoleń dla zespołów specjalistyczno-rówieśniczych w szczególny sposób powinny być wykorzystane metody twórczego myślenia; ułatwiające kreowanie nowych rozwiązań i wypracowywanie nowego spojrzenia na problemy związane z zapobieganiem wykluczenia społecznego młodzieży. Przykłady autorskich programów grupowych, które zostały opracowane na potrzeby ZIP2 zostaną przedstawione w dalszej części opracowania.

5.2.6. Przykłady autorskich programów profilaktycznych służących zapobieganiu agresji na poziomie działań grupowych w stosunku do odbiorców ZIP2

Przykład pierwszy autorskiego programu w zakresie działań grupowych służących wzmocnieniu czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi:

Autor: Paulina Wierkowicz-Zawistowska

1. **Formułowanie twierdzeń problemowych dotyczących programu na bazie wyników uzyskanych przez odbiorców ZIP2 (N=10) w diagnozie przeprowadzonej za pomocą Kwestionariusza Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej**

Problem 1: Typowość u odbiorców programu preferowania w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych

Problem 2: Typowość preferowania w sytuacjach trudnych zachowań unikowych

Problem 3: Umiejętność nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych na poziomie średnim

Problem 4: Częste odczuwanie strat poczuciu własnej skuteczności

Problem 5: Typowość dotycząca silnego odczuwania strat w poczuciu wsparcia formalnego i nieformalnego.

2. Określenie celów programu w kontekście wyselekcjonowanych zasobów

Cel I: Obniżenie preferowania w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych

Cel II: Zmniejszenie preferencji w sytuacjach trudnych zachowań unikowych

Cel III: Pogłębienie umiejętności nawiązywania kontaktów interpersonalnych

Cel IV: Potrzeba obniżenia strat w odczuwaniu poczucia własnej skuteczności

Cel V: Wzbogacenie umiejętności korzystania z formalnego i nieformalnego wsparcia.

3. Przełożenie celów na zadania

Realizacja celu I:

Zadanie 1. – Trening zmniejszania zachowań manipulacyjnych w postaci dyskusji na temat empatii i wrażliwości na potrzeby drugiego człowieka.

Realizacja celu II:

Zadanie 2. – Stymulacja za pomocą rzeźby – młodzież ma stworzyć rzeźbę po to, aby zobrazować postawę heroiczną. Po zakończeniu ćwiczenia dyskusja na temat zastępowania strategii unikowych w sytuacjach trudnych.

Realizacja celu III:

Zadanie 3. – Trening za pomocą dramy. Teatr dramowy otwiera młodzież na innych ludzi.

Realizacja celu IV:

Zadania 4. – Stymulacja pantomimiczna. Młodzież w pantomimie ma pokazać, w jakich sytuacjach czuje się bezradna.

Realizacja celu V:

Zadanie 5. – Warsztat budowania zaufania. Np. Jeden z uczestników zamyka oczy i daje się prowadzić partnerowi. Po zakończeniu warsztatu dyskusja na temat doświadczania wsparcia ze strony innych ludzi.

4. Szczegółowe opracowanie planu dotyczącego realizacji każdego zadania

Plan realizacji zadania 1:

Liczba odbiorców: 10 odbiorców (młodzież zagrożona zachowaniami agresywnymi)

Realizatorzy: autorka programu

Miejsce realizacji: sala szkolna

Czas realizacji: 120 minut

Forma realizacji: trening, dyskusja.

Plan realizacji zadania 2:

Liczba odbiorców: 10 odbiorców (młodzież zagrożona zachowaniami agresywnymi)

Realizatorzy: autorka programu

Miejsce realizacji: sala szkolna

Czas realizacji: 120 minut

Forma realizacji: zajęcia z zakresu arteterapii, dyskusja.

Plan realizacji zadania 3:

Liczba odbiorców: 10 odbiorców (młodzież zagrożona zachowaniami agresywnymi)

Realizatorzy: autorka programu

Czas realizacji: 120 minut

Miejsce realizacji: sala szkolna

Forma realizacji: trening, dyskusja.

Plan realizacji zadania 4:

Liczba odbiorców: 10 odbiorców (młodzież zagrożona zachowaniami agresywnymi)

Realizatorzy: autorka programu

Czas realizacji: 120 minut

Miejsce realizacji: sala szkolna

Forma realizacji: pantomima, dyskusja.

Plan realizacji zadania 5:

Liczba odbiorców: 10 odbiorców (młodzież zagrożona zachowaniami agresywnymi)

Realizatorzy: autorka programu

Czas realizacji: 120 minut

Miejsce realizacji: sala szkolna

Forma realizacji: warsztat.

5. Wyszczególnienie i opracowanie zapotrzebowania na zasoby konieczne do realizacji programu

Zapotrzebowanie na zasoby ludzkie: trener arteterapii

Zapotrzebowanie na zasoby lokalowe: sala wyposażona w krzesła

Zapotrzebowanie na zasoby techniczne: komputer przenośny, rzutnik

Zapotrzebowanie na zasoby materiałowe: długopisy, flamastry, bloki techniczne

Zapotrzebowanie na zasoby finansowe: pieniądze na zakup materiałów.

6. Określenie pomocy (ludzkiej, finansowej, technicznej) niezbędnej spoza lokalnej społeczności

Zapotrzebowanie na zasoby ludzkie: rodzice

Zapotrzebowanie na zasoby lokalowe: brak

Zapotrzebowanie na zasoby techniczne: brak

Zapotrzebowanie na zasoby materiałowe: długopisy, flamastry, bloki techniczne

Zapotrzebowanie na zasoby finansowe: pieniądze na zakup materiałów.

7. Określenie kryteriów i strategii oceny strategii zapobiegających zachowaniom agresywnym

Wyniki uzyskane przez odbiorców programu w badaniu ewaluacyjnym (po zakończeniu jego realizacji) w *Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej*.

8. Określenie potencjalnych ograniczeń i trudności, jakie mogą się pojawić w trakcie realizacji programu

Trudność 1.: początkowa niechęć młodzieży do uczestnictwa w zajęciach

Trudność 2.: początkowe problemy z komunikacją interpersonalną w ramach grupy.

9. Określenie finalnego programu działania w obszarze przeciwdziałania agresji

Harmonogram działań: jeden tydzień - po 2 godziny na realizację każdego zadania po zakończeniu zajęć lekcyjnych.

Przykład drugi autorskiego programu w zakresie działań grupowych służących wzmocnieniu czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi:

Autorzy: Agnieszka Czerkawska, Grzegorz Marcinkowski

1. Formułowanie twierdzeń problemowych dotyczących programu na bazie wyników uzyskanych przez odbiorców ZIP2 (N=10) w diagnozie przeprowadzonej za pomocą *Kwestionariusza Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej*

Problem 1:

Wysoki poziom odczuwania strat w zasobach – we wszystkich diagnozowanych obszarach (w poczuciu własnej skuteczności, w odczuwaniu formalnego wsparcia społecznego, w odczuwaniu nieformalnego wsparcia społecznego)

Problem 2:

Konsekwentne stosowanie strategii antyspołeczno-manipulacyjnych i strategii unikowych w sytuacjach trudnych.

2. Określenie celów programu w kontekście wyselekcjonowanych zasobów

Cel I: Zmniejszenie odczuwania strat w zasobach: w poczuciu własnej skuteczności oraz w formalnym i nieformalnym wsparciu społecznym

Cel II: Obniżenie preferowania w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych i strategii unikowych.

3. Przełożenie celów na zadania

Realizacja celu I:

Zadanie 1.:

Przeprowadzenie warsztatów dla odbiorców ZIP2 z zakresu wzmocnienia własnej skuteczności

Zadanie 2.:

Przeprowadzenie warsztatów dla odbiorców ZIP2 z zakresu odczuwania wsparcia społecznego

Zadanie 3.:

Przeprowadzenie warsztatów dla grona pedagogicznego – w szczególności dla wychowawców – z zakresu zatrzymywania spirali strat w zasobach u młodzieży

Zadanie 4.:

Przeprowadzenie warsztatów dla rodziców z zakresu zatrzymywania spirali strat w zasobach u młodzieży

Zadanie 5.:

Wzmocnienie różnych typów wsparcia dla wychowanków ze strony nauczycieli i wychowawców.

Realizacja celu II:

Zadanie 6.:

Przeprowadzenie warsztatów dla odbiorców ZIP2 z zakresu sposobów konstruktywnego radzenia sobie w sytuacjach trudnych

Zadanie 7.:

Przeprowadzenie warsztatów dla grona pedagogicznego (w szczególności wychowawców) z zakresu obniżania u młodzieży stosowania strategii antyspołeczno-manipulacyjnych i unikowych w sytuacjach trudnych

Zadania 8.:

Przeprowadzenie cyklu spotkań młodzieży z psychologiem szkolnym

Zadanie 9.:

Wzmocnienie współpracy z rodzicami.

4. Szczegółowe opracowanie planu dotyczącego realizacji każdego zadania

Plan realizacji zadania 1:

Liczba odbiorców: 10 odbiorców (młodzież zagrożona zachowaniami agresywnymi)

Realizatorzy: realizatorzy programu przy wsparciu psychologa szkolnego

Miejsce realizacji: szkoły Fundacji ADYS

Czas realizacji: 3 godziny

Forma realizacji: warsztat.

Plan realizacji zadania 2:

Liczba odbiorców: 10 odbiorców (młodzież zagrożona zachowaniami agresywnymi)

Realizatorzy: realizatorzy programu przy wsparciu psychologa szkolnego

Miejsce realizacji: szkoły Fundacji ADYS

Czas realizacji: 3 godziny

Forma realizacji: warsztat.

Plan realizacji zadania 3:

Liczba odbiorców: 15 osób (grono pedagogiczne)

Realizatorzy: realizatorzy programu przy wsparciu psychologa szkolnego

Miejsce realizacji: szkoły Fundacji ADYS

Czas realizacji: 3 godziny

Forma realizacji: warsztat.

Plan realizacji zadania 4:

Liczba odbiorców: 10 osób (rodzice młodzieży uczestniczącej w programie ZIP2)

Realizatorzy: realizatorzy programu przy wsparciu psychologa szkolnego

Miejsce realizacji: szkoły Fundacji ADYS

Czas realizacji: 3 godziny

Forma realizacji: warsztat.

Plan realizacji zadania 5:

Liczba odbiorców: 10 odbiorców (młodzież zagrożona zachowaniami agresywnymi)

Realizatorzy: psycholog, pedagog, wychowawca klasowy, pozostali nauczyciele, autorzy programu

Miejsce realizacji: szkoły Fundacji ADYS

Czas realizacji: okres 2 miesięcy (w ciągły sposób)

Forma realizacji: rozmowy, obserwacje.

Plan realizacji zadania 6:

Liczba odbiorców: 10 odbiorców (młodzież zagrożona zachowaniami agresywnymi)

Realizatorzy: realizatorzy programu przy wsparciu psychologa szkolnego

Miejsce realizacji: szkoły Fundacji ADYS

Czas realizacji: 3 godziny

Forma realizacji: warsztat.

Plan realizacji zadania 7:

Liczba odbiorców: 15 osób (grono pedagogiczne)

Realizatorzy: realizatorzy programu przy wsparciu psychologa szkolnego

Miejsce realizacji: szkoły Fundacji ADYS

Czas realizacji: 3 godziny

Forma realizacji: warsztat.

Plan realizacji zadania 8:

Liczba odbiorców: 10 odbiorców (młodzież zagrożona zachowaniami agresywnymi)

Realizatorzy: psycholog szkolny

Miejsce realizacji: szkoły Fundacji ADYS

Czas realizacji: 2 miesiące

Forma realizacji: spotkania z grupą (rozmowy ukierunkowane).

Plan realizacji zadania 9:

Liczba odbiorców: 10 rodziców osób uczestniczących w programie ZIP2

Realizatorzy: psycholog, pedagog, wychowawcy

Miejsce realizacji: szkoły Fundacji ADYS

Forma realizacji: spotkania indywidualne, kontakt telefoniczny, e-mailowy.

5. Wyszczególnienie i opracowanie zapotrzebowania na zasoby konieczne do realizacji programu

Zapotrzebowanie na zasoby ludzkie: grono pedagogiczne szkół Fundacji ADYS, autorzy programu

Zapotrzebowanie na zasoby lokalowe: pomieszczenia do rozmów indywidualnych, przeprowadzenia warsztatów i spotkań

Zapotrzebowanie na zasoby techniczne: tablica, flipchart, komputer, telefon, drukarka, kserokopiarka

Zapotrzebowanie na zasoby materiałowe: papier, kredki, długopisy, flamastry

Zapotrzebowanie na zasoby finansowe: środki finansowe na pokrycie dodatkowych kosztów osobowych, lokalowych oraz kosztów zasobów technicznych i materiałowych.

6. Określenie pomocy (ludzkiej, finansowej, technicznej) niezbędnej spoza lokalnej społeczności

Zapotrzebowanie na zasoby ludzkie: zatrudnienie konsultanta/specjalisty z zakresu obszaru obejmującego realizację programu

Zapotrzebowanie na zasoby lokalowe: wynajęcie niezbędnych pomieszczeń

Zapotrzebowanie na zasoby techniczne: brak

Zapotrzebowanie na zasoby materiałowe: brak

Zapotrzebowanie na zasoby finansowe: zewnętrzne środki finansowe na realizację programu.

7. Określenie kryteriów i strategii oceny strategii zapobiegających zachowaniom agresywnym

Wyniki uzyskane przez odbiorców programu w badaniu ewaluacyjnym (po zakończeniu jego realizacji) w *Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej*.

8. Określenie potencjalnych ograniczeń i trudności, jakie mogą się pojawić w trakcie realizacji programu

Trudności przy realizacji celu I.: nieobecność poszczególnych odbiorców programu, niechęć uczestników do czynnego udziału w programie.

Trudność 2.: nieobecność poszczególnych odbiorców programu, niechęć uczestników do czynnego udziału w programie.

9. Określenie finalnego programu działania w obszarze przeciwdziałania agresji

Harmonogram działań:

Cel I:

- ➔ Zadanie 1. – 3 godziny
- ➔ Zadanie 2. – 3 godziny
- ➔ Zadanie 3. – 3 godziny
- ➔ Zadanie 4. – 3 godziny
- ➔ Zadanie 5. – 2 miesiące

Cel I:

- Zadanie 6. – 3 godziny
- Zadanie 7. – 3 godziny
- Zadanie 8. – 2 miesiące
- Zadanie 9. – 2 miesiące.

Przykład trzeci autorskiego programu w zakresie działań grupowych służących wzmocnieniu czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi:

Autor: Robert Lisewski

- 1. Formułowanie twierdzeń problemowych dotyczących programu na bazie wyników uzyskanych przez odbiorców ZIP2 (N=10) w diagnozie przeprowadzonej za pomocą Kwestionariusza Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej**

Problem 1: Typowość preferowania w grupie odbiorców ZIP2 w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych

Problem 2: Typowość wśród odbiorców programu w zakresie odczuwania wysokich strat w formalnym i nieformalnym wsparciu społecznym.

- 2. Określenie celów programu w kontekście wyselekcjonowanych zasobów**

Cel I: Rozwijanie konstruktywnych sposobów radzenia sobie z problemami

Cel II: Rozwijanie poczucia własnej skuteczności

Cel III: Budowanie zaufania do innych ludzi po to, aby wzmocnić doświadczanie formalnego i nieformalnego wsparcia społecznego.

- 3. Przełożenie celów na zadania**

Realizacja celu I:

Zadanie 1. – Warsztat „Poznanie emocji”

Zadanie 2. – Warsztat „Zarządzanie silnymi emocjami”

Zadanie 3. – Warsztat „Zarządzanie konfliktem”

Realizacja celu II:

Zadanie 4. – Warsztat „Podejmowanie decyzji”

Realizacja celu III:

Zadanie 5. – Warsztat „Budowanie relacji opartych na zaufaniu”

Zadanie 6. – Warsztat „Zaufanie do siebie i innych”.

- 4. Szczegółowe opracowanie planu dotyczącego realizacji każdego zadania**

Plan realizacji zadania 1-5:

Liczba odbiorców: 10 odbiorców (młodzież zagrożona zachowaniami agresywnymi)

Realizatorzy: trener w zakresie komunikacji interpersonalnej

Miejsce realizacji: świetlica socjoterapeutyczna

Czas realizacji: 120 minut

Forma realizacji: warsztat grupowy.

- 5. Wyszczególnienie i opracowanie zapotrzebowania na zasoby konieczne do realizacji programu**

Zapotrzebowanie na zasoby ludzkie: trener komunikacji interpersonalnej

Zapotrzebowanie na zasoby lokalowe: sala wyposażona w krzesła

Zapotrzebowanie na zasoby techniczne: -

Zapotrzebowanie na zasoby materiałowe: długopisy, flamastry, bloki techniczne

Zapotrzebowanie na zasoby finansowe: pieniądze na zakup materiałów.

- 6. Określenie pomocy (ludzkiej, finansowej, technicznej) niezbędnej spoza lokalnej społeczności**

Zapotrzebowanie na zasoby ludzkie: -

Zapotrzebowanie na zasoby lokalowe: -

Zapotrzebowanie na zasoby techniczne: -

Zapotrzebowanie na zasoby materiałowe: -

Zapotrzebowanie na zasoby finansowe: -.

- 7. Określenie kryteriów i strategii oceny strategii zapobiegających zachowaniom agresywnym**

Wyniki uzyskane przez odbiorców programu w badaniu ewaluacyjnym (po zakończeniu jego realizacji) w Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej.

- 8. Określenie potencjalnych ograniczeń i trudności, jakie mogą się pojawić w trakcie realizacji programu**

Trudność.: niechęć młodzieży do uczestnictwa w zajęciach.

- 9. Określenie finalnego programu działania w obszarze przeciwdziałania agresji**

Harmonogram działań: 10 godzin warsztatu rozłożone w ciągu jednego tygodnia.

5.2.7. Superwizja dla użytkowników w zakresie tworzenia diagnozy czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi (narzędzie 6.)

Narzędzie tego rodzaju polega na grupowym lub indywidualnym kontakcie użytkowników ze specjalistą w zakresie diagnozowania czynników ochraniających młodzież przed agresją instrumentalną, agresją wrogą i/lub agresją reaktywną. W trakcie superwizji użytkownicy wraz z superwizorem mogą rozpatrywać kwestie dotyczące:

- sposobu obliczania wyników surowych w metodzie diagnozującej zasoby ochraniające młodzież przed zachowaniami agresywnymi
- sposobu obliczania wyników przeliczonych w metodzie diagnozującej zasoby ochraniające młodzież przed zachowaniami agresywnymi
- interpretacji uzyskanych wyników badań.

5.2.8. Superwizja dla użytkowników w zakresie realizacji poradnictwa indywidualnego w stosunku do odbiorców programu ZIP2 (narzędzie 7.)

W ramach superwizji dla użytkowników zajmujących się poradnictwem indywidualnym dla odbiorców ZIP2 powinny być analizowane kolejne sesje, w których doradcy indywidualni stosują technikę dialogu motywującego składającej się z trzech sekwencji:

1. spytaj o czynnik ochraniający przed agresją
2. dowartoścuj czynnik ochraniający
3. spytaj o możliwości zmiany zachowania agresywnego na rzecz zachowania konstruktywnego na bazie dowartościowanego czynnika ochraniającego.

Przedstawiona technika powinna być superwizjonowana u użytkowników po to, aby jej stosowanie w stosunku do odbiorców ZIP2 doprowadziło do:

- obniżenia nasilenia destrukcyjnych sposobów radzenia sobie z problemami (głównie strategii antyspołeczno-manipulacyjnych i unikowych)
- podwyższenia poziomu konstruktywnego pokonywania trudności za pomocą wytrwałości i działań przemyślanych sytuacjach problemowych
- zwiększenia kompetencji w wymiarze nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych, rozwijania aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych oraz zwiększania poczucia własnej skuteczności
- zredukowania poziomu odczuwanych strat w poczuciu własnej skuteczności, doświadczaniu formalnego wsparcia społecznego, spostrzegania nieformalnego wsparcia społecznego
- zwiększenia spostrzeganych zysków w poczuciu własnej skuteczności oraz w odczuwaniu zysków w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym.

5.2.9. Superwizja dla użytkowników w zakresie koordynowania autorskich programów zapobiegania agresji w populacji młodzieży (narzędzie 8.)

Analizowany typ superwizji polega na grupowym lub indywidualnym kontakcie użytkowników ze specjalistą w zakresie realizacji rówieśniczych programów profilaktycznych. W trakcie spotkań użytkownicy wraz z superwizorem powinni skupiać się na takich zagadnieniach, jak:

- sposób monitorowania realizacji programu
- formy wspierania liderów młodzieżowych
- formy wspierania odbiorców programu
- proces zmian u uczestników w trakcie uczestnictwa w programie
- sposób komunikowania z liderami młodzieżowymi
- sposób komunikowania z odbiorcami programu
- zakres kontroli liderów młodzieżowych
- zakres kontroli odbiorców programu
- zakres wspólnych działań z liderami młodzieżowymi
- zakres wspólnych działań odbiorcami programu.

5.2.10. Superwizja dla liderów rówieśniczych w zakresie realizacji programów zapobiegania agresji w populacji młodzieży (narzędzie 9.)

Superwizowanie działań liderów młodzieżowych powinno koncentrować się głównie na realizacji komponentów konstytuujących autorskie programy profilaktyczne – m.in. powinno ono dotyczyć takich obszarów, jak:

- Sukcesy i problemy w obszarze określenia celów realizowanego programu
- Sukcesy i problemy w obszarze przekładania celów na zadania
- Sukcesy i problemy w obszarze szczegółowego opracowania planu realizacji każdego zadania
- Sukcesy i problemy w obszarze zapotrzebowania na zasoby konieczne do realizacji programu
- Sukcesy i problemy w obszarze określenia pomocy (ludzkiej, finansowej, technicznej) niezbędnej spoza lokalnej społeczności.

5.2.11. Ewaluacja działań w programach autorskich ZIP2 za pomocą znormalizowanej metody (narzędzie 10.)

Do badań ewaluacyjnych powinien zostać wykorzystany *Kwestionariusz Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej*, który został szczegółowo opisany w części K8 oraz w *Komponencie K11. Podręczniku dla użytkowników*.

Za pomocą tego narzędzia wykonano badanie diagnostyczne w obszarze nasilenia 11 czynników ochraniających młodzież przed przejawianiem agresji. Badanie diagnostyczne miało charakter pretestu, czyli było przeprowadzone w stosunku do wszystkich odbiorców programu ZIP2 przed rozpoczęciem działań w autorskich programach profilaktycznych.

Powtórne badania (ewaluacyjne) za pomocą *Kwestionariusza Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej* wykonano w stosunku do odbiorców ZIP2 po zakończeniu realizacji autorskich programów profilaktycznych. Badanie to miało charakter posttestu.

Badania ewaluacyjne przeprowadzono po to, aby sprawdzić, jakie zachodzą różnice w poziomie czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi między pretestem (wynikami badań diagnostycznych) a posttestem (wynikami badań ewaluacyjnych). Zachodzące różnice świadczą o istot-

nym znaczeniu autorskiego programu w zakresie wzmocnienia czynników chroniących przed agresją u odbiorców ZIP2.

Skuteczność zrealizowanego autorskiego programu w stosunku do odbiorców ZIP2 zaistnieje wtedy, gdy wyniki badania ewaluacyjnego (w postępie) w stosunku do wyników badania diagnostycznego (w preteście) będą wskazywały na istotne statystycznie różnice w takich wymiarach, jak:

- ➔ wzrost spirali zysków w poczuciu własnej skuteczności
- ➔ zwiększenie spirali zysków w odczuwaniu nieformalnego wsparcia społecznego
- ➔ zahamowanie spirali strat w poczuciu własnej skuteczności
- ➔ zmniejszenie spirali strat w doświadczaniu formalnego wsparcia społecznego
- ➔ zredukowanie spirali strat w odczuwaniu nieformalnego wsparcia społecznego
- ➔ zwiększenie nasilenia wytrwałości i działań przemyślanych w sytuacjach trudnych
- ➔ zmniejszenie natężenia działań antyspołeczno-manipulacyjnych w pokonywaniu trudności
- ➔ zredukowanie działań unikowych w procesie radzenia sobie z trudnościami
- ➔ zwiększenie kompetencji w obszarze nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych
- ➔ nasilenie umiejętności dotyczących rozwijania aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych
- ➔ wzrost poczucia własnej skuteczności.

Osiągnięcie każdego z przedstawionych powyżej czynników będzie decydować o skuteczności programów w obszarze ZIP2 –zintegrowanych innowacyjnych programów przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu młodzieży z powodu przejawiania agresji instrumentalnej, agresji wrogiej i/lub agresji reaktywnej.

5.3. Sposób wdrażania ZIP2

Wdrażanie zintegrowanych innowacyjnych programów zapobiegania agresji wśród młodzieży powinno odbywać się na czterech płaszczyznach:

1. na poziomie użytkowników
2. na poziomie liderów młodzieżowych
3. na poziomie zainicjowania współpracy między użytkownikami i liderami młodzieżowymi
4. na poziomie odbiorców.

5.3.1. Sposób wdrażania ZIP2 na poziomie użytkowników

Na tym poziomie implementacji należy zwrócić uwagę na takie czynniki, jak:

1. **Nabór użytkowników** – realizatorzy programu powinni uwzględnić przede wszystkim kryterium naboru o charakterze zawodowym: użytkownikami powinny być osoby zajmujące się w ramach swojej działalności zawodowej wspieraniem rozwoju młodzieży w różnym stopniu zagrożonej wykluczeniem społecznym (na poziomie profilaktyki uniwersalnej, profilaktyki selektywnej, profilaktyki indykatywnej oraz terapii i resocjalizacji). Do grupy użytkowników mogą zatem należeć osoby reprezentujące instytucje zajmujące się oświatą, wychowaniem młodzieży, zdrowiem, wychowaniem, pomocą społeczną, ściganiem przestępstw, wymierzaniem sprawiedliwości, czyli osoby

reprezentujące m.in. takie podmioty, jak: szkoły (w szczególności gimnazjalne i ponadgimnazjalne), ośrodki pomocy rodzinie, organizacje pozarządowe, policja, służba miejska, służba kuratorska, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe.

2. **Szkolenia dla użytkowników.** Zakres szkolenia powinien obejmować takie elementy, jak:
 - ➔ Diagnozowanie czynników ochraniających młodzież przed agresywnymi zachowaniami
 - ➔ Wzmocnianie czynników ochraniających młodzież przed agresją na poziomie działań indywidualnych
 - ➔ Wzmocnianie czynników ochraniających młodzież przed agresywnymi zachowaniami na poziomie działań grupowych
 - ➔ Ewaluowanie działań zrealizowanych w ramach ZIP2.
3. **Selekcja użytkowników do roli doradców indywidualnych i/lub dorosłych koordynatorów w programach ZIP2.** Z grupy użytkowników, którzy przeszli szkolenie powinny zostać wyodrębnione osoby, które będą uczestniczyły w realizacji programów ZIP2 jako doradcy indywidualni lub jako koordynatorzy grupowych działań rówieśniczych.

5.3.2. Sposób wdrażania ZIP2 na poziomie liderów młodzieżowych

Wdrażanie programu na poziomie liderów młodzieżowych powinno obejmować:

1. **Nabór do działań w programach rówieśniczych.** W selekcji liderów młodzieżowych należy uwzględnić kryterium posiadania dużych zasobów ochraniających młodzież przed wykluczeniem społecznym. Do selekcji liderów należy wykorzystać zarówno kryteria zewnętrzne (np. sukcesy szkolne, brak konfliktu z prawem karnym, niską częstotliwość używania substancji psychoaktywnych, niską częstotliwość preferowania zachowań agresywnych, osiąganie sukcesów indywidualnych w różnych wymiarach), jak również kryterium wewnętrzne (wyniki w metodzie diagnozującej potencjał ochraniający przed zachowaniami agresywnymi – komponencie K11).
2. **Szkolenia dla liderów rówieśniczych w zakresie strategii zapobiegania zachowaniom agresywnym młodzieży.** Wyselekcjonowane osoby powinny przejść treningi niezbędne do realizacji zadań z zakresu kompetencji potrzebnych do pełnienia roli lidera młodzieżowego.

5.3.3. Sposób wdrażania ZIP2 na poziomie zainicjowania współpracy między użytkownikami i liderami młodzieżowymi

W tej fazie wdrażania programu powinna być urzeczywistniona następująca procedura wdrażająca:

1. **Przeprowadzenie diagnozy** dotyczącej czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi, a następnie interpretacja uzyskanych wyników badań przez dorosłych koordynatorów programu ZIP2. W trakcie interpretacji użytkownik powinien konsultować uzyskane wyniki z osobą superwizującą proces diagnozowania.
2. **Stworzenie zespołów profesjonalno-rówieśniczych** w celu opracowania autorskich programów służących zapobieganiu zachowaniom agresywnym w populacji młodzieży. Każdy zespół powinien składać się z 1 użytkownika (dorosłego koordynatora programu) i 2 liderów młodzieżowych.
3. **Konstruowanie strategii oddziaływań** przez zespoły profesjonalno-rówieśnicze w kontekście uzyskanych wyników badań diagnostycznych. Skonstruowane programy oddziaływań powinny cechować się adekwatnością w stosunku do wzmocnienia czynników ochraniających młodzież przed

wykluczeniem społecznym z powodu zachowań agresywnych. Strategia działań w każdym zespole profesjonalno-rówieśniczym przy projektowaniu działań zapobiegających agresji wśród młodzieży powinna mieć analogiczny charakter. Dlatego działania w tych zespołach powinny opierać się na modelu NIDA, który zakłada, że każdy program profilaktyczny powinien zawierać takie elementy, jak:

- Ocena potrzeb odbiorców w zakresie konstruowanego programu
- Formułowanie twierdzeń problemowych dotyczących programu
- Określenie celów programu w kontekście wyselekcjonowanych zasobów
- Przełożenie celów na zadania
- Szczegółowe opracowanie planu dotyczącego realizacji każdego zadania
- Wyszczególnienie i opracowanie zapotrzebowania na zasoby konieczne do realizacji programu
- Określenie pomocy (ludzkiej, finansowej, technicznej) niezbędnej spoza lokalnej społeczności
- Określenie kryteriów i strategii oceny programu
- Określenie potencjalnych ograniczeń i trudności, jakie mogą się pojawić w trakcie realizacji programu.
- Określenie finalnego programu działania.

W trakcie opracowywania programów zapobiegających agresji wśród młodzieży zespoły profesjonalno-rówieśnicze powinny uczestniczyć w superwizji prowadzonej przez profilaktyków, którzy specjalizują się w konstruowaniu i realizacji programów profilaktycznych.

5.3.4. Sposób wdrażania ZIP2 na poziomie odbiorców

We wdrażaniu projektu na poziomie odbiorców należy uwzględnić takie czynniki, jak:

1. **Selekcja odbiorców.** W selekcji odbiorców powinny zostać uwzględnione zarówno czynniki zewnętrzne (częstotliwość preferowania agresji instrumentalnej, agresji wrogiej i/lub agresji reaktywnej), jak również czynniki wewnętrzne – wyniki w metodzie diagnozującej nasilenie czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi.
2. **Uczestnictwo odbiorców w doradztwie indywidualnym.** Zakłada się prowadzenie dialogu motywującego w stosunku do młodzieży preferującej akty agresji. Specyfika prowadzonego dialogu powinna wynikać z diagnozy dotyczącej poziomu czynników ochraniających u odbiorców ZIP2. Realizacja zajęć indywidualnych powinna być superwizowana przez specjalistów zajmujących się dialogiem motywującym.
3. **Uczestnictwo odbiorców w autorskich programach ZIP2.** Zakłada się 10 osobowe grupy odbiorców, które cechują się różnym nasileniem czynników ochraniających przed wykluczeniem społecznym. Optymalnie tylko 30% uczestników grupy powinno odznaczać się niskim potencjałem ochraniającym przed zachowaniami agresywnymi. Pozostała część grupy powinna posiadać średni lub wysoki potencjał zabezpieczający przed wykluczeniem społecznym z powodu zachowań agresywnych. Tylko takie proporcje uczestników stanowią gwarancję wykorzystywania mechanizmów uczenia społecznego w programach służących zapobieganiu agresji. Charakter realizowanych programów powinien wynikać z wyników diagnozy. W trakcie realizacji autorskich programów w obszarze ZIP2 zespoły profesjonalno-rówieśnicze powinny uczestniczyć w superwizji ze specjalistami

po, to, aby z jednej strony sprawnie monitorować przebieg programu, zaś z drugiej – konsultować działania służące zwiększeniu efektywności prowadzonych programów.

4. **Ewaluacja działań prowadzonych w stosunku do odbiorców programów ZIP2.** Celem badania ewaluacyjnego powinno być sprawdzenie, czy u odbiorców programów ZIP2 występują korzystne zmiany w obszarze czynników ochraniających przed marginalizacją społeczną z powodu przejawiania zachowań agresywnych. Do badań ewaluacyjnych należy wykorzystać *Kwestionariusz Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej*.

5.4. Model testowania ZIP2

Eksperymentalne wdrażanie zintegrowanych innowacyjnych programów zapobiegania agresji wśród młodzieży powinno obejmować następujące fazy:

- **Faza 1.:** nabór 100 użytkowników zainteresowanych realizacją ZIP1-3 w różnych obszarach – przede wszystkim w wymiarze redukcji w populacji młodzieży ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych i/lub uzależnienia od multimediiów
- **Faza 2.:** szkolenia dla 100 użytkowników dotyczące sposobu działania czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami dewiacyjnymi (o charakterze ryzykownych zachowań seksualnych, aktów agresji, nadużywania multimediiów), diagnozowania czynników ochraniających za pomocą narzędzia K11, sposobom zapobiegania zachowaniom dewiacyjnym nastolatków na poziomie poradnictwa indywidualnego oraz działań grupowych
- **Faza 3.:** wyselekcjonowanie 7 dorosłych użytkowników do realizacji autorskich programów w ZIP2 na poziomie poradnictwa indywidualnego oraz prowadzenia (koordynowania) działań grupowych w stosunku do odbiorców ZIP2
- **Faza 4.:** warsztaty dla użytkowników dotyczące diagnozowania czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi
- **Faza 5.:** nabór 70 odbiorców do uczestnictwa w programach ZIP2; kwalifikacja uczestników do programu ZIP2 odbywała się na podstawie badania poziomu czynników ochraniających przed zachowaniami agresywnymi
- **Faza 6.:** opracowanie przez użytkowników:
 - ♦ 70 autorskich scenariuszy do pracy indywidualnej z odbiorcami ZIP2 w konwencji dialogu motywującego na bazie wyników uzyskanych w diagnozie przeprowadzonej za pomocą narzędzia K11
 - ♦ 7 autorskich programów pracy grupowej na bazie wyników uzyskanych w diagnozie przeprowadzonej za pomocą narzędzia K11
- **Faza 7.:** testowanie przez użytkowników opracowanych programów na poziomie pracy indywidualnej i pracy grupowej
- **Faza 8.:** przeprowadzenie przez użytkowników badań ewaluacyjnych po zakończeniu testowania programów w obszarze ZIP2.

K 6.: Podręcznik procedury implementacji
i szkoleniowo-doradczy (*Implementation Procedures*)

6.1. Metodologia implementacji ZIP2

Procedura implementacji zintegrowanych innowacyjnych programów w obszarze zapobiegania zachowaniom agresywnym młodzieży powinna przebiegać według metodologii, jaka została zaproponowana w modelu organizowania lokalnej społeczności, który wyodrębnia siedem etapów tworzenia grup zadaniowych¹¹⁰. Poniżej przedstawiono charakterystykę każdego z etapów.

Etap I.: Wybór grupy w stosunku do której, będą kierowane działania wczesnej interwencji społecznej. W ramach projektu przyjęto, że będzie to młodzież zagrożona wykluczeniem społecznym z powodu niekorzystnej dystrybucji czynników ochraniających przed częstym przejawianiem różnych form agresji. Wysokie ryzyko wykluczenia powinno być diagnozowane na podstawie wyników w *Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej*. Narzędzie to służy do pomiaru następujących czynników chroniących przed preferowaniem agresji:

- ➔ Skala 1. preferowanie w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych
- ➔ Skala 2. preferowanie w sytuacjach trudnych strategii unikowych
- ➔ Skala 3. preferowanie w sytuacjach trudnych wytrwałości i działań przemyślanych
- ➔ Skala 4. nawiązywanie głębokich kontaktów interpersonalnych
- ➔ Skala 5. rozwijanie aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych
- ➔ Skala 6. rozwijanie poczucia własnej skuteczności
- ➔ Skala 7. odczuwanie strat w poczuciu własnej skuteczności
- ➔ Skala 8. odczuwanie strat w formalnym (instytucjonalnym) wsparciu społecznym.
- ➔ Skala 9. odczuwanie strat w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym
- ➔ Skala 10. odczuwanie zysków w poczuciu własnej skuteczności
- ➔ Skala 11. odczuwanie zysków w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym.

Na tym etapie potencjalni uczestnicy oddziaływań interwencyjnych powinni być zdiagnozowani w aspekcie zapotrzebowania na udział w programie, który służy rozwojowi czynników ochraniających przed preferowaniem aktów agresji. Diagnoza powinna zostać przeprowadzona za pomocą znormalizowanego narzędzia służącego do badania czynników ochraniających młodzież przed wykluczeniem społecznym z powodu częstego przejawiania agresji instrumentalnej, agresji wrogiej i/lub agresji reaktywnej. Taką metodą jest *Kwestionariusz Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej*. Szczegółowa charakterystyka tego narzędzia znajduje się w *Komponencie K11. Podręczniku dla użytkowników*.

Etap II.: Wybór liderów społecznych (doradców/coachów/dorosłych koordynatorów i liderów młodzieżowych), którzy będą prowadzili działania w ramach ZIP2. Ze względu na specyfikę odbiorców pro-

¹¹⁰ M. Pentz. *Community organization and school liaison: How to Get program started?* *Journal of School Health* nr 9 1988, s. 382-388.

gramu wczesnej interwencji, oddziaływania powinny być prowadzone zarówno na płaszczyźnie indywidualnej, jak również na płaszczyźnie grupowej (przez rówieśniczych liderów i dorosłych koordynatorów).

Za przedstawionym wyborem przemawiają dwa argumenty:

- Za zaangażowaniem doradców zawodowych/coachów/osób zajmujących się poradnictwem przemawiają argumenty polegające na tym, że kontakt indywidualny powinien przyjmować charakter dialogu motywującego do zmian o charakterze rozwojowym, w tym również do zachowań wzmacniających czynniki ochraniające przed stosowaniem zachowań agresywnych.
- Za zaangażowaniem liderów rówieśniczych przemawia fakt, że w okresie dorastania zbiorowość koleżeńska stanowi system społeczny, który najsilniej wpływa na kształtowanie zachowań jednostki.
- Natomiast za zaangażowaniem profesjonalnych koordynatorów programu przemawia argument, że działania młodzieży powinny być kontrolowane przez osoby dorosłe, które z jednej strony rozumieją specyfikę funkcjonowania młodych osób, zaś z drugiej – posiadają kompetencje w zakresie stosowania różnorodnych strategii w obszarze kształtowania czynników ochraniających przed agresywnymi zachowaniami.

Identyfikacja rówieśniczych liderów i dorosłych koordynatorów powinna odbywać się ze względu na posiadanie specyficznych zasobów warunkujących powodzenie realizacji programów w obszarze ZIP2 (zapobiegania agresji/przemocy w populacji młodzieży).

Selekcja liderów młodzieżowych powinna bazować na dwóch kryteriach:

1. Występowania korzystnej dystrybucji czynników ochraniających przed zachowaniami agresywnymi
2. Posiadania wysokich kompetencji w obszarze zachowań stanowiących alternatywy zachowań agresywnych.

Ad 1. Korzystna dystrybucja czynników ochraniających liderów młodzieżowych przed zachowaniami agresywnymi obejmuje takie zmienne, jak (por. *Komponent K11. Podręcznik dla użytkowników*):

- konstruktywne sposoby radzenia sobie z problemami
- a. niskie nasilenia preferowania strategii antyspołeczno-manipulacyjnych w rozwiązywaniu problemów
- b. niski poziom występowania strategii unikowych w pokonywaniu trudności
- c. częste preferowania wytrwałości i działań przemyślanych w sytuacjach problemowych;
- wysoki poziom kompetencji w trzech obszarach:
 - a. nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych
 - b. rozwijania aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych
 - c. rozwijania poczucia własnej skuteczności;
- doświadczanie niewielkiej spirali strat, szczególnie w wymiarach odnoszących się do:
 - a. poczucia własnej skuteczności
 - b. ormalnego wsparcia społecznego
 - c. nieformalnego wsparcia społecznego

➤ odczuwanie wysokiego poziomu spirali zysków – szczególnie w zakresie:

- a. poczucia własnej skuteczności
- b. nieformalnego wsparcia społecznego.

Ad 2. Posiadanie przez liderów młodzieżowych wysokich kompetencji w obszarze zachowań stanowiących alternatywy zachowań agresywnych w programie ZIP2 jest uzasadnione mechanizmem modelowania społecznego zachowań, które będą stanowiły alternatywę dla preferowania zachowań alternatywnych przez młodzież z grupy ryzyka.

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że liderzy młodzieżowi powinni posiadać wysokie kompetencje w następujących zachowaniach konstruktywnych stanowiących alternatywę aktów agresji (por. *Komponent K11. Podręcznik dla użytkowników*):

- Budowanie relacji bliskości i zrozumienia z moimi przyjaciółmi
- Dbanie o wygląd
- Osiąganie dobrych wyników w nauce
- Uprawianie sportu
- Wyznaczanie i osiąganie ambitnych celów
- Samodzielne zarabianie pieniędzy
- Pogłębianie wiary religijnej
- Przestrzeganie zasad moralnych
- Poszukiwanie prawdziwej miłości
- Realizowanie życiowych pasji i zainteresowań
- Posiadanie praktycznych umiejętności
- Rozwijanie zdolności artystycznych
- Angażowanie się w ważne sprawy społeczne
- Kształtowanie charakteru
- Budowanie relacji bliskości i zrozumienia z członkami mojej rodziny
- Pomoc innym ludziom.

Etap III.: Przeprowadzenie wstępnych warsztatów z dorosłymi użytkownikami (doradcami indywidualnymi/koordynatorami oddziaływań grupowych) i liderami rówieśniczymi w zakresie możliwości kształtowania czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami dewiacyjnymi. Na wstępnych warsztatach powinien zostać uwypuklony związek między osiąganiem korzystnej dystrybucji czynników ochraniających przed przejawianiem agresji a doradztwem indywidualnym oraz grupowymi działaniami rówieśniczymi (m. in. poprzez działania w wymiarze rówieśniczego uczestnictwa, pozytywnej presji rówieśniczej, prowadzenia rówieśniczego nauczania).

Zakończenie III. etapu powinno polegać na weryfikacji, czy dorośli użytkownicy (doradcy indywidualni/koordynatorzy grupowych programów rówieśniczych) i liderzy młodzieżowi mają odpowiednią wiedzę i odpowiednie kompetencje do tego, aby efektywnie realizować zadania w obszarze kształtowania czynników ochraniających młode osoby przed zachowaniami agresywnymi.

Etap IV.: Spotkanie profesjonalistów (zewnętrznych i wewnętrznych) z rówieśniczymi liderami i profesjonalnymi użytkownikami (doradcami indywidualnymi/koordynatorami grupowych programów rówieśniczych) na warsztatach służących dostosowaniu działań w programie ZIP2 do potrzeb odbiorców programu – młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu częstego przejawiania agresji instrumentalnej, agresji wrogiej i/lub agresji reaktywnej.

Etap IV. powinien zostać zakończony oceną odnoszącą się do tego, czy młodzieżowi liderzy i profesjonalni użytkownicy (doradcy indywidualni/koordynatorzy programów rówieśniczych) podejmują się realizacji zadań w programach ZIP2, które powinny służyć redukowaniu różnych przejawów agresywności.

Etap V.: Określenie szczegółowej zawartości programu i procedury koordynowania programu. Realizatorzy programu ZIP2 powinni określić szczegóły realizacyjne działań na płaszczyźnie:

1. indywidualnego poradnictwa
2. działań grupowych.

W przypadku realizowania rówieśniczych działań grupowych w ramach ZIP2 szczególną uwagę należy zwracać na to, aby między profesjonalnymi koordynatorami i młodzieżowymi liderami doszło do ustaleń dotyczących koordynowania programu – przede wszystkim w takich aspektach, jak:

- ➔ charakter kontaktów między młodzieżowymi realizatorami zadań i profesjonalnymi koordynatorami, którzy pełnią nadzór nad całością realizowanego programu
- ➔ specyfika kontaktów między zewnętrznymi i wewnętrznymi specjalistami w zakresie wdrażania innowacyjnych pomysłów w obszarze przeciwdziałania zachowaniom agresywnym u młodych osób.

Zakończenie tej fazy polega na ustaleniu zgodności między wszystkimi realizatorami programu w zakresie: 1) zawartości programu, 2) sposobu jego realizacji. Jeśli konsensus nie został osiągnięty, to należy wrócić do poprzedniej fazy kształtowania projektu.

Istota **etapu VI** polega na **wszechstronnym prowadzeniu treningów** w stosunku do osób, które będą wprowadzały w zintegrowane innowacyjne programy zapobiegające wykluczeniu społecznemu młodzieży z powodu częstego przejawiania agresji instrumentalnej, agresji wrogiej i/lub agresji reaktywnej. Pod koniec tej fazy, osoby odpowiedzialne za całość projektu powinny postawić pytanie, czy doradcy indywidualni, młodzieżowi liderzy i profesjonalni koordynatorzy programów rówieśniczych są właściwie przygotowani do prowadzenia działań w analizowanym wymiarze.

Etap VII jest związany z wdrożeniem w życie zadań konstytuujących zintegrowane innowacyjne programy przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu młodzieży. Na tym etapie należy:

1. oceniać, czy realizacja programu jest zgodna z planem
2. dostarczać pozytywnych wzmocnień realizatorom programów ZIP2 (doradcom indywidualnym, młodzieżowym liderom, profesjonalnym koordynatorom programów rówieśniczych).

6.2. Procedura szkoleniowo-doradcza w ZIP2

Szkolenia w zintegrowanym innowacyjnym programie zapobiegania agresji powinny dotyczyć następujących elementów:

1. Diagnozowanie czynników ochraniających przed stosowaniem zachowań agresywnych
2. Prowadzenie poradnictwa indywidualnego ukierunkowanego na wzmacnianie czynników ochra-

niających przed aktami agresji na bazie wyników uzyskanych w diagnozie

3. Prowadzenie działań grupowych ukierunkowanych na wzmacnianie czynników ochraniających przed aktami agresji na bazie wyników uzyskanych w diagnozie
4. Ewaluowanie działań w ZIP2
5. Procedura doradcza w realizacji programu ZIP2.

6.2.1. Szkolenia dotyczące diagnozowania czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi

Szkolenia dotyczące badania czynników chroniących adolescentów przed dwiacyjnymi zachowaniami powinny bazować na zawartości *Komponentu K11. Podręcznika dla użytkowników*. Zgodnie z wytycznymi zawartymi w podręczniku uczestnicy szkoleń powinni zapoznać się z następującymi zagadnieniami:

1. Sposób wykorzystania *Kwestionariusza Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową Młodzieży Szkolnej* jako metody diagnozowania wspólnych czynników ochraniających młodzież przed wykluczeniem z powodu przejawiania ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych i/lub uzależnionych od multimediiów
2. Teoretyczne podstawy kwestionariusza
3. Zawartość treściowa kwestionariusza
4. Sposób obliczania wyników surowych
5. Charakterystyka wyników znormalizowanych dla młodzieży szkolnej
6. Sposób obliczania wyników przeliczonych
7. Interpretacja wyników uzyskanych w kwestionariuszu
8. Planowanie indywidualnych ścieżek rozwoju młodzieży przejawiającej zachowania agresywne na bazie specyficznych dla tej grupy czynników ochraniających.

6.2.2. Szkolenia w zakresie poradnictwa indywidualnego

Poradnictwo indywidualne w programie ZIP2 powinno być ukierunkowane na kształtowanie pozytywnej dystrybucji czynników ochraniających młodzież przed przejawianiem aktów agresji. Praca doradcy zawodowego/coacha z nastolatkiem w wysokim stopniu zagrożonym przejawianiem różnych form agresywności powinna w dużym stopniu opierać się na strategii dialogu motywującego, który przebiega według następującego schematu:

Spytaj

o zachowania świadczące o występowaniu czynnika ochraniającego przed agresją

Dowartościuj

zachowania świadczące o występowaniu czynnika ochraniającego przed agresją

Spytaj

o możliwości zmiany zachowania agresywnego na rzecz zachowania konstruktywnego na bazie dowartościowanego czynnika ochraniającego

Kolejne sesje powinny być poświęcone przedstawionej powyżej analizie następujących czynników ochraniających adolescentów przed aktami agresji:

- niski poziom preferowania strategii antyspołeczno-manipulacyjnych w sytuacji doświadczania problemów
- niewielkie nasilenie preferowania strategii unikowych w trakcie rozwiązywania problemów
- duże nasilenie wytrwałości i działań przemyślanych w sytuacjach problemowych
- duże kompetencje w wymiarze nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych
- wysoki poziom zdolności w obszarze rozwijania aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych
- duże umiejętności w wymiarze rozwijania poczucia własnej skuteczności
- niewielki poziom strat w poczuciu własnej skuteczności
- spostrzeganie niedużych strat w formalnym wsparciu społecznym
- odczuwanie niewielkich strat w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym
- spostrzeganie dużych zysków w poczuciu własnej skuteczności
- doświadczanie wysokiego poziomu zysków w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym.

Jako przykład pracy w duchu dialogu motywującego można wskazać analizę dotyczącą umiejętności dotyczących poczucia własnej skuteczności:

Część I: Spytaj elementy świadczące o poziomie poczucia własnej skuteczności:

(Poniżej przedstawiono przykładowe pytania, na podstawie których można określić poziom poczucia własnej skuteczności)

- Jakie masz największe sukcesy w życiu osobistym?
- Jakie miałeś największe sukcesy w szkole?
- Na czym polegają twoje największe sukcesy na gruncie towarzyskim?
- Jakich sukcesów spodziewasz się w przyszłości?
- Z jakich powodów podziwiają Ciebie koledzy?

- W jaki sposób osiągasz cele, które są dla ciebie ważne?

Część II: Dowartościuj poczucie własnej skuteczności jako czynnik ochraniający przed agresją:

(Poniżej przedstawiono przykładowe dowartościowania)

- **Tego rodzaju działanie jest bardzo cenne**, ponieważwymaga dużo wytrwałości.
- **To dobrze, że**udało Ci się znaleźć taką wartościową dziewczynę.
- **Fajnie** ...mieć takie sukcesy.
- **To jest bardzo wartościowe** ... osiągnięcie.
- **Jesteś dobrym człowiekiem, ponieważ** dbasz o swoich bliskich.
- **Takie zachowanie budzi mój szacunek, ponieważ**wymaga dużej odwagi.

Część III: Spytaj o możliwości zmiany zachowania agresywnego na rzecz zachowania konstruktywnego na bazie dowartościowanego czynnika ochraniającego (poczucia własnej skuteczności)

(Poniżej przedstawiono przykładowe dowartościowania)

- Co sądzisz o tym, aby Twoja wytrwałość mogła być wykorzystana do zaangażowania się w bieganie długodystansowe i do osiągnięcia dobrych wyników w maratonach?
- Jakie widzisz szanse na to, aby Twoje dotychczasowe sukcesy w kontaktach z kolegami wykorzystać w działaniach na rzecz osób bezdomnych?
- W jaki sposób możesz wykorzystać swoje osiągnięcia z języka angielskiego do tego, aby już w tej chwili samodzielnie zarabiać pieniądze?

Jako alternatywy przejawów agresji instrumentalnej, agresji wrogiej i/lub agresji reaktywnej w zaspokajaniu potrzeb psychicznych mogą być następujące zachowania, które można wykorzystać przy formowaniu indywidualnych ścieżek rozwoju młodych osób zagrożonych wykluczeniem społecznym z powodu przejawiania aktów agresji (por. *Komponent K11. Podręczniku dla użytkowników*):

- Budowanie relacji bliskości i zrozumienia z moimi przyjaciółmi
- Dbanie o wygląd
- Osiąganie dobrych wyników w nauce
- Uprawianie sportu
- Wyznaczanie i osiągnięcie ambitnych celów
- Samodzielne zarabianie pieniędzy
- Pogłębianie wiary religijnej
- Przestrzeganie zasad moralnych
- Poszukiwanie prawdziwej miłości
- Realizowanie życiowych pasji i zainteresowań
- Uczenie się praktycznych umiejętności
- Rozwijanie zdolności artystycznych
- Angażowanie się w ważne sprawy społeczne

- Kształtowanie charakteru
- Budowanie relacji bliskości i zrozumienia z członkami mojej rodziny
- Pomoc innym ludziom.

6.2.3. Szkolenia w zakresie działań grupowych

Działania grupowe w programie ZIP2 powinny być poprzedzone następującymi rodzajami szkoleń:

- **Pierwszy typ szkoleń – wyjaśnianie mechanizmów chroniących przed zachowaniami agresywnymi**, w tym:
 - a. Mechanizmów związanych z procesem radzenia sobie w sytuacjach trudnych
 - b. Kompetencji o charakterze przystosowawczym i rozwojowym
 - c. Zatrzymywania spirali strat
 - d. Generowania spirali zysków;
- **Drugi typ szkoleń – tworzenie kompetencji w obszarze profilaktyki i wczesnej interwencji**, w tym:
 - a. Wyjaśnienie istoty działań profilaktycznych
 - b. Przedstawienie zalet i ograniczeń profilaktyki rówieśniczej
 - c. Wskazanie na istotę działań interwencyjnych
 - d. Prezentacja zadań dla dorosłych koordynatorów w profilaktyce rówieśniczej
 - e. Uczenie kompetencji i ćwiczenie ról dorosłych koordynatorów programów z zakresu profilaktyki rówieśniczej
 - f. Prezentacja zadań dla liderów młodzieżowych w profilaktyce rówieśniczej
 - g. Uczenie kompetencji i ćwiczenie ról liderów młodzieżowych w programach z zakresu profilaktyki rówieśniczej.
- **Trzeci typ szkoleń – konstruowanie autorskich programów profilaktycznych na rzecz młodzieży preferującej zachowania agresywne (ZIP2)**, w tym:
 - a. Tworzenie celów programu na bazie diagnozy czynników ochraniających przed agresywnymi zachowaniami
 - b. Rozpisywanie zadań dostosowanych do celów
 - c. Wskazywanie na zasoby niezbędne do realizacji zadań
 - d. Tworzenie harmonogramu działań w projekcie.

W trakcie prowadzonych szkoleń w szczególny sposób powinny zostać wykorzystane następujące metody pracy:

- **analizy przypadku** – polegające na zapoznaniu się z rzeczywistym lub umownym zdarzeniem, w wersji wstępnej, a następnie na pozyskaniu/zebraniu dodatkowych informacji o tym zagadnieniu, poddaniu całości sytuacji analizie wraz z podjęciem określonych decyzji, działań lub rozwiązań,

- **ćwiczenia**, których istota sprowadza się do wykonywania określonego przykładowego zadania, a ich celem będzie doskonalenie umiejętności lub podnoszenie własnej sprawności,
- **symulacje** – są one związane z wykonywaniem określonych zadań w warunkach zbliżonych do rzeczywistych, przy użyciu rzeczywistych narzędzi i materiałów,
- **dyskusje** – zarówno moderowane przez trenerów odpowiedzialnych za realizację poszczególnych sesji, jak również dyskusje wielokrotne (w kilku zespołach pracujących nad tym samym tematem, gdzie po upływie wyznaczonego czasu, każda z grup prezentuje swoje propozycje, po czym następuje porównanie/ zestawienie wyników i ustalenie wspólnej propozycji dla wszystkich grup).

6.2.4. Szkolenia dotyczące ewaluacji działań zrealizowanych w ZIP2

Szkolenia dotyczące ewaluacji programu ZIP2 powinny dotyczyć następujących zagadnień, które są niezbędne do tego, aby trafnie ocenić skuteczność realizowanego programu:

1. dobór zagadnień do oceny
2. opis schematu oceniania skuteczności
3. opis narzędzia pomiaru ewaluacyjnego
4. charakterystyka badanych osób
5. analiza uzyskanych wyników badań
6. wnioski z badań ewaluacyjnych.

6.2.5. Wykorzystywanie procedury doradczej w trakcie realizacji programu ZIP2

Procedura doradcza w programie ZIP2 powinna obejmować superwizje dla doradców indywidualnych, koordynatorów nadzorujących działania grupowe i dla liderów młodzieżowych. Superwizje powinny być wykorzystywane w trakcie realizacji wszystkich etapów programu – m.in. w trakcie takich działań, jak:

- diagnozowanie czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi (superwizja dla doradców indywidualnych, koordynatorów nadzorujących działania grupowe)
- Przeprowadzanie dialogu motywującego ukierunkowanego na wzmacnianie czynników ochraniających przed aktami agresji (superwizja dla doradców indywidualnych)
- opracowywanie autorskich programów zapobiegania agresji na bazie uzyskanych wyników w diagnozie (superwizja dla użytkowników i liderów młodzieżowych)
- realizacja autorskich programów zapobiegania agresji w stosunku do odbiorców (superwizja dla użytkowników i liderów młodzieżowych)
- ewaluacja przeprowadzonych działań w stosunku do odbiorców programu ZIP2 (superwizja dla użytkowników).

K 7.: Podręcznik dla współpracy interesariuszy i instytucji
(Institutional Cooperation)

7.1. Współpraca oparta na modelu propagowania promocji zdrowia

Współpraca interesariuszy i instytucji w ZIP2 opiera się na koncepcji propagowania promocji zdrowia. Istotą tego podejścia jest wyodrębnienie trzech kategorii podmiotów odpowiedzialnych za realizację programów służących zmianie zachowań w lokalnej społeczności (przy czym każdy z tych podmiotów spełnia inne funkcje w programie)¹¹¹:

- ➔ Dostawca – osoby reprezentujące administrację lokalną; ich podstawowe zadanie sprowadza się do tego, aby stwarzać dogodne warunki do realizacji zadań w ramach ZIP2– m.in. poprzez:
 1. Zapewnienie potrzebnych podstaw finansowych
 2. Udostępnienie lokalu
 3. Dbłość o wyposażenie lokalu
 4. Dostarczanie niezbędnych materiałów do prowadzenia działań
- ➔ Innowator – osoby odpowiedzialne za opracowywanie nowych podejść w promowaniu pożądanego zachowań oraz za testowanie ich skuteczności
- ➔ Propagator – osoby odpowiedzialne za wprowadzanie w życie rozwiązań zaproponowanych przez innowatora w takich warunkach, jakie zapewni dostawca – przede wszystkim użytkownicy innowacyjnego programu interwencyjnego w stosunku do młodzieży zagrożonej wykluczeniem z powodu przejawiania agresji (profesjonalni koordynatorzy i młodzieżowi liderzy), ale również inne podmioty, które wyrażają chęć podjęcia współpracy z odbiorcami i użytkownikami programu ZIP2 (np.: szkoły, organizacje pozarządowe, stowarzyszenia, związki wyznaniowe).

Przedstawiony powyżej podział funkcji uzasadnia konieczność współpracy pomiędzy wyodrębnionymi kategoriami podmiotów. W ramach przedstawionego modelu zaznacza się konieczność współpracy w następujących wymiarach:

1. między dostawcą a propagatorem – w obszarze oszacowywania potrzeby realizowania ZIP2, organizowania szkoleń i warsztatów, dokonywania systematycznego przeglądu realizowanych strategii, analizy ponoszonych kosztów
2. między propagatorem a innowatorem – w zakresie szczegółowego opisu programu, wdrażania strategii, kontroli jakości działań
3. między dostawcą a innowatorem – w wymiarze – bezpośrednich i pośrednich skutków realizowanego programu.

¹¹¹ D. Murray. 1986. Dissemination of community health promotion programs: The Fargo-Moorhead Heart Health Program. *Journal of School Health* nr 9 1986, s. 375-381.

7.2. Cele współpracy interesariuszy/institucji w ZIP2

Współpraca interesariuszy/institucji angażujących się w realizację ZIP2 powinna być ukierunkowana na realizację określonych celów, od których zależy jakość działań realizowanych w ramach zapobiegania aktom agresji wśród młodzieży. Poniżej zostanie przedstawiona ich krótka charakterystyka¹¹²:

Pierwszy cel współpracy interesariuszy/institucji w ZIP2:

Dążenie do tego, aby uczestnicy programu realizowali:

- ➔ zarówno cele publiczne związane z zadaniami wynikającymi ze strategii rozwoju lokalnej społeczności, po to, aby zwiększać jej zasoby,
- ➔ jak również cele indywidualne, dotyczące zwiększania zasobów jednostkowych po to, aby wzrosło natężenie czynników ochraniających młodzież przed preferowaniem aktów agresji instrumentalnej, agresji wrogiej i/lub agresji reaktywnej.

Drugi cel współpracy interesariuszy/institucji w ZIP2:

Stworzenie więzi zaufania zarówno między osobami tworzącymi społeczność w ramach zintegrowanego innowacyjnego programu – ZIP2 – jak również między tą zbiorowością a jej społecznym otoczeniem.

Spełnienie wymienionego warunku wynika z faktu sprzężenia zwrotnego między zaufaniem a współpracą, ponieważ zaufanie napędza współpracę, z kolei konstruktywne współdziałanie powiększa zaufanie polegające na przekonaniu, że innych członków danej społeczności cechuje uczciwe i kooperatywne zachowanie oparte na wspólnie wyznawanych normach.

Trzeci cel współpracy interesariuszy/institucji w ZIP2:

Stworzenie kodu normatywnego, czyli zestawu reguł decydujących o tym, że człowiek podda się normatywnemu wymogowi, by działać altruistycznie na rzecz innych i/lub na rzecz dobra wspólnego.

W kontekście tego warunku należy wyraźnie podkreślić, że młode osoby w ramach działań podejmowanych w ZIP2 powinny identyfikować się z określonymi wartościami i przestrzegać jasno obowiązujących zasad.

Poszukując wartości, z którymi uczestnicy ZIP2 będą się identyfikowali, należy uwzględnić przede wszystkim wspólnotowe wartości i normy etyczne. Wynika to z kilku przesłanek¹¹³:

- ➔ są one gromadzone w długim okresie czasu
- ➔ motywują ludzi w długim okresie czasu do aktywności celowościowej
- ➔ podlegają powolnym zmianom
- ➔ trzeba długiego okresu czasu, aby uległy całkowitemu zanikowi.

Czwarty cel współpracy interesariuszy/institucji w ZIP2:

Dążenie do tego, aby tworzyć różne formy „zamykania sieci relacji społecznych”. Spełnienie tego warunku jest konieczne dla powstania i utrzymania norm, które ograniczają negatywne wpływy zewnętrzne, a jednocześnie potęgują oddziaływanie wewnątrzgrupowe o pozytywnym charakterze. Należy też podkreślić, że od poziomu „zamknięcia sieci relacji społecznych” zależy natężenie wytworzonego zaufania we wzajemnych relacjach w środowisku ZIP2, które z kolei decyduje o zobowiązaniu do odwzajemnia-

112 J. Coleman. *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press 1990, s. 306-321; R. Putnam *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*. Warszawa Wyd. Akademickie i Profesjonalne 2008, s. 159-160.

113 F. Fukuyama. *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. Warszawa-Wrocław PWN 1997, s. 39.

nia, ponieważ zaufanie rodzi oczekiwanie rewanżu. Podsumowując można zatem sformułować wniosek, że „zamykanie sieci relacji” w programie ZIP2 powinno przyczynić się do powiększenia wzajemnych zobowiązań i oczekiwań między jego realizatorami.

Piąty cel współpracy interesariuszy/institucji w ZIP2:

Stabilizowanie struktury społecznej w obrębie realizatorów programu. Spełnienie przedstawionego warunku jest konieczne z uwagi na to, że labilność strukturalna niszczy zarówno wzajemne zaufanie, jak również zaburza przepływ informacji między osobami, które tworzą koalicję na rzecz inicjatyw lokalnych.

Szósty cel współpracy interesariuszy/institucji w ZIP2:

Zwiększanie intensywności kontaktów między osobami tworzącymi społeczność ZIP2. Realizacja tego celu wynika z prawidłowości polegającej na tym, że duża intensywność kontaktów między członkami sieci zwiększa prawdopodobieństwo, że osoby tworzące sieć będą w stanie w większym stopniu współpracować dla wspólnych korzyści. Silne związki między intensywnością kontaktów w sieci a obywatelskim zaangażowaniem wynika z dwóch ważnych przesłanek¹¹⁴:

1. Z przekonania, że rezygnacja z realizacji określonej idei dla doraźnej korzyści może odbić się negatywnie na ważnych dla osoby relacjach społecznych, co w efekcie prowadzi do większych strat niż korzyści.
2. Z przeświadczenia, że realizując ważne zadania w ramach sieci, osoba może liczyć na wsparcie ze strony społeczności – głównie ze względu na istnienie silnych norm wzajemności.

Siódmy cel współpracy interesariuszy/institucji w ZIP2:

Doprowadzenie do umiarkowanego stopnia formalizacji w strukturze sieci między uczestnikami ZIP2. Postulat tego rodzaju wynika z faktu, że zaangażowanie obywatelskie może wystąpić w postaci formalnej (np. w organizacjach pozarządowych, partiach politycznych, związkach zawodowych, kościołach). Tego rodzaju uczestnictwo jest stosunkowo umiarkowane we wczesnych fazach życia, nasila się w późniejszej fazie wieku średniego i maleje wraz z przejściem na emeryturę.

Natomiast nieformalne zaangażowanie – np. poprzez wspólne przebywanie z przyjaciółmi – ma odwrotny kierunek: jest największe w okresie dorastania i wczesnej dorosłości, maleje wraz z przybywaniem obowiązków związanych z opieką nad rodziną i na nowo przybiera na sile wraz z przejściem na emeryturę.

Biorąc pod uwagę okres rozwojowy liderów młodzieżowych i odbiorców programu ZIP2 – adolescencję lub wczesną dorosłość – należy zwracać uwagę na to, aby więzi między członkami tej struktury odznaczały się przewagą elementów nieformalnych nad formalnymi.

Ósmy cel współpracy interesariuszy/institucji w ZIP2:

Stymulowanie osób tworzących społeczność realizatorów programu wczesnej interwencji socjalnej do podejmowania zobowiązań wynikających z wzajemnego wsparcia. Przedstawiony postulat wynika z prawidłowości polegającej na tym, że osoba doświadczająca pomocy czuje się zobowiązana do udzielenia wsparcia zwrotnego. Zatem im bardziej działania młodzieży skupione wokół idei realizowania społecznych inicjatyw zależą od siebie nawzajem, tym bardziej zwiększają się szanse na pozyskiwanie kapitału społecznego w tej grupie. Natomiast propagowanie samowystarczalności sprzyja sytuacji, w której działania młodzieży skupionej wokół wspólnej idei będą coraz bardziej niezależne, co w konsekwencji zwiększa ryzyko ubytków w zakresie kapitału społecznego.

114 Putnam, j.w. s. 269-271.

7.3. Znaczenie współpracy pionowej i poziomej w ZIP2

Odnosząc się do celów zaprezentowanych w poprzedniej części należy podkreślić, że największa szansa na ich realizację zaznacza się na poziomie gminy. Przedstawiona konkluzja wynika z faktu, że jednym z pozytywnych skutków przemian, jakie miały miejsce w Polsce w latach dziewięćdziesiątych XX w. było zwiększenie samodzielności w kształtowaniu społecznej polityki lokalnej. Aktualnie władze szczebla gminnego kierują placówkami zajmującymi się pomocą społeczną, edukacją na poziomie podstawowym i gimnazjalnym, podstawową opieką zdrowotną¹¹⁵. Dlatego łatwiej zintegrować działania interesariuszy i instytucji na poziomie lokalnym (gminnym) niż na poziomie wojewódzkim czy też krajowym.

Efektywność zapobiegania agresji w społeczności lokalnej zależy jednak w dużym stopniu od prawidłowej współpracy pionowej między podmiotami na poziomie ogólnokrajowym, wojewódzkim i gminnym.

Współpraca pionowa – między organami ogólnokrajowymi, wojewódzkimi i gminnymi – powinna w szczególności dotyczyć takich elementów programu, jak¹¹⁶:

- ➔ definiowanie różnego rodzaju strategii w zakresie przeciwdziałania agresji/przemocy
- ➔ planowanie konkretnych inicjatyw
- ➔ koordynowanie działań
- ➔ finansowanie aktywności zapobiegawczej.

Warto również podkreślić, że skuteczne przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu młodzieży z powodu przejawiania agresji instrumentalnej, agresji wrogiej i/lub agresji reaktywnej nie stanowi efektu dużej liczby realizowanych programów w społeczności lokalnej. Kluczem do sukcesu działań zapobiegawczych są natomiast wymienione poniżej czynniki¹¹⁷:

- ➔ wieloaspektowość działań
- ➔ ich integracja
- ➔ włączanie w nurt lokalnej polityki społecznej
- ➔ dobra znajomość dostępnych zasobów ludzkich i instytucjonalnych
- ➔ zaangażowanie władz lokalnych
- ➔ wyzwolenie potencjału twórczego mieszkańców.

Wymienione powyżej warunki powinny być spełnione zarówno przy inicjowaniu działań ZIP2, jak również w czasie realizacji tego programu.

Za integrowaniem profilaktyki zachowa dewiacyjnych w małych społecznościach – np. poprzez uruchomienie inicjatyw w ramach ZIP2 – przemawia również argument, że rozwiązywanie problemów wynikających z aktów agresji należy do obowiązków placówek zajmujących się edukacją, ochroną zdrowia, pomocą społeczną i porządkiem publicznym. Współpraca na poziomie lokalnym może zatem w znacznym stopniu przyczynić się do wzrostu efektywności działań, jakie są podejmowane przez każdą z wymienionych instytucji. Do ważnych korzyści z integrowania działań zapobiegawczych należy¹¹⁸:

115 I. Niewiadomska, K. Misztal, M. Golek. Zapobieganie alkoholizmowi i narkomanii. W: I. Niewiadomska, M. Kalinowski (red.), *Wezwani do działania. Zasoby społeczne w profilaktyce zachowań destrukcyjnych*. Lublin: Wyd. KUL 2010, s. 69-85.

116 G. Eckstein, J. Sierosławski. *Współpraca międzyinstytucjonalna w przeciwdziałaniu narkomanii na poziomie lokalnym*. W: A. Hejda, K. Okulicz-Kozaryn (red.), *Zapobieganie narkomanii w gminie. Zasady tworzenia gminnych programów przeciwdziałania narkomanii*. Warszawa: KBPN 2007, s. 195-199.

117 G. Świątkiewicz. *Profilaktyka w społecznościach lokalnych*. W: G. Świątkiewicz (red.), *Profilaktyka w środowisku lokalnym*. Warszawa: KBPN 2002, s. 33-47.

118 Eckstein, Sierosławski, jw. s. 198.

- ➔ zwiększenie dostępności ofert pomocy dla sprawców i ofiar przemocy
- ➔ udostępnianie kompleksowego zestawu świadczeń
- ➔ większa różnorodność oddziaływań oraz ich łatwiejsze dopasowanie do faktycznych potrzeb odbiorców
- ➔ wymiana doświadczeń dla realizatorów prowadzonych działań
- ➔ uczenie myślenia systemowego, dzięki któremu istnieją większe możliwości realnego wpływu na zmianę otoczenia, w tym również w zakresie zmniejszania ryzyka marginalizacji młodzieży z powodu przejawiania agresji instrumentalnej, agresji wrogiej i/lub agresji reaktywnej.

Lokalna integracja przeciwdziałania agresji wymaga jednak spełnienia ważnego warunku – **współpracy poziomej**, dzięki której powinno następować¹¹⁹:

- a. dopasowanie ogólnych założeń profilaktycznych do miejscowych potrzeb i możliwości
- b. inicjowanie komplementarności działań
- c. synchronizowanie zadań
- d. jasne określanie kompetencji poszczególnych realizatorów – np. instytucji, organizacji pozarządowych, grup samopomocowych.

Współpraca pozioma między interesariuszami/osobami reprezentującymi różnego rodzaju instytucje powinna często mieć charakter pracy zespołowej. Dlatego od samego początku wspólnych działań w środowisku lokalnym powinny być respektowane przedstawione poniżej zasady, dzięki którym powinna wzrosnąć efektywność lokalnej koalicji na rzecz wspierania działań w ZIP2. Do najważniejszych norm kształtujących poziom współpracy interesariuszy należą¹²⁰:

- ➔ Zasada rozumienia i podporządkowania wspólnym celom
- ➔ Zasada partycypacji w podejmowaniu decyzji (dzięki realizacji tej zasady dochodzi do integracji zespołu)
- ➔ Zasada efektywnego zarządzania konfliktem – wdrażanie tej reguły jest potrzebne po to, aby nie były tłumione poglądy osób znajdujących się w mniejszości, co stanowi niezbędny warunek do twórczego i skutecznego funkcjonowania zespołu
- ➔ Zasada wspierania innowacyjności
- ➔ Zasada budowania bezpieczeństwa wewnątrz zespołu – realizacja tej normy polega na zaspokajaniu w potrzeby bezpieczeństwa każdego członka zespołu
- ➔ Zasada refleksyjności – urzeczywistnianie tej normy dotyczy tego, aby członkowie zespołu w jak najwyższym stopniu akceptowali i angażowali się w realizowanie wspólnych celów, strategii i procesów grupowych
- ➔ Zasada integrowania zespołu – jej wdrażanie dotyczy zwiększania poziomu wiedzy i umiejętności w obszarze pracy zespołowej (m.in. umiejętności rozwiązywania konfliktów, wprowadzania efektywnych strategii negocjacji).

119 Tamże s. 198-199.

120 B. Kożusznik. *Psychologiczne uwarunkowania pracy zespołowej. Dlaczego zespoły nie współpracują*. W: *Człowiek w pracy i w organizacji*. Red. B. Rożnowski, M. Laguna. Lublin: Wyd. KUL 2011, s. 118-119.

7.4. Znaczenie współpracy interesariuszy i instytucji przy realizacji ZIP2 – wnioski z badań fokusowych

W podręczniku dla współpracy interesariuszy i instytucji zostanie również udzielona odpowiedź na pytanie, jakie potrzeby mogą być zaspokajane przez nawiązywanie współpracy z różnymi podmiotami. Odpowiedzi na postawione pytanie udzielono w trakcie spotkań fokusowych z perspektywy kilku instytucji i grup zawodowych – funkcjonariuszy Służby Ochrony Kolei, Strażników Miejskich, funkcjonariuszy Policji, nauczycieli, pracowników socjalnych i kuratorów sądowych.

7.4.1. Znaczenie współpracy w opinii funkcjonariuszy Straży Ochrony Kolei

Uczestnicy dyskusji fokusowej zwrócili uwagę na konieczność zainicjowania współpracy ze względu na potrzeby, zaspokojenie których ma istotne znaczenie w ich życiu zawodowym i osobistym, a ponadto sprzyja ich rozwojowi i poczuciu bezpieczeństwa. Zatem współpraca jest konieczna do tego, aby zaspokoić potrzeby:

- samoaktualizacji,
- udziału w szkoleniach zawodowych,
- udziału w zajęciach warsztatowych,
- udziału w szkoleniach ułatwiających korzystanie z nowoczesnych zdobyczy techniki (por. B. Kalinowska. *Diagnoza zasobów funkcjonariuszy i pracowników Straży Ochrony Kolei do pracy z młodzieżą w wieku 15-19 lat wykazującą ryzykowne zachowania seksualne, zachowania agresywne i/lub uzależnioną od multimedii*).

7.4.2. Znaczenie współpracy w opinii Strażników Miejskich

Na podstawie przeprowadzonego wywiadu fokusowego można sformułować konkluzję, że Strażnicy Miejscy zwracają uwagę na następujące czynniki, do realizacji których konieczna jest współpraca o charakterze pionowym i poziomym:

- zmiana obowiązujących przepisów, które pozwolą na wykorzystanie w pełni ich kompetencji i zbliżą pod pewnymi względami ich status do Policji, np. zapewnią ochronę jak funkcjonariuszom publicznym także wtedy, gdy działając w interesie prawa podejmą działania także poza służbą i bez munduru,
- podjęcie przez kierownictwo działań na rzecz zmiany wizerunku Straży Miejskiej w środkach masowego przekazu (dobrze zorganizowana współpraca z mediami) i kształtowanie w ten sposób pozytywnego nastawienia społeczeństwa do pracy Strażników miejskich,
- współpraca z placówkami oświatowymi i Policją oraz organizacjami pozarządowymi,
- zapewnienie łatwego dostępu do internetu i baz danych tam zawartych,
- udział w interdyscyplinarnych szkoleniach zawodowych i zajęciach warsztatowych (por. B. Kalinowska. *Diagnoza zasobów Strażników Miejskich do pracy z młodzieżą w wieku 15-19 lat wykazującą ryzykowne zachowania seksualne, zachowania agresywne i/lub uzależnioną od multimedii*).

7.4.3. Znaczenie współpracy w opinii funkcjonariuszy Policji

Uczestnicy dyskusji fokusowej wymienili kilka potrzeb w zakresie generowania współpracy z innymi

podmiotami i instytucjami przy realizacji różnego rodzaju zadań, w tym również przy realizacji programu ZIP2.

W tym względzie interlokutorzy (przykładając odpowiednie znaczenie do samokształcenia) zwrócili uwagę na następujące fakty: programy szkoleń przygotowane - zgodnie z kompetencjami - przez Komendę Główną Policji nie sprawdzają się. Zarówno ich tematyka (przeładowanie teorią, powielanie tematyki), jak i poziom - pozostawiają wiele do życzenia. Niektóre szkolenia są powierzchowne, polegają na czytaniu materiałów przez wyznaczonych wykładowców z grona policjantów. Brakuje szkoleń warsztatowych, gdzie jest miejsce na dyskusję i wymianę doświadczeń. Uczestnicy (w związku z występującymi problemami z interpretacją przepisów) oczekują także organizowania dla nich szkoleń interdyscyplinarnych w sprawach dotyczących postępowania z nieletnimi, w których będą uczestniczyć sędziowie i kuratorzy.

W związku z występującymi w ich pracy obciążeniami psychicznymi - stykają się bowiem codziennie z przejawami patologii, zła - chcieliby uczyć się jak radzić sobie ze stresem i potrzebują zarówno takich specjalistycznych warsztatów, jak i stałej opieki psychologicznej. W opinii uczestników wywiadu w każdej komendzie powinna być zorganizowana sala do ćwiczeń wraz z instruktorem, dostępna zarówno w godzinach pracy, jak i po zakończeniu służby. Opieka psychologiczna nie może natomiast wyglądać tak, jak to dzieje się dzisiaj, że treningi prowadzi pani psycholog zatrudniona na etacie w Policji, a przed nią siedzi w jednej sali 50 dorosłych mężczyzn. Funkcjonariusze potrzebują kontaktu z niezależnymi psychologami i zajęć warsztatowych prowadzonych przez fachowców z różnych dziedzin.

Umiejętności osobiste i kompetencje policjanta po kursie podstawowym winny być wsparte obowiązkowym wprowadzeniem do praktyki przez doświadczonego opiekuna. Kiedyś doświadczeni funkcjonariusze z bardzo dobrym warszatem pracy dzielili się wiedzą z młodymi adeptami. Dzisiaj - w pogoni za sukcesem osobistym - zapomniano o tym dobrym policyjnym obyczaju.

Uczestnicy fokusa zwrócili też uwagę na potrzebę usprawnienia systemu współpracy z innymi podmiotami wspierającymi rozwój młodzieży oraz na konieczność szybkiego przepływu informacji zarówno wewnątrz Policji, jak i w relacjach z tymi instytucjami. Dotyczy to np. współpracy ze szkołą, kuratoriami, sądami i kuratorami zawodowymi, pogotowiem ratunkowym, lekarzami, ośrodkami pomocy społecznej, organizacjami pozarządowymi itd. Chodzi zarówno o uproszczenie procedur komunikacji, jak i rezygnację ze zbędnej biurokracji, które utrudniają pracę, a w niektórych przypadkach opóźniają albo uniemożliwiają realizację celów zawodowych Policji (np. *ośrodki pomocy społecznej i sądy są zamknięte po godz. 16, wielu spraw „nie załatwi” się bez papieru*).

Dyskutanci mówili także o potrzebie wymiany doświadczeń między komendami Policji, tak aby niepotrzebnie „nie wyważać drzwi” tam, gdzie konstruktywnie rozwiązano już problem. Z żalem odnotowali przy tym, że miejsce współpracy i koleżeńskiej wymiany wiedzy zajęła ostra konkurencja i walka o najlepsze miejsca w różnych rankingach por. B. Kalinowska. *Diagnoza zasobów funkcjonariuszy Policji do pracy z młodzieżą w wieku 15-19 lat wykazującą ryzykowne zachowania seksualne, zachowania agresywne i/lub uzależnioną od multimedii*).

7.4.4. Znaczenie współpracy w opinii nauczycieli

Na podstawie przeprowadzonego wywiadu fokusowego można zauważyć, że nauczyciele dostrzegają konieczność współpracy instytucji i interesariuszy w zaspokojeniu następujących potrzeb (m.in. przy realizacji programu ZIP2):

- stabilizacji zawodowej i finansowej (pewności zatrudnienia i wynagrodzenia pozwalającego utrzymać rodzinę i zapewnić sobie godne warunki życia i rozwoju intelektualnego),

- wpływu na treść programów oddziaływania na wychowanków - zgodnie z posiadanymi kompetencjami i doświadczeniem,
- dysponowania odpowiednimi środkami do potrzeb placówek opiekuńczych, wychowawczych i resocjalizacyjnych,
- uznania dla ich pracy przez urzędników państwowych i samorządowych,
- udziału w szkoleniach zawodowych, w tym zwłaszcza w zajęciach warsztatowych,
- wyposażenia w odpowiednie środki techniczne (por. B. Kalinowska. *Diagnoza zasobów nauczycieli do pracy z młodzieżą w wieku 15-19 lat wykazującą ryzykowne zachowania seksualne, zachowania agresywne i/lub uzależnioną od multimedii*).

7.4.5. Znaczenie współpracy w opinii kuratorów i pracowników socjalnych

Wyniki analiz fokusowych stanowią podstawę do stwierdzenia, że dla pracowników socjalnych i dla kuratorów współpraca między interesariuszami i instytucjami jest potrzebna po to, aby zaspokoić potrzeby w zakresie:

- powołania ośrodków, gdzie dzieci mogłyby korzystać z terapii i to bez zbędnych formalności,
- zapewnienia kontaktu z zatrudnionymi na miejscu specjalistami z zakresu prawa, pedagogiki i psychologii,
- zapewnienia godnych warunków do pracy, które równocześnie umożliwią profesjonalne wykonywanie obowiązków,
- udziału w szkoleniach zawodowych i zajęciach warsztatowych dotyczących postępowania i komunikowania się z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem,
- wprowadzenia instytucji superwizora i prawa do korzystania z superwizji w celu poprawy kompetencji i zapobiegania zjawisku wypalenia zawodowego,
- sprawowania merytorycznej opieki i nadzoru nad nowoprzyjętymi do pracy pracownikami socjalnymi oraz asystentami rodzinnymi, w związku z koniecznością uświadomienia im, że wykonują zawód zaufania publicznego (por. B. Kalinowska. *Diagnoza zasobów kuratorów i pracowników socjalnych do pracy z młodzieżą w wieku 15-19 lat wykazującą ryzykowne zachowania seksualne, zachowania agresywne i/lub uzależnioną od multimedii*).

K 8.: Podręcznik i metodologia ewaluacji efektywności programu ZIP2 (*Evaluations of Efficiency*)

Metodologia badań ewaluacyjnych w ZIP2 będzie bazowała na procedurze *stepp*, która zawiera następujące kroki potrzebne do oceny skuteczności realizowanego programu oddziaływań wobec odbiorców prowadzonych działań¹²¹:

1. dobór zagadnień do oceny
2. opis schematu oceniania skuteczności
3. opis narzędzia pomiaru ewaluacyjnego
4. charakterystyka badanych osób
5. analiza uzyskanych wyników badań
6. wnioski z badań ewaluacyjnych.

8.1. Dobór zagadnień do oceny ewaluacyjnej

Ewaluacji zostaną poddane mierzalne wskaźniki 11 czynników ochraniających młodzież przed preferowaniem zachowań agresywnych. Wymienione wskaźniki są mierzone za pomocą *Kwestionariusza Zasobów Wzmacniających Kariere Zawodową Młodzieży Szkolnej*. Kwestionariusz zawiera następujące skale – wskaźniki czynników ochraniających młode osoby przed aktami agresji (por. *Komponent K11. Podręcznik dla użytkowników*):

- **Skala 1. preferowanie w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych.** Czynnikiem ochraniającym przed stosowaniem agresji jest niskie nasilenie tej zmiennej, które świadczy o tym, że jednostka nie potrafi m.in. świadomie manipulować innymi ludźmi, nie wykorzystuje innych do tego, aby osiągać własne cele, nie dąży do dominacji i do zdobywania przewagi nad innymi ludźmi.
- **Skala 2. preferowanie w sytuacjach trudnych strategii unikowych.** Jako czynnik ochraniający należy potraktować niski wynik w tej skali, który oznacza to, że młody człowiek rzadko wycofuje się z trudnych sytuacji, nie jest bierny, nie unika kontaktów z innymi, w trakcie doświadczania problemów rzadko koncentruje się na emocjach.
- **Skala 3. preferowanie w sytuacjach trudnych wytrwałości i działań przemyślanych.** Czynnikiem ochraniającym jest wysoki wynik, który odzwierciedla częste stosowanie zachowań cechujących się wytrwałością i rozważą podczas rozwiązywania problemów.
- **Skala 4. nawiązywanie głębokich kontaktów interpersonalnych.** Jako czynnik ochraniający należy traktować wysoki poziom tej zmiennej, który wskazuje na posiadanie dużych umiejętności w zakresie nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych.

¹²¹ J. Hawkins, B. Netherhood. *Podręcznik ewaluacji programów profilaktycznych. Nadużywanie substancji uzależniających i inne problemy społeczne*. Warszawa-Olsztyn: IPiN, PTP 1994.

- **Skala 5. rozwijanie aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych.** W sposób ochronny działa wysokie nasilenie analizowanej zmiennej. Wysoki wynik w skali odzwierciedla duże natężenie umiejętności w obszarze rozwijania standardów wewnętrznych, czyli wartości i norm postępowania. O wysokim rozwoju sfery aksjo-normatywnej świadczy m.in. pogłębianie wiary religijnej i częste przestrzeganie zasad moralnych.
- **Skala 6. rozwijanie poczucia własnej skuteczności.** Czynnikiem ochraniającym jest wysokie nasilenie zmiennej. Wysoki wynik w skali świadczy o dużym natężeniu poczucia własnej skuteczności, które stanowi efekt dwóch czynników – wysokich kompetencji w obszarze wyznaczania i osiągnięcia ambitnych celów (pierwszy czynnik) oraz realizowania życiowych pasji i zainteresowań (drugi czynnik).
- **Skala 7. odczuwanie strat w poczuciu własnej skuteczności.** W sposób ochronny działa niskie nasilenie zmiennej. Osoba cechująca się niskim rezultatem w tej skali w niewielkim stopniu spostrzega straty w wymiarze osiągniętych sukcesów, własnej wartości, bycia wartościową jednostką dla innych, realizacji życiowych celów, odczuwaniu sensu/celu własnego życia.
- **Skala 8. odczuwanie strat w formalnym (instytucjonalnym) wsparciu społecznym.** Jako czynnik ochraniający należy traktować niskie nasilenie wyników w tej skali. Niski rezultat wskazuje na odczuwanie niewielkich strat w doświadczanym wsparciu instytucjonalnym. Zatem jednostka z niskim wynikiem nie odczuwa strat we wsparciu ze strony: 1) nauczycieli i wychowawców, 2) instytucji religijnych, 3) organizacji, w których można dzielić zainteresowania.
- **Skala 9. odczuwanie strat w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym.** Ochronnie działa niewielkie nasilenie tego czynnika. Niski rezultat w skali jest konstytuowany przez małe ubytki dotyczące stabilności rodzinnej, bliskości z jedną lub wieloma osobami z własnej rodziny, mieszkania odpowiadającego własnym potrzebom, dzielenia czasu z najbliższymi, lojalności przyjaciół.
- **Skala 10. odczuwanie zysków w poczuciu własnej skuteczności.** Jako czynnik ochronny należy interpretować wysokie nasilenie wyniku w skali, który oznacza spostrzeganie dużych zysków w obszarze samoskuteczności. Na tego rodzaju rezultat składają się zyski dotyczące dużej liczby doświadczanych sukcesów, silne poczucie dumy z własnej osoby, wysoki poziom poczucia bycia wartościowym dla innych, częste łączenie przyszłych sukcesów z własnym działaniem.
- **Skala 11. odczuwanie zysków w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym.** W sposób ochronny działa wysokie nasilenie czynnika. Wynik wysoki w skali świadczy o dużym nasileniu zysków we wsparciu o charakterze nieformalnym. Wynik ten jest konstytuowany przez wysoki poziom bliskości z jedną lub wieloma osobami z własnej rodziny oraz przez częste spędzanie czasu z najbliższymi.

8.2. Opis schematu ewaluacji programu ZIP2

Schemat badań ewaluacyjnych zakłada badania podłużne, czyli powtarzany pomiar tym samym narzędziem w dwóch różnych okresach czasowych (por. Rysunek 1). Odstęp między badaniem diagnostycznym (pretestem) i ewaluacyjnym (posttestem) na etapie testowania wynosił od 1 do 4 miesięcy. Badania zrealizowano przy pomocy *Kwestionariusza Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej* (por. *Komponent K11. Podręcznik dla użytkowników*).

Pomiędzy pomiarem diagnostycznym (pretestem) i badaniem ewaluacyjnym (posttestem) młodzież

zagrożona wykluczeniem społecznym z powodu przejawiania ryzykownych zachowań seksualnych, zachowań agresywnych i/lub nadużywania multimediów została poddana sprofilowanym oddziaływaniom służącym wzmocnieniu czynników ochraniających przed wymienionymi powyżej typami dewiacyjnego postępowania. Oddziaływania te opracowano m.in. w oparciu o wyniki uzyskane w *Kwestionariuszu Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej* – narzędziu diagnozującym poziom czynników chroniących u odbiorców programów ZIP1-3. Programy te były realizowane przez dwudziestu terapeutów/coachów. W tym celu przygotowawali, a następnie przeprowadzili innowacyjne autorskie programy oddziaływań uwzględniające specyfikę natężenia czynników ochraniających w grupie docelowej.

Rysunek 1.: Proponowany schemat ewaluacji do badania skuteczności oddziaływań w ramach ZIP2 (w stosunku do młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu częstego przejawiania aktów agresji)

Wnioski z przedstawionego schematu ewaluacyjnego mają następujący charakter. Po pierwsze, dokonano doboru losowego odbiorców programów ZIP1-3.

Po drugie, wykonano badanie diagnostyczne we wszystkich grupach odbiorców ZIP1-3 za pomocą

narzędzia K11, służącego do pomiaru czynników ochraniających młodzież przed przejawianiem zachowań dewiacyjnych. Szczegółowy opis wyników przeprowadzonych badań diagnostycznych znajduje się w części K2.

Po trzecie, przeprowadzono powtórne badania (ewaluacyjne) w grupach odbiorców ZIP1-3 za pomocą narzędzia K11 po to, aby:

- sprawdzić, jakie różnice między pretestem (wynikami badań diagnostycznych) a posttestem (wynikami badań ewaluacyjnych) zachodzą w grupie odbiorców programu ZIP2 – zachodzące różnice świadczą o znaczeniu programu ZIP2 w zakresie wzmacniania czynników chroniących przed zachowaniami agresywnymi;
- sprawdzić, jakie zachodzą różnice między grupą odbiorców ZIP2 a grupami odbiorców ZIP1 i ZIP3 w wynikach posttestu – zachodzące różnice wskazują na znaczenie programów oddziaływań w zakresie wzmacniania czynników chroniących młodzież przed różnymi typami zachowań dewiacyjnych – zachowaniami agresywnymi (odbiorcy ZIP2), ryzykownymi zachowaniami seksualnymi (odbiorcy ZIP1), nadużywaniem multimediiów (odbiorcy ZIP3).

8.3. Opis ewaluacyjnego narzędzia pomiarowego

W badaniu ewaluacyjnym wykorzystano *Kwestionariusz Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej*. Narzędzie składa się z czterech części (por. por. *Komponent K11. Podręcznik dla użytkowników*).

Część I mierzy strategię radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Znajduje się tam 15 itemów (np. Dbiałem o własny interes, nawet jeśli musiałem iść po trupach) ocenianych na skali od 1 (wcale tak nie robiłem/am) do 5 (bardzo często tak robiłem). Pozycje do tej części zaczerpnięte są ze Skali Strategicznego Podejścia do Radzenia Sobie (SACS) S. Hobfolla (2006). W części pierwszej możliwa jest diagnoza trzech czynników chroniących wyliczanych jako suma odpowiednich itemów:

- Preferowanie w sytuacjach trudnych strategii antyspołeczno-manipulacyjnych
- Preferowanie w sytuacjach trudnych strategii unikowych
- Preferowanie w sytuacjach trudnych wytrwałości i działań przemyślanych.

Część II pozwala na pomiar rodzaju preferowanych zachowań konstruktywnych. Zawiera osiem pozycji (np. Wyznaczanie i osiągnięcie ambitnych celów) ocenianych na skali od 0 (całkowicie bez znaczenia) do 4 (ma bardzo duże znaczenie). W tej części możliwa jest również diagnoza trzech czynników ochraniających tworzonych jako suma odpowiednich twierdzeń:

- Wymiar 1: Nawiązywanie głębokich kontaktów interpersonalnych
- Wymiar 2: Rozwijanie aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych
- Wymiar 3: Rozwijanie poczucia własnej skuteczności.

Z kolei część III i IV wzorowane są na Kwestionariuszu Oceny Zachowania Zasobów S. Hobfolla. W części III przy pomocy 13 pozycji mierzy się poziom odczuwanych strat w zasobach. Instrukcja poprzedzająca każdy z itemów (np. Poczucie, że jestem wartościowy dla innych) brzmi: Ile utraciłeś, ile ci ubyło (zmałało). Wszystkie kategorie zasobów oceniane są na skali od 0 (nic) do 4 (bardzo dużo). Część ta umożliwia diagnozę trzech czynników ochraniających:

- Odczuwanie strat w poczuciu własnej skuteczności

- Odczuwanie strat w formalnym (instytucjonalnym) wsparciu społecznym
- Odczuwanie strat w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym.

Część ostatnia (IV) diagnozuje poziom odczuwanych zysków w zasobach. Zawiera 6 pozycji (np. Poczucie, że wiedzie mi się) poprzedzonych ogólną instrukcją: Ile zyskałeś, ile ci przybyło (doszło, wzrosło) ocenianych na skali od 0 (nic) do 4 (bardzo dużo). Sumy odpowiednich pozycji pozwalają na diagnozę dwóch czynników chroniących:

- Odczuwanie zysków w poczuciu własnej skuteczności
- Odczuwanie zysków w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym.

8.4. Charakterystyka badanych osób

W badaniach wzięło udział 200 osób w wieku od 14 do 20 lat (M=16,60; SD=1,40). W grupie w niewielkim stopniu dominowali mężczyźni (N=114; 57%). Osoby w przeważającej większości pochodziły z obszarów miejskich (N=157; 78,5%). Analiza wykształcenia wskazała na niewielką dominację osób z wykształceniem gimnazjalnym (N=108; 54%). Osoby z wykształceniem podstawowym i ponadgimnazjalnym stanowiły odpowiednio N=60 (30%) i N=32(16%). Badane osoby przy pomocy obiektywnych kryteriów podzielono na trzy grupy zagrożone wykluczeniem społecznym. Liczebność w poszczególnych grupach była następująca:

- ZIP1 –przejawianie ryzykownych zachowań seksualnych (N=60; 30%)
- ZIP2 – przejawianie zachowań agresywnych (N=70;35%)
- ZIP3 – nadużywanie multimediiów (N=70;35%).

8.5. Analiza wyników ewaluacji programu ZIP2

Zgodnie z zaproponowanym schematem ewaluacji najpierw zostaną przedstawione porównania wyników pretestowych (uzyskanych w badaniach diagnostycznych) z wynikami posttestowymi (z badań ewaluacyjnych) w grupie odbiorców programu ZIP2 (por. tabela 1.).

Następnie zostaną ukazane porównania między odbiorcami programów ZIP1, ZIP2 i ZIP3 w obszarze wyników posttestowych (uzyskanych w badaniach ewaluacyjnych). Wyniki dotyczące tego zagadnienia zostały zaprezentowane w tabeli 2.

Tabela 1. Porównanie wyników Kwestionariusza Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej uzyskanych przez odbiorców programu ZIP2 (N=70) w badaniu diagnostycznym (pretestowym) i w badaniu ewaluacyjnym (posttestowym) – w porównaniu wykorzystano test t-Studenta dla prób zależnych

Czynniki Cchroniące:	Wyniki uzyskane w preteście przez odbiorców ZIP2		Wyniki uzyskane w postteście przez odbiorców ZIP2		t	p
	M	SD	M	SD		
Preferencja strategii antyspołeczno-manipulacyjnych	12,44	4,30	12,47	4,94	-0,07	0,94
Preferencja strategii unikowej	14,09	3,44	13,17	3,53	1,85	0,07

Preferencja strategii polegającej działaniach przemysłanych	16,57	2,93	16,67	3,52	-0,26	0,79
Umiejętność nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych	12,16	2,84	12,51	2,82	-1,06	0,29
Umiejętność rozwijania standardów wewnętrznych	4,21	2,08	4,31	1,99	-0,51	0,61
Umiejętność rozwijania poczucia własnej skuteczności	6,40	1,30	6,53	1,45	-0,79	0,43
Odczuwanie strat w poczuciu własnej skuteczności	8,96	4,93	6,96	4,03	3,92	0,01
Odczuwanie strat w formalnym wsparciu społecznym	4,61	2,95	3,81	2,71	2,76	0,01
Odczuwanie strat w nieformalnym wsparciu społecznym	8,67	5,23	8,04	5,22	1,54	0,13
Odczuwanie zysków w nieformalnym wsparciu społecznym	8,86	3,40	9,23	3,65	-1,05	0,30
Odczuwanie zysków w nieformalnym wsparciu społecznym	4,66	2,60	4,53	2,22	0,50	0,62

Na podstawie wyników zawartych w tabeli 1. można stwierdzić, że część czynników ochraniających adolescentów przed preferowaniem zachowań agresywnych uległa zmianie pod wpływem ich udziału w działaniach zawartych w programie ZIP2. Wartości testu istotności różnic wskazują, że u osób biorących udział w oddziaływaniach prowadzonych przez specjalistów (terapeutów/doradców) doszło do:

- ➔ zmniejszenia odczuwanych strat w poczuciu własnej skuteczności ($t=3,92$; $p=0,01$)
- ➔ zredukowania doświadczanych strat w zakresie spostrzegania formalnego (instytucjonalnego) wsparcia społecznego ($t=2,76$; $p=0,01$)
- ➔ spadku nasilenia preferencji unikowych strategii zaradczych w procesie radzenia sobie z problemami (silna tendencja; $t=1,85$; $p=0,07$).

U młodzieży preferującej zachowania agresywne nie wystąpiły natomiast różnice pod wpływem uczestnictwa w programie ZIP2 w takich czynnikach ochraniających przed aktami agresji, jak:

- ➔ Preferencja strategii antyspołeczno-manipulacyjnych
- ➔ Preferencja strategii polegającej działaniach przemysłanych
- ➔ Umiejętność nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych
- ➔ Umiejętność rozwijania standardów wewnętrznych
- ➔ Umiejętność rozwijania poczucia własnej skuteczności
- ➔ Odczuwanie strat w nieformalnym wsparciu społecznym
- ➔ Odczuwanie zysków w nieformalnym wsparciu społecznym
- ➔ Odczuwanie zysków w nieformalnym wsparciu społecznym.

Tabela 2. Porównanie wyników Kwestionariusza Zasobów Wzmacniających Karierę Zawodową dla Młodzieży Szkolnej w badaniu posttestowym (ewaluacyjnym) w trzech grupach odbiorców: ZIP1 (N=60), ZIP2 (N=70) i ZIP3 (N=70) – do przeprowadzenia porównania wykorzystano jednoczynnikową analizę wariancji

Skale	Odbiorcy ZIP1		Odbiorcy ZIP2		Odbiorcy ZIP3		F	p	Post hoc
	M	SD	M	SD	M	SD			
Preferencja strategii antyspołeczno-manipulacyjnych	12,31	3,19	12,47	4,94	11,05	4,09	2,054	0,131	
Preferencja strategii unikowej	14,35	3,42	13,17	3,53	12,34	3,60	4,486	0,013	1:3
Preferencja strategii polegającej działaniach przemysłanych	16,22	2,38	16,67	3,52	17,24	4,06	1,220	0,298	
Umiejętność nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych	13,15	2,96	12,51	2,82	13,92	2,02	4,529	0,012	3:2
Umiejętność rozwijania standardów wewnętrznych	5,67	2,22	4,31	1,99	5,78	1,85	10,543	0,001	1:2 2:3
Umiejętność rozwijania poczucia własnej skuteczności	6,54	1,17	6,53	1,45	6,76	1,11	0,648	0,524	
Odczuwanie strat w poczuciu własnej skuteczności	8,08	4,35	6,96	4,03	7,14	5,47	0,952	0,388	
Odczuwanie strat w formalnym wsparciu społecznym	4,77	2,91	3,81	2,71	4,05	2,86	1,784	0,171	
Odczuwanie strat w nieformalnym wsparciu społecznym	8,81	5,04	8,04	5,22	8,08	5,67	0,364	0,695	
Odczuwanie zysków w nieformalnym wsparciu społecznym	8,81	4,44	9,23	3,65	11,90	3,34	11,345	0,001	1:3 2:3
Odczuwanie zysków w nieformalnym wsparciu społecznym	4,60	2,68	4,53	2,22	5,64	1,96	4,49	0,013	1:3 2:3

Porównanie różnic między odbiorcami ZIP1, ZIP2 i ZIP3 w wynikach badania posttestowego wskazało na występowanie pięciu statystycznie istotnych różnic międzygrupowych. Różnice zaznaczają się w następujących czynnikach ochraniających:

- ➔ **Preferowanie w sytuacjach trudnych strategii unikowych ($F=4,486$; $p=0,013$).** Osoby z grupy podejmującej ryzykowne zachowania seksualne uzyskują w tym wymiarze znacznie wyższy wynik niż młodzież nadużywająca multimediiów.
- ➔ **Nawiązywanie głębokich kontaktów interpersonalnych ($F=4,529$; $p=0,012$).** W przypadku nasilenia tego czynnika ochraniającego znacząco wyższe wyniki uzyskują reprezentanci grupy nadużywającej multimediiów w stosunku do osób z grupy przejawiającej zachowania agresywne.
- ➔ **Rozwijanie aksjo-normatywnych standardów wewnętrznych ($F=10,543$; $p=0,001$).** Czynniki te różnicuje zarówno grupę o ryzykownych zachowaniach seksualnych od młodzieży agresywnej, jak i młodzież agresywną od nadużywającej multimediiów. W obu zestawieniach grupa zdiagnozowana jako przejawiająca zachowania agresywne uzyskuje niższy wynik od dwóch pozostałych.
- ➔ **Odczuwanie zysków w poczuciu własnej skuteczności ($F=11,345$; $p=0,001$).** W przypadku tego

czynnika ochraniającego osoby nadużywające multimediiów uzyskały zarówno wyższy wynik od grupy agresywnej, jak również od osób przejawiających ryzykowne zachowania seksualne.

- ➔ **Odczuwanie zysków w nieformalnym (pozainstytucjonalnym) wsparciu społecznym (F=4,490; p=0,013).** Wzorzec relacji między wynikami jest tutaj analogiczny jak w poprzednim zestawieniu, czyli osoby nadużywające multimediiów mają wyższe rezultaty w tym czynniku zarówno od jednostek preferujących zachowania agresywne, jak i od nastolatków podejmujących ryzykowne zachowania seksualne.

8.6. Wnioski z przeprowadzonej ewaluacji

Dwa wnioski odnoszą się do badań porównawczych w grupie odbiorców programu ZIP2. Pierwszy z nich polega na tym, że uczestnictwo w programie zapobiegania aktom agresji (ZIP2) najszybciej doprowadziło do korzystnych zmian w trzech czynnikach ochraniających – zmniejszeniu odczuwanych strat w poczuciu własnej skuteczności, zredukowaniu doświadczanych strat w zakresie spostrzegania instytucjonalnego wsparcia społecznego, spadku nasilenia strategii unikowych w procesie radzenia sobie z problemami.

Wniosek drugi odnosi się do tego, że brak zmian u uczestników programu ZIP2 w 8 czynnikach ochraniających może mieć wielowymiarowe przyczyny. W tym miejscu warto wskazać na kilka z nich – m.in. na krótki czas testowania działań w projekcie, złożoność czynników generujących zachowania agresywne, funkcjonowanie odbiorców ZIP2 w warunkach instytucjonalnych (domy dziecka, ośrodki wychowawcze, zakład poprawczy).

Kolejne wnioski dotyczą porównania wyników odbiorców programu ZIP2 z odbiorcami programów ZIP1 i ZIP3. Uzyskane wyniki wskazują, że młodzież preferująca zachowania agresywne znajduje się w najtrudniejszej sytuacji związanej ze zmianami zachowania. Wynika to z faktu, że odbiorcy ZIP2 w trakcie realizacji programu koncentrowali się przede wszystkim na zatrzymaniu spirali strat (zahamowanie strat w obszarze poczucia własnej skuteczności, spostrzegania instytucjonalnego wsparcia społecznego) a nie na generowaniu spirali zysków, jak to się dzieje w przypadku młodzieży nadużywającej multimediiów (sposobienie zysków w obszarze poczucia własnej skuteczności, spostrzegania nieformalnego wsparcia społecznego).

Należy też zauważyć, że odbiorcy programu ZIP2 – być może ze względu na przebywanie w warunkach instytucjonalnych – na istotnie niższym poziomie niż uczestnicy dwóch pozostałych grup przyswoili sobie umiejętności związane z funkcjonowaniem standardów wewnętrznych. W istotnie mniejszym stopniu w stosunku do młodzieży nadużywającej multimediiów uczestnicy programu ZIP2 nabyli kompetencje dotyczące nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych.

K 9.: Przewodnik potencjału rozgłosu, promocji i włączenia w główny nurt polityki wraz ze strategią upowszechniania
(*Publicity & Mainstreaming*)

9.1. Włączanie programu ZIP2 w główny nurt polityki społecznej – uzasadnienie wynikające z norm prawa międzynarodowego

Ukierunkowanie postępowania mającego na celu przeciwdziałanie czynom karalnym młodzieży (w tym aktom agresji) zawiera Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ (nr 45/112) – „Wskazania dotyczące zapobiegania przestępczości nieletnich” (Wskazania Rijadzkie). Według Rezolucji model zapobiegania zachowaniom agresywnym młodzieży powinien zawierać¹²²:

1. ogólne i perspektywiczne założenia przeciwdziałania agresji – jako czynnika wywołującego zachowania niezgodne z prawem,
2. analizę nowoczesnych technik redukcji negatywnych zjawisk społecznych,
3. spisy programów, służb, instytucji prowadzących działalność w tej dziedzinie oraz określenie przeznaczonych na nią środków,
4. wytyczne i kierunki podejmowania zespolonych działań przez różne organy zajmujące się sprawami oświaty, pracy, opieki nad dziećmi, zdrowia, pomocy społecznej, ściganiem przestępstw i wymiarem sprawiedliwości,
5. charakterystykę koordynacji działań profilaktycznych podejmowanych przez instytucje administracji państwowej,
6. kryteria systematycznych ocen realizowanych programów,
7. określenie pryncypiów wymiaru sprawiedliwości z uwzględnieniem możliwości stosowania zróżnicowanych środków wobec osób wchodzących w konflikt z prawem,
8. wskazanie możliwości i sposobów włączania w działalność zapobiegawczą społeczności lokalnych za pomocą uruchamiania rozmaitych służb i programów,
9. zapewnienie społeczeństwu, szczególnie młodzieży, udziału w podejmowanych przedsięwzięciach profilaktycznych.

9.2. Włączanie programu ZIP2 w główny nurt polityki społecznej – uzasadnienie wynikające z norm prawa polskiego

Zgodnie z art. 10 § 1 k.k. odpowiedzialność karną za popełnienie przestępstwa – w tym również przestępstwa o charakterze agresywnym – ponosi osoba, która ukończyła 17 lat lub nieletni, który spełnia warunki z art. 10 § 2 k.k. – ukończone 15 lat w chwili popełnienia czynu zabronionego wymienionego w tym artykule, przemawiają za tym okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się

122 P. Stępnik. Praca i pracownicy socjalni w przeciwdziałaniu przestępczości. Propozycje modelowe. W: Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. Red. W. Ambrozik, P. Stępnik. Poznań-Warszawa-Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 55.

bezskuteczne. Osoby poniżej 17 roku życia podlegają odrębnym zasadom postępowania w stosunku do dorosłych przestępców, które są uregulowane w Ustawie z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (u.p.n.)¹²³.

Środki skierowane do nieletnich sprawców agresywnych czynów zabronionych powinny odznaczać się wybitnym, wychowawczo-opiekuńczym ukierunkowaniem. Ich celem jest przede wszystkim dobro nieletniego – korzystne kształtowanie jego osobowości oraz zapewnienie mu, w miarę możliwości, prawidłowych warunków opieki i wychowania (art. 3 § 1 u.p.n.). Sąd może stosować tego typu środki również wobec młodocianych przestępców – dotyczy to sprawców, którzy popełnili występki po ukończeniu 17 lat, lecz przed ukończeniem 18 lat, jeżeli przemawiają za tym okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste (art. 10 § 4 k.k.)¹²⁴.

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich wymienia cztery odrębne typy reakcji w postępowaniu wobec nieletnich, którzy przejawiają sprzeczne z normami społecznymi zachowania agresywne:

1. **środki wychowawcze** (art. 6 u.p.n.) – upomnienie, zobowiązanie do określonego postępowania, (zwłaszcza do naprawienia szkody, przeproszenia pokrzywdzonego, podjęcia nauki lub pracy, powstrzymywania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zaniechanie używania alkoholu lub innych substancji odurzających itp.), nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna, nadzór udzielających poręczenia (organizacji społecznych, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania), dozór kuratora, skierowanie do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą, umieszczenie w zakładzie wychowawczym lub w innej odpowiedniej placówce opiekuńczo-wychowawczej albo w instytucji lub organizacji przygotowania zawodowego, umieszczenie w rodzinie zastępczej, środki przewidziane w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym;
2. **środek poprawczy** – sąd rodzinny może orzec umieszczenie w zakładzie poprawczym nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego, jeżeli przemawia za tym wysoki stopień jego demoralizacji oraz okoliczności i charakter czynu, zwłaszcza, gdy środki wychowawcze okazały się bezskuteczne lub nie roszą resocjalizacji (art. 10 u.p.n.);
3. **lecnicze środki zabezpieczające** (art. 12, 56, 79 § 4 u.p.n.) – umieszczenie niepełnosprawnego psychicznie nieletniego w szpitalu psychiatrycznym lub w innym odpowiednim zakładzie leczniczym, w zakładzie pomocy społecznej lub właściwej placówce opiekuńczo-wychowawczej;
4. **nielecnicze środki zabezpieczające** (art. 6, pkt. 7 i 8 u.p.n.) – zakaz prowadzenia pojazdów, przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego.

Ważne jest to, że w postępowaniu wobec nieletnich regułą jest stosowanie działań wychowawczych. Środek poprawczy oraz środki zabezpieczające znajdują zastosowanie w sytuacjach wyjątkowych – wtedy, gdy metody wychowawcze są niewystarczające lub nieodpowiednie ze względu na stan nieletniego. Należy również wskazać na różnice między zakładem poprawczym a zakładem wychowawczym. Zakład poprawczy różni się od zakładu wychowawczego odpowiednio bardziej rygorystycznym regulaminem. Sąd rodzinny orzeka ten środek w odrębnym „postępowaniu poprawczym” (art. 48-55 u.p.n.). Jednak nie można go traktować jako „kary”, „quasi-kary” lub „środka zbliżonego do kary” dla nieletniego¹²⁵.

123 Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (DzU nr 35 poz. 228).

124 J. Holda, Z. Holda. Prawo karne wykonawcze. Kraków Zakamycze 2004 s. 22.

125 M. Cieślak. Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia. Warszawa Wydawnictwa Prawnicze PWN 1995 s. 470-471.

9.3. Aktualny stan profilaktyki zachowań agresywnych w populacji młodzieży

W kontekście przedstawionych aktów normatywnych należy stwierdzić, że w Polsce zaznacza się wyraźny niedostatek przedsięwzięć ukierunkowanych na zapobieganie i ograniczanie aktom agresji młodych osób. Do najczęściej spotykanych zarzutów, z jakimi spotykają się inicjatywy profilaktyczne należą¹²⁶:

- ➔ **Zarzut 1.:** Brak programów skierowanych na redukcję psychospołecznych uwarunkowań dewiacyjnego postępowania – w ZIP2 zostały przeprowadzone badania w zakresie powstawania zachowań agresywnych (zarówno w aspekcie zasobów generujących akty agresji, jak również w aspekcie potrzeb motywujących tego typu postępowanie).
- ➔ **Zarzut 2.:** Podejmowane działania nie stanowią systemowych rozwiązań, a raczej efekt chwilowego uczulenia na problemy dewiacji młodzieży. Z reguły wprowadzane programy nie opierają się na rzetelnej diagnozie, co skutkuje tym, że w małym stopniu są uwzględniane podmiotowe i środowiskowe czynniki doprowadzające do zaburzeń w funkcjonowaniu społecznym. ZIP2 uwzględnia dostosowanie do specyfiki funkcjonowania lokalnej społeczności, możliwości użytkowników oraz zapotrzebowanie odbiorców na działania zapobiegające agresji.
- ➔ **Zarzut 3.:** Brak długofalowości jest związany z tym, że zainicjowane działania zazwyczaj nie są doprowadzane do następnego etapu i nie są poddawane analizom ewaluacyjnym. Działania w obrębie ZIP2 cechują się zarówno etapowym przygotowaniem użytkowników i liderów rówieśniczych do realizacji działań służących przeciwdziałaniu marginalizacji młodych osób, jak również ewaluowaniem działań wykorzystywanych w programie.
- ➔ **Zarzut 4.:** Oddziaływania profilaktyczne charakteryzują się izolacyjnością – na tym samym terenie są realizowane różne programy przez różne podmioty, ale bez porozumienia i współpracy. ZIP2 stanowi rodzaj programu zintegrowanego z innymi formami oddziaływań w stosunku do młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym.
- ➔ **Zarzut 5.:** W ostatnich latach wiele środków przeznaczono również na szkolenia dla fachowców zajmujących się profilaktyką i terapią. Niestety, po zdobyciu uprawnień specjaliści zazwyczaj prowadzą zajęcia dla innych odbiorców i praktycznie nie stosują zdobytych umiejętności w stosunku do młodzieży zagrożonej przestępczością. W ZIP2 specjaliści podejmujący oddziaływania wobec młodzieży przed szkoleniami podpisują kontrakt odnoszący się do obowiązku przeprowadzenia określonej ilości oddziaływań w stosunku do odbiorców projektu.
- ➔ **Zarzut 6.:** Programy realizowane w szkołach publicznych stanowią najczęściej zbiór informacji i działań w małym stopniu powiązanych z uwarunkowaniami doprowadzającymi do konfliktu z normami społecznymi, w tym z uwarunkowaniami aktów agresji. Istnieje możliwość adaptacji ZIP2 do warunków szkolnych.

9.4. Propozycje wprowadzania ZIP2 na poziomie makrospołecznym

Zgodnie ze wskazówkami Rezolucji ONZ dotyczącej zapobiegania przestępczości nieletnich oddziaływania mające na celu zapobieganie konfliktowi z prawem karnym powinny mieć charakter systemowych rozwiązań na poziomie makro- i mikrospołecznym¹²⁷.

126 B. Urban. Teoretyczne wyznaczniki systemu profilaktyki społecznej w środowisku lokalnym. W: Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży. Red. B. Urban. Mysłowice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 214-227.

127 U. Świętochowska. Systemowe rozwiązania w zakresie zapobiegania i ograniczania patologii społecznej. Gdańsk Wyd. UG 1995 s. 122-124.

W systemie ogólnopolskim (makrospołecznym) zapobiegania zachowaniom agresywnym młodzieży powinny być uwzględnione następujące elementy ZIP2:

1. ogólne założenia przeciwdziałania agresji/przemocy wynikające z przeprowadzenia analiz empirycznych,
2. spisy programów, służb, instytucji prowadzących działalność w aspekcie zapobiegania agresywności młodzieży – w tym kontekście należy wykorzystać informacje dotyczące specyfiki zapotrzebowania na ZIP2 w różnych grupach użytkowników,
3. informacje dotyczące środków przeznaczonych na realizację ZIP2 na terenie całego kraju i poszczególnych województw,
4. kierunki podejmowania zespolonych działań w obszarze ZIP2 przez organy zajmujące się sprawami oświaty, pracy, opieki nad dziećmi, zdrowia, pomocy społecznej, ściganiem przestępstw i wymiarem sprawiedliwości,
5. mechanizmy koordynacji działań makrosystemowych w obszarze ZIP2.

Na szczególną uwagę zasługuje punkt trzeci, który dotyczy współpracy agend zajmujących się edukacją i wymiarem sprawiedliwości. Z perspektywy kontroli społecznej istnieje konflikt między celami edukacyjnymi i zadaniami wymiaru sprawiedliwości. Wynika to z założenia, że rola szkoły polega na przekazywaniu ważnych wartości społecznych i zapewnieniu osobie właściwego miejsca w zbiorowości poprzez jej przygotowanie do pełnienia ról społecznych. Jednostki charakteryzujące się pozytywnym przystosowaniem szkolnym są posłuszne, punktualne, odpowiedzialne, zdyscyplinowane, a po zakończeniu edukacji zazwyczaj rozpoczynają karierę zawodową, która zapewnia rozwój osobisty i sukces społeczny¹²⁸. Internalizacja wartości i norm życia zbiorowego w procesie edukacji doprowadza do tego, że młodzież podporządkowuje się ogólnospołecznym normom postępowania. Działania edukacyjne stanowią zatem rodzaj pośredniej kontroli społecznej¹²⁹.

W przeciwieństwie do edukacji, środki stosowane przez wymiar sprawiedliwości są rodzajem bezpośredniej kontroli społecznej. Jej charakter wynika z tego, że sankcje jako formalna reakcja na przestępstwo przeciwdziałają naruszaniu systemu normatywnego społeczeństwa, a jednocześnie służą umacnianiu jego stabilności.

Przedstawione cele edukacji i wymiaru sprawiedliwości w kształtowaniu polityki społecznej prowadzą do tego, że podmioty zajmujące się ich realizacją nie współpracują ze sobą w zakresie kształtowania wartości i norm obowiązujących w relacjach międzyludzkich. Świadczy o tym zarówno brak wspólnych strategii oddziaływania na społeczeństwo, jak i poglądy osób odpowiedzialnych za kształtowanie polityki społecznej¹³⁰.

Wyniki badań wskazują, że większość urzędników w środowiskach lokalnych opowiada się za taką koncepcją tej polityki, w której stabilność zbiorowości powinna być osiągnięta w wyniku sankcji stosowanych przez sąd, przede wszystkim w postaci środków izolacyjnych. Natomiast rola edukacji w tym względzie ma charakter drugorzędny¹³¹. Przedstawione prawidłowości sugerują zatem, że w profilaktyce zachowań agresywnych w szczególności sposób powinny zostać rozszerzone cele wymiaru sprawiedliwości dotyczące ścisłej współpracy z agendami zajmującymi się edukacją i wychowaniem.

¹²⁸ J. Ballantine. *The sociology of education*. Upper Saddle River Prentice Hall 2001 s. 367.

¹²⁹ S. Eitzen, M. Baca-Zinn. *In conflict and order: Understanding society*. Boston Allyn & Bacon 2001 s. 136.

¹³⁰ Barak G. *Integrating criminologies*. Boston Allyn & Bacon 1998 s. 277.

¹³¹ P. Stretesky, P. Unnithan. *Criminal Justice Versus Education: An Analysis of the Priorities of Local Policy Makers*. „Criminal Justice Policy Review” 2002 nr 3 s. 213-214.

9.5. Propozycje wprowadzania ZIP2 na poziomie mikrospołecznym

Szczególne zastosowanie zintegrowanego innowacyjnego programu przeciwdziałania agresji w stosunku do młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym powinno zaistnieć na poziomie lokalnych społeczności. Za ideą implementowania ZIP2 do środowisk lokalnych przemawiają takie argumenty, jak¹³²:

1. możliwość przeprowadzenia wczesnej diagnozy,
2. duża adekwatność w stosunku do potrzeb odbiorców,
3. szansa podjęcia oddziaływań zapobiegawczych u osób potencjalnie zagrożonych zachowaniami agresywnymi,
4. istnienie naturalnych więzi społecznych, zwiększających sprawność organizacyjną i skuteczność programu ZIP2,
5. duże możliwości w zakresie przeprowadzania okresowych badań ewaluacyjnych,
6. elastyczność związana z wprowadzaniem bieżących korekt i modernizacji,
7. wysoka ekonomiczność.

Optymalnym obszarem dla wypracowania i wdrażania działań zapobiegawczych jest poziom gminy, w którym bliskość miejscowych instytucji rządowych, samorządowych i pozarządowych stanowi naturalną szansę na stworzenie lokalnego systemu profilaktyki. System tego rodzaju można zdefiniować jako zespół działań (metod i form) organizowanych przez odpowiednie instytucje, których celem jest oddziaływanie profilaktyczno-resocjalizacyjne skierowane zarówno na jednostki nieprawidłowo przystosowane do środowiska społecznego, jak i na formy regulacji funkcjonowania społeczności lokalnej jako całości. System miejscowej profilaktyki musi uwzględniać cechy i relacje zachodzące w określonej społeczności, które decydują o losach poszczególnych jednostek i całej zbiorowości. Naczelną ideą jest takie ukształtowanie tych elementów i związków, aby tworzyły one harmonijnie działającą całość o charakterze dynamicznym¹³³.

Koncepcję wzmożonych starań profilaktycznych na poziomie lokalnym potwierdzają wyniki badań ewaluacyjnych, które wskazują, że najbardziej skuteczne są programy wykorzystujące zasoby społeczności lokalnych. W związku z tym inicjatywa podmiotów zajmujących się zapobieganiem przestępczości w szczególności powinna być ukierunkowana na integrowanie działań w najbliższym otoczeniu, a w związku z tym na poszukiwanie partnerów do realizacji ZIP2 w szkołach, służbie kuratorskiej, policji, straży miejskiej, służbie ochrony kolei, kościołach i różnych związkach wyznaniowych, organizacjach pozarządowych¹³⁴.

Podsumowując zagadnienia dotyczące włączania programu ZIP2 w ogólny nurt polityki społecznej należy podkreślić integracyjny charakter projektu. Budowanie zintegrowanego programu wynika z istnienia ścisłych związków między zachowaniami agresywnymi a innymi problemami społecznymi. Tradycyjne podejście w polityce społecznej miało charakter reaktywny – polegający głównie na podejmowaniu oddziaływań po wystąpieniu aktu przemocy/agresji w stosunku do ofiar tego rodzaju zachowania. Praktyka ujawniła jednak niską skuteczność takiego podejścia. Aktualnie coraz częściej jest preferowane w różnych krajach podejście o charakterze zintegrowanym. Podejście tego rodzaju polega na rozwiązywaniu różno-

¹³² Urban, jw. s. 225-226.

¹³³ M. Michel. *Profilaktyka w środowisku lokalnym. W: Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży*. Red. B. Urban. Mysłowice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 292-295.

¹³⁴ L. Jameson, A. Suren, J. Knapp. *A competency analysis of law enforcement training and its linkage to recreation as intervention in youth crime prevention*. „Journal of Criminal Justice” 2000 nr 3 s. 225; S. McKay. *Research findings related to the potential of recreation in delinquency prevention*. „Trends” 1993 t. 30 s. 27-30.

rodnych problemów społecznych, które dotyczą określonej populacji na danym terenie¹³⁵.

Dodatkowym atutem zintegrowanych programów profilaktycznych jest to, że są one zgodne z naturą trudności społecznych, które układają się w charakterystyczne wiązki – np. współwystępowanie zachowań agresywnych z uzależnieniem chemicznym i/lub czynnościowym, marginalizacją społeczną, biedą, zaniedbaniem zdrowotnym, czy też z przejawianiem ryzykownych zachowań seksualnych. Można zatem stwierdzić, że różne przejawy negatywnych postaw wzajemnie na siebie działają, tworząc system patologii społecznej, co z kolei wymusza stworzenie zintegrowanych oddziaływań, które będą mu zapobiegały (plan profilaktyki) lub prowadziły do redukcji jego nasilenia (program resocjalizacji/terapii)¹³⁶.

9.6. Parafia jako miejsce sprzyjające rozpowszechnianiu i promocji ZIP2

W tej części opracowania zostaną przedstawione możliwości rozpowszechniania i promocji ZIP2 w parafialnej wspólnoty Kościoła. Ukazanie tego rodzaju działań jest uzasadnione wynikami badań ewaluacyjnych, w których stwierdzono, że młodzież zagrożona zachowaniami agresywnymi (odbiorcy ZIP2) ma duże trudności z nabywaniem umiejętności w obszarze kształtowania standardów wewnętrznych oraz nawiązywania głębokich kontaktów interpersonalnych (por. część K8).

Religijny wymiar funkcjonowania może odgrywać znaczącą rolę w kształtowaniu sposobu życia jednostki¹³⁷. Jednak doprowadzenie do tego, aby religijność pełniła funkcję regulacyjną w życiu człowieka wymaga odpowiedniej formacji. Wyniki badań wskazują, że wychowanie religijne sprowadza się najczęściej do uczestnictwa w praktykach religijnych, bez większej refleksji intelektualnej nad wyznawaną wiarą¹³⁸. Organizowanie sytuacji umożliwiających doświadczenie religijne dzieci ogranicza się najczęściej do wspólnego uczestnictwa we mszy św. i nabożeństwach, przy czym najczęściej zajmują się tym matki. Wspólne przeżywanie wiary przez uczestnictwo w praktykach religijnych słabnie wraz z wiekiem dziecka. Już w okresie szkolnym organizowanie sytuacji umożliwiających przeżycia religijne sprowadza się do przypominania i wydawania poleceń, by uczestniczyć w życiu Kościoła poprzez wypełnianie praktyk religijnych. Natomiast wspólne uczestnictwo w tego rodzaju praktykach staje się w tym okresie sporadyczne¹³⁹.

Wymienione prawidłowości świadczą o tym, że rodzice próbują przenieść odpowiedzialność za kształtowanie standardów wewnętrznych potomstwa poza system rodzinny. Dlatego ważne jest to, aby uzupełnienie ich formacji duchowej odbywało się w parafialnych grupach religijnych. Jako Kościół partykularny parafia stanowi wspólnotę wspólnot – grup i ruchów zjednoczonych wokół dzieła budowania jedności i miłości w Chrystusie i uczestniczących w prowadzeniu wiernych do zbawienia. Można w związku z tym stwierdzić, że parafia stanowi przestrzeń dla szeroko rozumianego rozwoju wiernych. W ostatnich kilku dekadach obserwuje się powstawanie różnego rodzaju wspólnot parafialnych, które służą dziełu odnowy w Kościele, a świadkowie tychże grup poprzez autentyczną chęć działania i szczerą wiarę, nie tylko pogłębiają swoją więź z Bogiem, ale także dają przykład innym ludziom, jak dążyć do pełni osobowego rozwoju¹⁴⁰.

Funkcjonowanie zbiorowości parafialnych wpisuje się również w działania służące kształtowaniu czyn-

135 A. Balandynowicz. *Model pracy służb społecznych w zapobieganiu przestępczości – doświadczenia skandynawskie*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*. Red. W. Ambrozik, P. Stępnia. Poznań-Warszawa-Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 71.

136 Świętochowska, jw. s. 122-124.

137 L. Rowicki L. (2007). *Uwarunkowania orientacji społecznych młodzieży*. W: A. Przeclawska, L. Rowicki (red.), *Młodzi Polacy u progu nadchodzącego wieku*. Warszawa: Wyd. Akadem. „Żak” s. 21-55.

138 B. Dydyc (2003). *Wychowanie religijne dziecka w rodzinie wiejskiej*. W: J. Wilk (red.), *W służbie dziecku*, t. 3. Lublin: Wyd. KUL s. 171-177.

139 Tamże s. 176.

140 S. Fonderska, A. Nesterenko, E. Socha, M. Tyburcy (2010). *Wspólnoty parafialne. Przestrzeń dla rozwoju osoby*. W: I. Niewiadomska, M. Kalinowski (red.), *Wziewani do działania. Zasoby społeczne w profilaktyce zachowań destrukcyjnych*. Lublin: Wyd. KUL s. 303-317.

ników ochraniających przed dewiacyjnymi zachowaniami, w tym również przed częstym preferowaniem aktów agresji. Przedstawiony wniosek wynika z prawidłowości polegającej na tym, że przystosowanie człowieka nie ogranicza się jedynie do sfery biologicznej czy psychologicznej, ale polega na budowaniu spójnych i dojrzałych postaw życiowych. W kształtowaniu czynników ochraniających przed agresywnymi zachowaniami należy więc odwoływać się do sfery duchowej człowieka, która umożliwia przyjęcie właściwej postawy wobec siebie i świata, w tym także odpowiedzialne korzystanie z dostępnych dóbr i konstruktywne rozwiązywanie przeżywanych problemów¹⁴¹.

Znaczenie parafialnych wspólnot religijnych w pozyskiwaniu zasobów rozwojowych przez młodzież preferującą zachowania agresywne potwierdza literatura przedmiotu. Przedstawione stanowisko zaznacza się w sugestii, że socjalizacyjne działania grup religijnych są szczególnie ważne w takich społecznościach lokalnych, które są w wyjątkowy sposób zagrożone anomią, marginalizacją kulturową i/lub stygmatyzacją społeczną¹⁴².

Jako przykład socjalizującego działania wspólnoty parafialnej, w której może być upowszechniany program ZIP2, można podać Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży (KSM). Stowarzyszenie to ukazuje wartości wyższe oraz porządkuje zasady postępowania na poziomie indywidualnym i zbiorowym, a przez to pozwala młodym ludziom na pełny rozwój osobowy. Młody człowiek, pragnąc poznawać świat i żyć zgodnie z zasadami wiary, potrzebuje świadectwa ze strony rówieśniczej wspólnoty. KSM – dzięki odpowiedniemu programowi, strukturze i systematycznie prowadzonej działalności – kształtuje dojrzałe i odpowiedzialne postawy chrześcijańskie. Fundamentem, na którym Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży opiera podejmowane przez siebie inicjatywy, jest głęboka formacja religijna – członkowie spotykają się raz w tygodniu, aby realizować opracowany program i spełniać misję apostołską poprzez wychodzenie do drugiego człowieka z Ewangelią i z katolickimi wartościami. Do najważniejszych działań KSM należy¹⁴³:

- ➔ organizowanie przeglądów twórczości młodych
- ➔ tworzenie ogólnopolskiego Biuletynu KSM
- ➔ zabieranie głosu w ważnych sprawach publicznych
- ➔ inicjowanie dni skupienia.

Na bazie przedstawionego przykładu można sformułować wniosek, że wspólnoty funkcjonujące na gruncie parafii przyczyniają się do kształtowania czynników ochraniających młodzież przed zachowaniami agresywnymi – celami działań w ZIP2 – poprzez zwiększanie u młodych osób zasobów w dwóch obszarach:

1. normatywno-aksjologicznym
2. zaradczym.

Ad 1. Zyski w zasobach normatywno-aksjologicznych. Poniżej zostaną scharakteryzowane dyrektywy postępowania człowieka, które wynikają z najważniejszych reguł katolickiej nauki społecznej i które zazwyczaj są przyswajane przez osoby angażujące się w działania parafialnych wspólnot religijnych, w tym również przez młodzież zagrożoną preferowaniem agresywnych zachowań¹⁴⁴.

141 Tamże s. 303.

142 Miethe T., Lu H., Reese E. (2000). *Reintegrative Shaming and Recidivism Risks in Drug Court: Explanations for Some Unexpected Findings*. *Crime & Delinquency* nr 4 s. 522-541.

143 Fonderska i in., jw. s. 304

144 Kalinowski M. (2007). *Wspólnoty nadziei. Realizacja zasad życia społecznego w ruchu hospicyjnym*. Lublin: Wyd. KUL s. 34-35.

**Zasada postępowania wspólnot religijnych:
realizacja dobra wspólnego (*bonum commune*).**

Zgodnie z regułą *bonum commune*, podstawowym celem indywidualnego i zbiorowego działania jest dążenie do realizacji i osiągnięcia wspólnego dobra. Norma ta zobowiązuje więc osoby konstytuujące grupę chrześcijańską do „dawania” różnego rodzaju wkładu zarówno na rzecz rozwoju własnej grupy, jak również innych społeczności.

**Zasada postępowania wspólnot religijnych:
pomocniczość (*subsidiarność*).**

Według przedstawionej zasady, większe zbiorowości mają obowiązek świadczenia uzupełniającej pomocy mniejszym, a różnego rodzaju struktury społeczne – osobie ludzkiej. W grupach religijnych powinny być realizowane dwa aspekty reguły *subsidiarność*¹⁴⁵:

- ➔ negatywny – poszanowanie inicjatywy, swobody działania, kompetencji i odpowiedzialności członków określonej wspólnoty i poszczególnych jednostek; wynika to z faktu, że człowiek powinien być wolny w podejmowaniu decyzji i odpowiedzialny za własne postępowanie; dlatego społeczności większe nie mogą zastępować ani zbiorowości mniejszych, ani pojedynczych osób w realizacji ich zadań
- ➔ pozytywny – wspomaganie wspólnoty i/lub jednostki ludzkiej wtedy, gdy nie są one w stanie samodzielnie zrealizować określonych celów; doraźność świadczonej pomocy polega na tym, aby po uzyskaniu niezbędnego wsparcia mniejsze społeczności i/lub poszczególne osoby mogły dalej przejawiać własne inicjatywy w realizacji określonych dążeń.

**Zasada postępowania wspólnot religijnych:
sprawiedliwość.**

Norma sprawiedliwości dotyczy regulowania uprawnień i obowiązków jednostki ludzkiej w życiu społecznym, zgodnie z wymogiem „oddawania każdemu tego, co mu się należy” z racji jego niezbywalnej godności. Uczestnictwo we wspólnocie religijnej sprzyja uzyskaniu przekonania, że każdy człowiek jest podmiotem określonych wartości i dóbr, ponieważ ma do nich bezwzględne prawo.

Jednocześnie funkcjonowanie w grupie wyznaniowej przyczynia się do uświadomienia sobie faktu, że sprawiedliwość nie może być utożsamiana z równością, ponieważ zróżnicowane traktowanie ludzi nie wynika z naruszania ich osobowej godności, ale z odmienności pozycji społecznej, życiowych zadań czy też wkładu w osiągnięcie określonego dobra wspólnego¹⁴⁶.

**Zasada postępowania wspólnot religijnych:
miłość społeczna.**

Reguła miłości społecznej stanowi swoiste dopełnienie sprawiedliwości, ponieważ nakazuje przekształcać stosunki interpersonalne i struktury społeczne w kierunku nadawania im bardziej ludzkiego

¹⁴⁵ Tamże s. 43.

¹⁴⁶ Tamże s. 51-54.

charakteru. Jej realizacja we wspólnotach religijnych może przekładać się na różne postawy i zachowania. Niekiedy będzie ona miała charakter solidarności rozumianej jako umiłowanie wspólnego dobra określonej grupy, innym razem może przybrać postać poświęcenia dla drugiego człowieka, w jeszcze innych okolicznościach świadczy o niej zdolność do współpracy czy też umiejętność nakłaniania innych do zgody¹⁴⁷.

Ad 2. Zyski w zasobach zaradczych. Młodzież szczególnego ryzyka w obszarze preferowania aktów agresji (odbiorcy ZIP2) powinna również nawiązywać relacje społeczne z konstruktywną zbiorowością rówieśniczą. Uczestnictwo i modelowanie zachowań w parafialnych grupach młodzieżowych powinno w istotny sposób wpłynąć u ich członków na takie zmiany jak¹⁴⁸:

- ➔ skorygowanie przekonań odnoszących się do obowiązujących wartości i norm postępowania
- ➔ zapobieganie stabilizowaniu się dezadaptacyjnych zachowań
- ➔ uczenie się pożądanym form aktywności
- ➔ podejmowanie nowych zobowiązań społecznych
- ➔ zwiększanie umiejętności w komunikacji interpersonalnej.

Efektywność pozyskiwania zasobów podmiotowych w grupach parafialnych wymaga jednak spełnienia kilku warunków¹⁴⁹:

1. istnienia w strukturach parafii różnego rodzaju zasobów – ludzkich, lokalowych, technicznych i finansowych, które są niezbędne do realizowania zadań w ramach wyodrębnionej grupy
2. dostosowania projektowanych zadań do oczekiwań odbiorców, co wymaga stworzenia różnorodnych ofert angażujących młodzież
3. kierowania całokształtem działań przez kompetentną osobę dorosłą, która rozumie rolę rówieśników w pozyskiwaniu zasobów rozwojowych przez młode osoby
4. odpowiedniego przygotowania członków wspólnot parafialnych do pełnienia roli rówieśniczych liderów.

Podsumowując zagadnienia dotyczące możliwości upowszechniania ZIP2 w grupach religijnych, należy podkreślić, że tego rodzaju wspólnoty mogą posiadać duże znaczenie w kreowaniu czynników ochraniających młodzież przed przejawianiem agresji, gdy będą spełniały rolę „sieci społecznych”, w których będzie dochodziło zarówno do modelowania wzorców zachowań zgodnych z katolickimi zasadami życia społecznego, jak również do autentycznego angażowania się w różne formy prospołecznych aktywności.

¹⁴⁷ Tamże s. 61-62.

¹⁴⁸ J. Burzawa J. (2009). *Kościół a profilaktyka demoralizacji młodzieży*. Lublin: „Polihymnia” s. 208-209.

¹⁴⁹ S. McKay. (1993). *Research findings related to the potential of recreation in delinquency prevention*. Trends nr 30 s. 27-30.

K 10.: Praktyczny przewodnik określający
zastosowania, sposób wdrażania i stosowania programu
(Success & Usage)

Istotą projektu ZIP2 jest wykorzystywanie kapitału psychospołecznego po to, aby zwiększać indywidualne zasoby rozwojowe i w ten sposób zmniejszyć ryzyko marginalizacji społecznej młodzieży z powodu przejawiania agresji instrumentalnej, agresji wrogiej i/lub agresji reaktywnej.

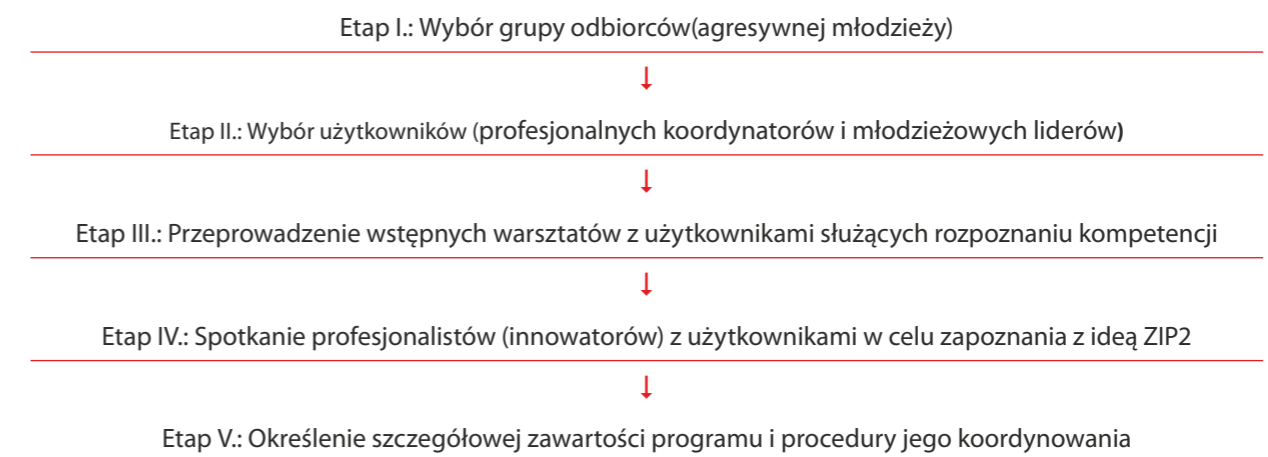
Dzięki uczestnictwu w działaniach ZIP2 odbiorca (młoda osoba zagrożona wykluczeniem społecznym z powodu preferowania aktów agresji) zyskuje dostęp do zasobów posiadanych przez wszystkich, którzy są powiązani wzajemnym zaufaniem. Przy czym wielkość sieci, w jakiej jednostka funkcjonuje wpływa na rozmiar i charakter zasobów kapitału społecznego, jakim może ona dysponować¹⁵⁰. Na podstawie przedstawionych przesłanek można zatem wysunąć wniosek, że angażując się w działania ZIP2 osoba – użytkownik, lider młodzieżowy, odbiorca – inicjuje strategię inwestycyjną, która poprzez rozwijanie własnych zasobów i wykorzystywanie kapitału społecznego, wcześniej czy później „zaowocuje” przyniesieniem korzyści na poziomie indywidualnym (w tym również w postaci zmniejszenia ryzyka aktów agresji) i społecznym.

10.1. Sposób wdrażania ZIP2 na poziomie angażowania użytkowników

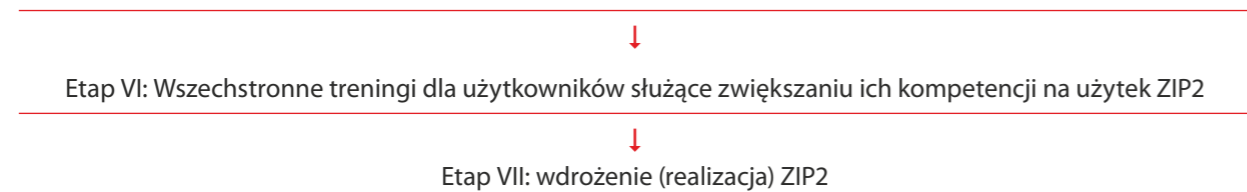
Dużą pomocą we wdrażaniu programu zapobiegania agresji na tym poziomie powinien być model organizowania lokalnej społeczności, który wskazuje na to, że profesjonalni koordynatorzy i młodzieżowi liderzy powinni być systematycznie przygotowywani do pełnienia roli realizatorów programu.

Przygotowanie do realizacji programu ma charakter etapowy. Specyfikę przygotowań ilustruje schemat 2.

Schemat 2. Etapy przygotowania użytkowników (profesjonalnych koordynatorów i młodzieżowych liderów) do realizacji ZIP2

¹⁵⁰ M. Adamczyk. Istota kapitału społecznego. Aplikacje profilaktyczne. W: I. Niewiadomska, M. Kalinowski (red.). Wezwani do działania. Zasoby społeczne w profilaktyce zachowań destrukcyjnych. Lublin Wyd. KUL 2010, s. 29-46.

Informacje zaprezentowane na schemacie prowadzą do kilku istotnych konkluzji. Wśród nich należy szczególną uwagę zwrócić na następujące kwestie:

1. Programu ZIP2 nie mogą prowadzić osoby, które nie zostały do tego przygotowane.
2. Realizatorami działań powinny być osoby posiadające odpowiednie kompetencje – zarówno profesjonalni koordynatorzy, jak również młodzieżowi liderzy.
3. Osoby odpowiedzialne za działania w ZIP2 powinny się zapoznać zarówno z celami projektu, jak również ze strategiami, które służą osiągnięciu zamierzonych celów.
4. Niektóre braki kompetencyjne realizatorów mogą być uzupełnione treningami.

10.2. Sposób wdrażania ZIP2 na poziomie angażowania odbiorców

Implantowanie programu na płaszczyźnie oddziaływań w stosunku do beneficjentów zintegrowanego innowacyjnego programu zapobiegania agresji wśród młodzieży zostanie zaprezentowane na schemacie 3.

Schemat 2. Etapy oddziaływań profesjonalnych koordynatorów i młodzieżowych liderów wobec beneficjentów (agresywnej młodzieży) w ZIP2

Etap I.: Diagnozowanie poziomu czynników ochraniających odbiorców przed zachowaniami agresywnymi (badanie przez specjalistów za pomocą znormalizowanej metody)

Etap II.: Przedstawienie oferty uczestnictwa w ZIP2 odbiorcom cechującym się niskim poziomem zasobów ochraniających przed zachowaniami agresywnymi

Etap III.: Generowanie innowacyjnych pomysłów w zapobiegania agresji wśród młodzieży poprzez działania w obszarze rówieśniczego *coachingu*, rówieśniczych mediacji i/lub rówieśniczych inkubatorów innowacyjności

Etap IV.: Pożądany wynik badania ewaluacyjnego w postaci wzmocnienia czynników ochraniających odbiorców ZIP2 przed zachowaniami agresywnymi (badanie przez specjalistów za pomocą znormalizowanej metody ewaluacyjnej)

Informacje przedstawione na schemacie skłaniają do następujących wniosków:

1. Uczestniczenie odbiorców w programie ZIP2 powinna poprzedzać diagnoza wskazująca na zróżnicowany poziom czynników ochraniających przed aktami agresji.
2. Działania w ZIP2 powinny mieć charakter celowy ze względu na zapotrzebowanie odbiorców. Mianowicie, powinny prowadzić do zwiększenia natężenia czynników chroniących przed agresją instrumentalną, agresją wrogą i/lub agresją reaktywną.
3. W trakcie realizacji autorskich programów w obszarze ZIP2 ich odbiorcy mogą być zaangażowani w realizację różnorodnych celów społecznych. Ważne jest jednak to, aby podejmowane przez nich

aktywności przyczyniały się do zwiększania zasobów, które ochraniają przed zachowaniami agresywnymi.

4. Osiągnięcie celu na poziomie indywidualnym (wzrost nasilenia czynników chroniących przed aktami agresji) powinno znaleźć odzwierciedlenie w badaniach ewaluacyjnych.

10.3. Bariery utrudniające stosowanie programu ZIP2 interesariuszy i instytucje

W niniejszej części opracowania zostaną wskazane utrudnienia i bariery w implementacji i realizacji programów służących przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu młodzieży z powodu przejawiania zachowań agresywnych. Utrudnienie realizacyjne zostały przedstawione z perspektywy kilku instytucji i grup zawodowych – funkcjonariuszy Służby Ochrony Kolei, Strażników Miejskich, funkcjonariuszy Policji, nauczycieli, pracowników socjalnych i kuratorów sądowych. Wnioski odnoszące się do analizowanego zagadnienia sformułowano na podstawie przeprowadzonych w projekcie wywiadów fokusowych.

10.3.1. Bariery dostrzegane przez funkcjonariuszy Straży Ochrony Kolei

Na podstawie badań fokusowych przeprowadzonych w projekcie można stwierdzić, że podstawową barierą utrudniającą pracę funkcjonariuszom Straży Ochrony Kolei są – według ich opinii – zbyt ograniczone uprawnienia do działania, np. nie mogą reagować na obecność nieletniego przez wiele godzin przebywającego na dworcu kolejowym, tak długo jak nie popełni czynu karalnego, choćby z jego zachowania wynikało, że jest na wagarach. W ten sposób funkcjonariusze SOK marnują czas obserwując młodego człowieka, a nie pracując z nim.

W innych przypadkach nie mając prawa do sprawdzenia PESELU – muszą absorbować policję, a zdarza się i tak, że w sytuacji gdy policja nie dysponuje wolnym funkcjonariuszem – interwencja sokisty kończy się na pouczeniu, co z jednej strony prowadzi do poczucia bezkarności zatrzymanego, zaś z drugiej – braku możliwości pracy z nastolatkiem, który zachował się w agresywny sposób.

Kolejną barierą utrudniającą pracę z młodzieżą agresywną jest brak własnej ustawy kompetencyjnej, która określiłaby wyraźnie ich status prawny pracy z osobami przejawiającymi zachowania agresywne.

Zdaniem uczestników dyskusji ważną barierą w realizacji ZIP2 jest nałożenie na Służbę Ochrony Kolei takiego zakresu zadań, który jest nieadekwatny do liczby funkcjonariuszy, którzy mają je wykonać.

Jeden z uczestników dyskusji wskazał na brak specjalistycznego podręcznika adresowanego do funkcjonariusza służby publicznej na temat komunikacji interpersonalnej (por. B. Kalinowska. *Diagnoza zasobów funkcjonariuszy i pracowników Straży Ochrony Kolei do pracy z młodzieżą w wieku 15-19 lat wykazującą ryzykowne zachowania seksualne, zachowania agresywne i/lub uzależnioną od multimedów*).

10.3.2. Bariery dostrzegane przez Strażników Miejskich

Podstawową barierą utrudniającą realizację programu ZIP2 Strażnikom Miejskim są – według ich opinii – zbyt ograniczone uprawnienia do działania lub takie sformułowanie przepisów, na podstawie których działają, że budzą one wątpliwości interpretacyjne i wymagają wykładni. Uchwalona w 1997 r. ustawa o strażach gminnych nie przystaje do współczesnych czasów i winna na nowo zdefiniować status Straży Miejskiej i jej kompetencje tak, aby dobrze wykształceni ludzie, którzy trafiają w jej szeregi byli odpowiednio do ich wiedzy i doświadczenia wykorzystani, a sami odczuwali satysfakcję z wykonywanej pracy.

Zdaniem uczestników dyskusji barierą w realizacji zadań jest nałożenie na Strażników Miejskich zbyt dużego zakresu zadań, w stosunku do liczby strażników, którzy mają je wykonać. Dotyczy to w szczególności zbyt małej liczby patroli szkolnych i włączanie ich do realizacji zadań nie mających nic wspólnego z celami, dla których zostały powołane.

Barierą w pracy strażników jest także brak szkoleń z zakresu postępowania z nieletnimi sprawcami czynów karalnych, a także zajęć warsztatowych z zakresu komunikacji interpersonalnej.

Brak systemu motywacyjnego i w ślad za tym czytelnych kryteriów oceniania i nagradzania strażników – to kolejna bariera w ich pracy. Prowadzi ona do tego, że potencjał Strażników Miejskich nie jest należycie wykorzystany, gdyż działa antymotywacyjnie, premiując często nie najlepszych wśród nich (por. B. Kalinowska. *Diagnoza zasobów Strażników Miejskich do pracy z młodzieżą w wieku 15-19 lat wykazującą ryzykowne zachowania seksualne, zachowania agresywne i/lub uzależnioną od multimediiów*).

10.3.3. Bariery dostrzegane przez funkcjonariuszy Policji

Diagnostując bariery utrudniające policjantom pracę z agresywną młodzieżą w wieku 15-19 lat ustalono, że podstawową barierą są – według ich opinii – zbyt ograniczone uprawnienia do działania, a także zasada hierarchicznego podporządkowania, limitująca ich osobiste prawo do określonego zakończenia prowadzonej przez siebie sprawy. Osoby uczestniczące w fokusie podawali przykłady spraw, które ich zdaniem powinny zakończyć się na rozmowie z nieletnim, podczas gdy zawiadamiający o popełnieniu czynu karalnego, np. obrażony nauczyciel domaga się uruchomienia postępowania i ukarania sprawcy (z rozmowy z nieletnim wynikało, że to ów nauczyciel istotnie przyczynił się do zdarzenia, wcześniej ubliżając dziecku, a rodzice w obawie przed reperkusjami, dla pewności nie reagowali na te karygodne przypadki). Często takie sprawy kończą się „wilczym” biletem dla młodego człowieka i stygmatyzują go na całe życie.

Inną przeszkodą – wynikającą z przepisów – jest, zdaniem uczestników fokusa, obowiązek prowadzenia czynności w obecności rodziców, których obecność paraliżuje dziecko, tak że nie wyjawi w ich obecności prawdziwych przyczyn dokonanej po raz pierwszy w życiu kradzieży tylko po to, aby zwrócić na siebie ich uwagę.

Kolejną barierą utrudniającą realizację ZIP2 jest fakt, że do służby trafiają ludzie nie „czujący” specyfiki materii postępowania z nieletnimi i młodocianymi i co gorsza – bywa, że realizują swoje obowiązki w warunkach nie zapewniających przestrzegania podstawowych praw tych kategorii osób. Jedna z uczestniczek debaty powiedziała głośno, że widząc i słysząc jak przebiega rozmowa z młodymi ludźmi prowadzona przez jej kolegów lub koleżanki i to w skrajnie opresyjnych warunkach (13 osób pracujących w 2 pokojach) – nie chciałaby, aby jej dziecko kiedykolwiek wpadło w „maszynę policyjną”.

Zdaniem uczestników dyskusji szczególnie dotkliwą barierą w realizacji zadań interlokutorów są warunki pracy panujące w niektórych komendach warszawskich. Nie gwarantują one normalnych warunków pracy, a przesłuchiwanym tam osobom jakichkolwiek warunków, o których mowa w obowiązujących ustawach. Trudno mówić o zachowaniu jakiegokolwiek intymności, ochronie godności obu stron postępowania, możliwości stosowania zindywidualizowanego podejścia do nieletniego w sytuacji, gdy przesłuchująca funkcjonariuszka pracuje w jednym pokoju z 7 innymi funkcjonariuszami, którzy w tym samym czasie wykonują swoje obowiązki, przesłuchując w innych sprawach świadków.

Presja i brak czasu – to kolejna bariera utrudniająca prowadzenie spraw młodzieży w wieku 15-19 lat wykazującej zachowania agresywne. Z jednej strony są to niezyciowe często terminy zakończenia sprawy, nie pozwalające na porządne załatwienie sprawy (bo ktoś np. po drodze przetrzymał sprawę), z drugiej brak w ogóle czasu na zajęcie się sprawami trudnymi, wymagającymi interdyscyplinarnej konsultacji,

zastosowania badań specjalistycznych (por. B. Kalinowska. *Diagnoza zasobów funkcjonariuszy Policji do pracy z młodzieżą w wieku 15-19 lat wykazującą ryzykowne zachowania seksualne, zachowania agresywne i/lub uzależnioną od multimediiów*).

10.3.4. Bariery dostrzegane przez nauczycieli

Na podstawie przeprowadzonych badań fokusowych można stwierdzić, że podstawową barierą utrudniającą pracę nauczycielom i wychowawcom jest – według ich opinii – fakt, że reforma oświaty przybrała niekoniecznie dobry kierunek. Jest to reforma redukcji godzin, redukcji etatów w szkołach i placówkach wychowawczych, a na pewno nie reforma programowa. Charakterystyczna jest w tym względzie wypowiedź jednej z dyskutantek (nauczyciela z 30 letnim stażem pracy): „(...)na pewno bym zmieniła system oświaty. Bo on już jest tyle lat od 2000 roku i on się nie sprawdza, bo jest więcej problemów i tych zagrożeń niż pozytywnych efektów. Poza tym, nawet nie chodzi tu o pensje dla nauczycieli, ale więcej godzin właśnie na taką pracę wychowawczą, bo póki co, to nawet nie jest 45 minut, to jest 45 minut na miesiąc(...)”.

Istotną barierą utrudniającą pracę z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem społecznym jest brak pieniędzy, a także przenoszenie i tak niewielkich źródeł finansowania pracy z tą młodzieżą do różnych podmiotów, kierujących się różnymi kryteriami ich przyznawania i dysponującymi mniejszymi lub większymi zasobami finansowymi (od Ministra Edukacji do Ministra Pracy i Polityki Społecznej; z powiatu do gminy). Podkreślono przy tym, że najwięcej środków winno być przeznaczonych na wczesną interwencję. Dyskutanci doskonale wiedzą na co należałoby wydać pieniądze, aby osiągnąć sukces w pracy z młodzieżą przejawiającą agresywne zachowania. Mają pomysły, jak wzbogacić ofertę programową i wypełnić czas tym młodym ludziom. Przyznane środki należałoby wydatkować przede wszystkim na realizację takich alternatywnych zajęć, jak spotkania z życiem (wizyty w hospicjach, szpitalach, domach opieki społecznej, zakładach poprawczych, zakładach karnych, rozmowy z ludźmi dającymi świadectwo), wycieczki (w tym rowerowe), rozwijanie kół zainteresowań, organizowanie w czasie wolnym zajęć kulturalnych, turystycznych, wpływów.

Zdaniem interlokutorów istotną barierą w osiągnięciu przez nich pozytywnych efektów w pracy jest brak zainteresowania losami zagrożonej młodzieży ze strony rodziców i szkoły. Szczególnie bulwersująca jest postawa większości rodziców podopiecznych ośrodka wychowawczego, którzy „umywają” ręce od zajmowania się własnymi dziećmi, albo (co gorsza) własnymi działaniami sprzyjają wykojeniu się ich córek i synów, tolerując pierwsze niepokojące sygnały w zachowaniu własnych dzieci lub nie reagując na alarmujące sygnały płynące ze szkoły. Z drugiej strony większość szkół nie stawia czoła licznym patologiom na ich terenie, generując poczucie bezkarności młodzieży, która robi co chce pod okiem pedagogów.

Zdaniem uczestników dyskusji kolejną barierą w realizacji ich zadań jest nałożenie na tę grupę nieadekwatnego do ich liczby zakresu zadań, które mają wykonać. Taka sytuacja wyklucza lub istotnie ogranicza możliwość przeprowadzenia badań osobopoznawczych, stanowiących podstawę indywidualizowania podejścia do ucznia /wychowanka, a co za tym idzie udzielenia mu rzeczywistej pomocy, w tym „otwarcia drogi do kreatywności”.

Pracę z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem utrudnia również rozbudowana biurokracja. Dotyczy to, np. systemu ocen i konieczności ich uzasadniania na piśmie. Ten czas można by wykorzystać na rozmowę z młodzieżą i lepsze poznanie jej potrzeb (por. B. Kalinowska. *Diagnoza zasobów nauczycieli do pracy z młodzieżą w wieku 15-19 lat wykazującą ryzykowne zachowania seksualne, zachowania agresywne i/lub uzależnioną od multimediiów*).

10.3.5. Bariery dostrzegane przez kuratorów i pracowników socjalnych

Na podstawie przeprowadzonych badań fokusowych należy wysunąć konkluzję, że podstawową barierą utrudniającą pracownikom socjalnym pracę z agresywną młodzieżą jest fakt, że głównym ich zadaniem jest współpraca z rodzinami, a nie z osobami w wieku 15-19 lat. Zakres ich kompetencji – kojarzony głównie z niesieniem pomocy materialnej, załatwianiem ochrony dla maltretowanych żon i dzieci – sprawia, że są oni traktowani jak członkowie rodziny. Inaczej postrzegani są ci pracownicy, którzy równolegle są społecznymi kuratorami sądowymi wyposażonymi w szerszy zakres kompetencji i wzbudzającymi respekt u młodzieży, która doskonale zna granice prawa, w jakich może bezpiecznie poruszać się.

Barierą utrudniającą pracę pracownikom socjalnym i kuratorom społecznym jest brak poradni specjalistycznej i zatrudnionych tam na pełny etat psychologa, pedagoga i prawnika. Poradnia i pracujący tam profesjonaliści powinni wspierać pracę pracowników socjalnych, zapewnić miejsce spotkań z młodzieżą, o której mowa, w intymnych warunkach, tak aby móc nawiązać z nią kontakt i zbudować most zaufania przed podjęciem określonych, zindywidualizowanych działań.

Kolejna bariera to brak czasu na rozmowę z młodzieżą. Brak czasu – w przypadku pracowników socjalnych należy odnosić do wyznaczenia godzin ich pracy od 8-16, od poniedziałku do piątku. To powoduje, że mają kłopot ze spotkaniem się w tych godzinach z młodzieżą w wieku 15-19 lat, bo albo młode osoby są w szkole, albo w pracy, albo „na gigancie”. Brak odpowiedniej puli czasu, jaką chcieliby poświęcić pracownicy socjalni dla tej populacji wynika także z faktu nałożenia na nich nieadekwatnego do ich liczby zakresu zadań.

W wielu wypowiedziach powtarzano, że istotną przeszkodą w próbie rozwiązywania problemów młodzieży jest brak zgody rodziców na rozmowę, a co więcej, bagatelizowanie przez nich sygnałów ze szkoły, że coś się dzieje z dzieckiem lub przyjmowanie obronnej postawy wobec problemów dziecka.

Uczestniczki dyskusji wskazały także na inną barierą utrudniającą pracę z młodzieżą z grup ryzyka, a mianowicie na kształcenie zbyt małej liczby osób specjalizujących się w pracy z całą rodziną.

Utrudnieniem w realizacji ZIP2 są również warunki pracy. Z relacji dyskusantek wynikało, że w gminie X, obejmującej obszar ponad 80 km², pracownice socjalne, którym podlega rejon wiejski, poza przyznawaniem pomocy finansowej niewiele mogą zrobić, ponieważ aby zobaczyć co się dzieje w rodzinie potrzebującej pomocy, musiałyby przebyć 20 km, a wójt nie przyznaje im żadnych środków na transport. To powoduje, że nawet na tak niewielkim obszarze zaznacza się zróżnicowany poziom świadczenia pomocy społecznej. Wystarczy, że podopieczny przeprowadzi się o trzy domy dalej poza swój dotychczasowy rejon i zmienia się radykalnie jego sytuacja prawna i stopień zabezpieczenia społecznego.

Kolejną barierą realizację ZIP2 jest tryb przyznawania środków na pomoc społeczną i sposób ich rozliczania. Nie kwestionując potrzeby przejrzystego wydatkowania środków publicznych – uczestniczki debaty wskazały na kuriozalne przykłady niezyciowych rozwiązań prawnych, które powodowały, że część potrzebujących wielodzietnych rodzin nie mogła skorzystać z istniejących środków na pomoc społeczną, a część skorzystała tylko dlatego, że uczestniczki wyłożyły własne pieniądze, które po czasie im zwrócono z budżetu gminy. Jak to wynikało z relacji uczestniczek – warunkiem przyznania środków było dokonanie zakupów przez ubiegające się o pomoc rodziny za 3000 zł i przedłożenie faktur odpowiednio wystawionych w Urzędzie. Ten paradoks (jak można się domyśleć dotyczący pomocy ze środków unijnych) powinien być rozwiązany przez Ministra Finansów w porozumieniu z Ministrem Pracy i Polityki Społecznej. Warto przy okazji odnotować, że tej trudnej ścieżce zakupów dla potrzebujących rodzin towarzyszyła zdumiewająca reakcja szkoły wiejskiej, do której przeszedł na lekcje chłopiec ubrany w zakupioną przez Panią uczestniczkę w wywiadzie firmową kurtkę zimową. Dyrektor tej szkoły zadzwoniła z wyrzutami,

że kupuje się „takim dzieciom” takie porządne rzeczy, że to marnotrawstwo publicznych pieniędzy.

Innym problemem jest to, że dyrektorzy szkół nie chcą widzieć problemów pozaszkolnych uczniów (jakby nie rozumiały prostej zależności, że często ich wyniki w nauce i zachowanie są pochodną tego, co dzieje się w ich domach; np., że dzieci są bite, głodne, maltretowane i/lub wykonują prace ponad ich siły i wiek) i zniechęcają nawet własnego psychologa do zajmowania się nimi.

Przeszkodą utrudniającą realizację ZIP2 jest także tzw. pozytywny zbieg kompetencji. W związku z tym, że szereg zadań związanych z postępowaniem z młodymi ludźmi zagrożonymi wykluczeniem należy równolegle do wielu instytucji i w dużej mierze te zadania pokrywają się, a co więcej podlegają różnym agendum rządowym (ministrom: edukacji, sprawiedliwości, spraw wewnętrznych, pracy i polityki społecznej) – często, gdy nie wiadomo do czyich kompetencji należą, to są przekazywane do rozwiązania sektorowi pomocy społecznej.

Uczestniczki debaty wskazały na jeszcze jedną barierę – brak pieniędzy. Wiedzą, jak pozytywnie oddziaływać na zagrożone wykluczeniem społecznym grupy młodzieży, jakie alternatywne formy zajęć przygotować dla potrzebujących nastolatków. Najprostsze przedsięwzięcia kosztują jednak, choćby wyjazd do Warszawy z 5 osobową rodziną do kina, czy na bezpłatne warsztaty i szkolenia organizowane poza miejscem zamieszkania. Niewiele osób na to stać. Natomiast w miejscu zamieszkania brak jakiegokolwiek świetlicy specjalistycznej, bo nie ma skąd jej wygospodarować, a budynek wskazany jako potencjalna baza dla pracy socjalnej wymaga remontu, którego nikt nie jest w stanie – jak dotąd – sfinansować (por. B. Kalinowska. *Diagnoza zasobów kuratorów i pracowników socjalnych do pracy z młodzieżą w wieku 15-19 lat wykazującą ryzykowne zachowania seksualne, zachowania agresywne i/lub uzależnioną od multimedii*).

